

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ - БИТОЛА
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ – КИЧЕВО
Дисперзирани студии: Битола

Емилија Ицоска

**„СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА
ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
СПОРЕД ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА
ЧОВЕКОВИ ПРАВА“**

(докторски труд)

БИТОЛА, 2021

Ментор:

Проф. д-р Ѓорѓи Тоновски

Членови на комисија:

1. ред. проф. д-р Владимир Ортаковски - Претседател на
Комисија
2. вон. проф. д-р Елена Темелковска-Аневска -
член
3. вон. проф. д-р Светлана Вељановска - член
4. вон. проф. д-р Горан Илиќ - член
5. вон. проф. д-р Никола Тунтевски - член

НАУЧНА ОБЛАСТ: МЕЃУНАРОДНО ПРАВО И ПОЛИТИКА

Апстракт

Мојата тема за докторски труд „Судската заштита на човековите права во Република Северна Македонија според Европската конвенција за човекови права“ ја избрав бидејќи сметам дека човековите права во РСМ се тема која може многу да се истражува. Човековите права во РСМ се чувствителна категорија на права кои заслужуваат посебно внимание. Вториот дел од насловот според ЕКЧП се одлучив да биде поставен на овој начин бидејќи овој меѓународен ратификат е особено важен и е потпишан од многу земји меѓу кои и РСМ. ЕКЧП содржи еден каталог на права кои се особено важни за обичниот човек. Таквите права се поставени во Уставот на РСМ, а и во многу закони кога беше извршена хармонизацијата на истите според ЕКЧП. Докторскиот труд е истражување кое од различни аспекти содржи анализа на човековите права и слободи.

Судската заштита на човековите права зависи од поединецот, државата и меѓународната организација. Поединецот е тој кој иницира постапка пред судовите во државата, а доколку е незадоволен од одлуките на судовите во државата може да иницира постапка пред ЕСЧП. Неговата волја и соодветните стручни полномошници се клучни за успешноста на постапката пред ЕСЧП. Друг чинител е државата која треба да ратификува што повеќе документи за човекови права како и да ги извршува одлуките на ЕСЧП. И третиот чинител е меѓународната организација поконкретно СЕ и ЕСЧП каде се води посебна постапка и Советот на министри кој се труди да ги спроведе одлуките на ЕСЧП во државите преку набљудувањето како се спроведуваат општите и поединечни мерки.

Клучни зборови: суд, Европски суд за човекови права, судска заштита, Устав

Abstract

I chose my topic for my doctoral dissertation "Judicial protection of human rights in the Republic of Northern Macedonia according to the European Convention on Human Rights" because I believe that human rights in RNM is a topic that can be researched a lot. Human rights in RNM are a sensitive category of rights that deserve special attention. The second part of the title according to the ECHR I decided to be placed in this way because this international ratification deserves special attention because it is a ratification that has been signed by many countries, including RNM. The ECHR contains a catalog of rights that are particularly important to the common man. Such rights are enshrined in the Constitution of the RNM, and in many laws when they were harmonized according to the ECHR. The doctoral dissertation is a research that contains analysis of human rights and freedoms from different aspects.

Judicial protection of human rights depends on the individual, the state and the international organization. The individual is the one who initiates a procedure before the courts in the country and if he is dissatisfied with the courts in the country he can initiate a procedure before the ECtHR. His will and the relevant expert proxies are key to the success of the proceedings before the ECtHR. Another factor is the state, which should sign as many human rights documents as possible and implement the decisions of the ECtHR. The third factor is the international organization, more specifically the Council of Europe and the ECtHR, where a special procedure is conducted and the Council of Ministers, which tries to implement the decisions of the ECtHR in the countries by monitoring the general and individual measures.

Keywords: court, European Court of Human Rights, judicial protection, Constitution

ИЗЈАВА

од кандидатот

Изјавувам дека при изработката на докторскиот труд ги почитувам позитивните законски прописи на Република Северна Македонија од областа на заштитата на интелектуалната сопственост и не користев реченици или делови од трудови на други автори без да ги почитувам методолошките стандарди и соодветниот стил на цитирање. Изјавата ја давам под полна морална, материјална и кривична одговорност.

Изјави:

Емилија Ицоска

СОДРЖИНА

ВОВЕД	13
ГЛАВА ПРВА: ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	16
<u>1.1.</u> ОПИС НА ПОЈАВАТА	16
1.1.1. ПОЗИТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕКЧП	17
1.1.2. НЕГАТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕКЧП ..	17
<u>1.2.</u> ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	17
<u>1.3.</u> ТЕОРЕТСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ	18
1.3.1. ШТО Е ИСТРАЖЕНО?	18
1.3.2. ПРОМОТИВНИ МЕХАНИЗМИ	18
1.3.3. ШТО ТРЕБА ДА СЕ ИСТРАЖИ?	18
1.3.4. ПОИМНО КАТЕГОРИЈАЛЕН АПАРАТ	18
<u>1.4.</u> ОПЕРАЦИОНАЛНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ	19
1.4.1. ЧИНИТЕЛИ НА ЗАШТИТАТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА	19
1.4.2. ВРЕМЕНСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ	19
1.4.3. ПРОСТОРНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ	19
1.4.4. ДИСЦИПЛИНАРНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ	19
1.5. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	19
1.5.1. ПРАКТИЧНА, ОПШТА, ОПШТЕСТВЕНА	20
1.5.2. ТЕОРЕТСКА, НАУЧНА ЦЕЛ	20
1.6. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ	20
1.7. КОРИСНИЦИ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	20
1.8. ХИПОТЕТСКА РАМКА	21
1.8.1. ГЕНЕРАЛНА РАБОТНА ХИПОТЕЗА	21
1.9. ИНДИКАТОРИ	22
1.10. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП	22
1.11. НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	23
ГЛАВА ВТОРА: СУШТИНАТА ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ	24
2.1. ИДЕЈАТА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ	24
2.2. СОВРЕМЕНИОТ КОНЦЕПТ НА МЕЃУНАРОДНОТО ПРАВО ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ	26

2.3.ВИДОВИ (КЛАСИФИКАЦИЈА) НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА	27
2.3.1. ЛИЧНИ СЛОБОДИ И ПРАВА	27
2.3.2.ПОЛИТИЧКИ СЛОБОДИ И ПРАВА	29
2.3.3. СОЦИЈАЛНИ И ЕКОНОМСКИ ПРАВА	31
2.4. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ	33
2.5. УНИВЕРЗАЛИЗМОТ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И КУЛТУРНИОТ РЕЛАТИВИЗАМ	35
2.6. ЗНАЧЕЊЕТО НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА.....	36
2.6.1. ОБВРСКА НА ДРЖАВАТА ДА ГИ ЗАШТИТИ ОСНОВНИТЕ ЧОВЕКОВИ ПРАВА И СЛОБОДИ.....	38
2.6.2. ОБВРСКИ НА ДРЖАВАТА КОН КОМПЛЕКСОТ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ	41
2.7. ЕВРОПСКИОТ ПРАВЕН ПОРЕДОК ВО ОБЛАСТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ	42
ГЛАВА ТРЕТА: ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ВО ПЕРИОДОТ ОД 1945 ДО 1991.....	44
3.1.СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И ГРАЃАНИНОТ ВО НАРОДНО-ОСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА И СОЦИЈАЛИСТИЧКАТА РЕВОЛУЦИЈА ВО ЈУГОСЛАВИЈА.....	44
3.1.1. НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КАКО ФЕДЕРАЛНА ЕДИНИЦА	47
3.2.СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ГРАЃАНИНОТ ВО УСТАВНИОТ РАЗВИТОК НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА	48
3.3.СПЕЦИФИКИ ВО КЛАСИФИКАЦИЈАТА НА СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА ВО ТНР. СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПОРЕДОК	51
3.3.1.ПРАВО НА САМОУПРАВУВАЊЕ.....	51
3.3.2.ПРАВО НА РАБОТА.....	52
3.3.3.ПРАВА ПО ОДНОС НА РАБОТАТА.....	52
3.3.4.СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИ ПРАВА	53
3.3.5.ЛИЧНИ ПРАВА	57
3.3.6.ПОЛИТИЧКИ СЛОБОДИ.....	61
3.3.7. НАЦИОНАЛНИ ПРАВА	63
3.3.8.ПРАВА НА СТРАНЦИТЕ.....	65
3.3.9.УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА НАВЕДЕНИТЕ ПРАВА ЗА ВИСТИНСКИОТ СТАТУС НА ЧОВЕКОТ И ГРАЃАНИНОТ ВО СФРЈ.....	65
ГЛАВА ЧЕТВРТА: ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КАКО НЕЗАВИСНА ДРЖАВА	68
4.1. СУВЕРЕНА И НЕЗАВИСНА ДРЖАВА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	68
4.2.ЗНАЧЕЊЕТО НА ПРЕАМБУЛАТА НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - ПЈРМ	69

4.3.ВЛИЈАНИЕТО НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВРЗ УСТАВОТ НА РСМ.....	70
4.4.ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО ПРАВНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	71
4.5.ПОЗИЦИИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ДЕНЕС	72
ГЛАВА ПЕТТА: СУШТЕСТВЕНИ ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА	75
5.1.ЦЕЛИ НА СОВЕТОТ НА ЕВРОПА.....	75
5.2.ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И ПРИСТАПОТ ДО НИВ	76
5.3.ПРАВО НА ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	77
5.4.ЗАБРАНА НА МАЧЕЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	81
5.4.1.УПОТРЕБАТА НА СРЕДСТВА ЗА ПРИСИЛА	82
5.4.2.ТЕЛЕСНОТО КАЗНУВАЊЕ КАКО ТРЕТМАН ЗА КАЗНУВАЊЕ.....	83
5.4.3. ДИСЦИПЛИНСКА КАЗНА – УПАТУВАЊЕ ВО САМИЦА КАКО ОБЛИК НА КАЗНУВАЊЕ.....	84
5.4.4.МЕДИЦИНСКИОТ ТРЕТМАН И ЧОВЕЧКИОТ ИНТЕГРИТЕТ.....	85
5.5.ПРАВО НА СЛОБОДА И БЕЗБЕДНОСТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	87
5.5.1.ПРАВО НА ЛИЦЕ ПОВИКАНО, ПРИВЕДЕНО ИЛИ ЛИШЕНО ОД СЛОБОДА	87
5.5.2.ПРАВАТА НА ПРИТВОРЕНИКОТ.....	88
5.5.3.ПОЛОЖБА НА ОСУДЕНИТЕ ЛИЦА	88
5.5.4.ПРИСИЛНО ХОСПИТАЛИЗИРАЊЕ НА МЕНТАЛНО БОЛНИТЕ ЛИЦА	92
5.6. ПРАВО НА ПРАВИЧНА СУДСКА ПОСТАПКА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	93
5.7.ПРАВО НА ПОЧИТУВАЊЕ НА ПРИВАТНИОТ И СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	96
5.7.1.ПРЕТРЕС НА ДОМ	97
5.7.2.ПРЕТРЕС НА ЛИЦА	98
5.7.3.ПРЕТРЕС НА ПРЕВОЗНИ СРЕДСТВА И БАГАЖ	99
5.7.4.ПРАВО НА СЛОБОДА И ТАЈНОСТ НА ПИСМАТА.....	99
5.7.5.СИГУРНОСТА И ТАЈНОСТА НА ЛИЧНИТЕ ПОДАТОЦИ	100
5.8.СЛОБОДА НА ИЗРАЗУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	102
5.9.СЛОБОДА НА СОБИРАЊЕ И ЗДРУЖУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	103
5.10.ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ	106
5.11.ПРАВО НА СОПСТВЕНОСТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	107
5.13.ПРАВОТО НА ЗДРАВА ЖИВОТНА СРЕДИНА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	109

5.14.ГРУПИ ЗА НАДГЛЕДУВАЊЕ И МРЕЖИ ЗА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА	111
5.15.ИЗВЕШТАИ ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА МОНИТОРИНГ МИСИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	112
5.15.1.ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСТИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 1998 ГОДИНА.....	113
5.15.2.ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 1998 ГОДИНА.....	113
5.15.3.ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА.....	116
5.15.4.ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА.....	118
5.15.5.ИЗВЕШТАЈОТ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА.....	121
5.15.6.ИЗВЕШТАЈОТ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИ НАЦИИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА.....	122
5.15.7.ИЗВЕШТАЈОТ НА СОВЕТОТ НА ЕВРОПА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА.....	124
5.15.8.ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСТИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2016/17 ГОДИНА.....	127
5.15.9.ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2018 ГОДИНА.....	128
5.15.10.ИЗВЕШТАЈОТ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2018 ГОДИНА.....	130
5.15.11.ИЗВЕШТАЈОТ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2019 ГОДИНА.....	133
5.16.ПРИСТАПОТ ДО ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА	136
6.1.ПОТРЕБАТА ОД ПРОМЕНИ ВО СУДСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	140
6.1.1.ПРЕДИЗВИКОТ ЗА НЕЗАВИСНО И САМОСТОЈНО СУДСТВО	141
6.1.2.ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СУДСВОТО ВО КАЗНЕНАТА ПОСТАПКА.....	142
6.2.СУДСКИ СОВЕТ	144
6.3.ФИНАНСИРАЊЕ НА СУДСКИОТ СИСТЕМ	147
6.4.ПОЛОЖБАТА НА ВРХОВНИОТ СУД НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	148
6.5.УСТАВНИОТ СУД КАКО ЗАШТИТНИК НА ПРАВАТА И СЛОБОДИТЕ НА ГРАЃАНИТЕ	151
6.5.1.ЗАШТИТАТА НА СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ГРАЃАНИТЕ ПРЕД УСТАВНИОТ СУД НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	152
6.6.УПРАВНО-ПРАВНАТА И УПРАВНО-СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	153

6.6.1.ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ОПШТА УПРАВНА ПОСТАПКА И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	154
6.6.2.ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЗАКОНОТ ЗА УПРАВЕН СПОР ВО ЗАШТИТАТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	157
6.7.1.КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	161
6.7.2.ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА ОСУДЕНИ ЛИЦА И ДЕЦА ВО ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	162
6.7.3.КЛУЧНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	163
6.8.НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО УЛОГА НА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ	166
ГЛАВА СЕДМА: ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА.....	170
7.1.НАЦИОНАЛНА ПОСТАПКА ПРЕД ПОДНЕСУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ ДО ЕСЧП..	170
7.1.1.ИСЦРПЕНОСТ НА ДОМАШНИТЕ ПРАВНИ ЛЕКОВИ.....	170
7.1.2.ПОСТАПУВАЊЕ НА АДВОКАТИТЕ ЗА ПРЕДМЕТИ ПОВРЗАНИ СО ЕКЧП	172
7.2.ПОСТАПКИ ПРЕД ЕСЧП.....	174
7.2.1.АПЛИКАЦИЈА ПРЕД ЕСЧП.....	175
7.2.2.ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ НА СУДОТ.....	177
7.2.3.НАБЉУДУВАЊАТА НА ЕСЧП	178
7.2.4.БАРАЊЕ ЗА ПРАВЕДНА САТИСФАКЦИЈА.....	179
7.2.5.НАДОМЕСТ НА ТРОШОЦИТЕ	180
7.2.6.СОСЛУШУВАЊАТА ПРЕД ЕСЧП	181
7.2.7.УПАТУВАЊЕ НА СЛУЧАЈОТ ДО ГОЛЕМИОТ СУДСКИ СОВЕТ	182
7.2.8.ПРАВНА ПОМОШ НА АПЛИКАНТИТЕ ВО ВРСКА СО ПОСТАПКИТЕ ПРЕД СУДОТ	182
7.2.9.РАЗРЕШУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТИТЕ ПОДНЕСЕНИ ПРЕД СУДОТ	183
7.2.10 ПОСТИГНУВАЊЕ „ПРИЈАТЕЛСКА СПОГОДБА“	183
7.2.11.УНИЛАТЕРАЛНА ДЕКЛАРАЦИЈА	183
7.3.СОДРЖИНА И ИЗВРШУВАЊЕ НА ПРЕСУДИ ОД СТРАНА НА ЕСЧП ВО СЛУЧАИ НА ИНДИВИДУАЛНИ АПЛИКАЦИИ	184
7.3.1.ОБЖАЛУВАЊЕ НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП	184
7.3.2.ИСКЛУЧИТЕЛНИ СЛУЧАИ ПРЕД ЕСЧП.....	184
7.3.3.ПИЛОТ ПРЕСУДА	185
7.3.4.ПОСТАПКА ЗА ПИЛОТ ПРЕСУДА	185
7.3.5.ОДГОВОРНА СТРАНА ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП.....	186
7.3.6.ПОСТАПКИ НА ДРЖАВАТА ОТКАКО ЕСЧП НАЈДЕ ДЕКА ДОМАШНОТО ЗАКОНОДАВСТВО ЈА КРШИ КОНВЕНЦИЈАТА	186

7.3.7. ПОСТАПКА НА ДРЖАВАТА АКО ЕКЧП НАЈДЕ ДЕКА УСТАВОТ НА ДРЖАВАТА ЈА КРШИ КОНВЕНЦИЈАТА	186
7.3.8. СЛЕДЕЊЕ НА УСОГЛАСЕНОСТА НА ДРЖАВАТА СО ПРЕСУДИТЕ НА ЕКЧП	187
7.3.9. СЛУЧАИ НА ГРЕШКИ ВО ОДЛУКИТЕ ИЛИ ПРЕСУДИТЕ НА СУДОТ	187
8. ГЛАВА ОСМА: ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ НА ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	189
8.1. ОБВРСКИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ВРЗ ОСНОВА НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА	189
8.2. ПОТРЕБАТА ОД ПРАВНА И ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА НА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП.....	194
8.3. ЗАКОНСКИ РЕШЕНИЈА ВО НАСОКА НА ИЗВРШУВАЊЕТО НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП.....	195
8.4. ИНСТИТУЦИИ ПРЕДВИДЕНИ СО ЗАКОНОТ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП.....	198
8.4.1. ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА ОРГАНИТЕ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП.....	201
8.5. АКТИВНОСТИ НА МЕЃУРЕСОРСКАТА КОМИСИЈА И ВЛАДИНИОТ АГЕНТ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ.....	204
8.5.1. АКТИВНОСТИ НА МЕЃУРЕСОРСКАТА КОМИСИЈА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ.....	205
8.5.2. АКТИВНОСТИ НА ВЛАДИНИОТ АГЕНТ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ.....	205
8.6. АКТИВНОСТИ ПОВРЗАНИ СО ИСПЛАТА НА ДОСУДЕНА ОТШТЕТА	207
8.7. ПОТПОЛНО ИЗВРШЕНИ ПРЕСУДИ	207
8.8. АКТИВНОСТИ ПОВРЗАНИ СО ПРОМЕНА НА ЗАКОНИТЕ ЗА ЗАДОВОЛУВАЊЕ НА ОПШТИТЕ МЕРКИ.....	208
ГЛАВА ДЕВЕТТА: БАЛКАНСКИТЕ ДРЖАВИ И ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА	211
9.1. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И ЕСЧП.....	211
9.2. РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА И ЕСЧП	213
9.3. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И ЕСЧП	215
10. ГЛАВА ДЕСЕТТА: СТАТИСТИЧКИ ИЗВЕШТАИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И ЕСЧП.....	221
Резултати и констатации од извршена анкета и интервју.....	224
11. ГЛАВА ЕДИНАЕСЕТТА: ПРОВЕРКА НА ХИПОТЕТСКАТА РАМКА.....	228
ЗАКЛУЧОК	231
ПРИЛОЗИ	233
АНКЕТА	233

Интервју со директорот на Управата за извршување на санкции КПУ – затвор Битола	235
Интервју со Народен правобранител на РСМ – Подрачна канцеларија – Битола.....	237
КОРИСТЕНИ КРАТЕНКИ	244
Користена литература.....	245

ВОВЕД

Некои од поважните меѓународни акти за човековите права го имаат инкорпорирано ставот дека човековото битие има вродено достоинство на кое му припаѓаат некои човекови права кои се неотуѓиви од него и кои не може државата да ги одземе. Таквите права и слободи на човекот му припаѓаат уште од неговото раѓање и од нив не може да се откаже. Освен многубројните акти за човекови права, најчесто и уставите на државите содржат обемна листа за таквите слободи и права. И Уставот на Република Северна Македонија гарантира бројни човекови права и слободи, кои во најголем дел се слични и со оние од Европската конвенција за човековите права (ЕКЧП).

Се поставува прашањето за границите на важење на ваквите меѓународни акти. Одговорот е дека тие имаат важност само за државите кои ги ратификувале во согласност со Уставите, при што на тој начин тие стануваат дел од внатрешниот правен поредок. Таква одредба содржи и Уставот на РСМ во чл. 118, а истата таква определба е и во самите акти дека тие се однесуваат само за државите потписнички. РСМ ја има ратификувано ЕКЧП и во своето законодавство, пред чинот на ратификација, има извршено хармонизација на сопственото законодавство со она од Конвенцијата. Така, во контекст на трудот ќе се согледаат правата и слободите предвидени со Конвенцијата, но и со Уставот на РСМ. Трудот се стреми да дојде до сознание какви промени направи, но и тежнее да направи РСМ за да го усогласи својот правен систем со меѓународните ратификати. Трудот ќе одговори на прашањата и колку РСМ е успешна во тоа или потфрлила на таквиот процес.

Кога се зборува за ЕКЧП, не смее да се заборави и улогата на Европскиот суд за човекови права (ЕКЧП), кој ја има одговорноста на Уставен суд на Европа. Овој суд значително придонесе за РСМ да воведува промени во правниот систем, како и да изнаоѓа модуси да ги изврши одлуките на ЕСЧП. Трудот ќе одговори на прашањата колку РСМ е успешна во извршувањето на одлуките на ЕСЧП.

Во првата глава даден е проблемот на истражувањето, предметот и хипотетската рамка како и оние пропратни елементи кои го сочинуваат нацртот на истражувањето.

Во втората глава од трудот се дадени дефиниции за тоа што претставуваат човековите права. Тука е дадена онаа дефиниција дека тие се неразвоен дел од секоја личност и му припаѓаат од неговото раѓање. Во оваа глава се претставени и трите генерации на човекови права и слободи со најава дека постои и четврта генерација, а тоа се правата за заштита на животната средина, кои не смеат да се занемарат.

Во третата глава направена е историска хронологија на развитокот на човековите слободи и права во периодот кога РСМ беше дел од поранешната југословенска федерација

Во четвртата глава е даден осврт на осамостојувањето на Република Северна Македонија, значењето на преамбулата од Уставот, како и предизвиците низ кои минува современото македонско општество во услови на транзиција.

Во петтата глава дадени се човековите слободи и прав, кои се содржани, како во Уставот на РСМ, така и во ЕКЧП со посебен акцент на правото на здрава животна средина кое го нема во ЕКЧП, но го има во Уставот. Денес ова право во современото општество, иако е релативно слабо застапено, сепак е едно од основните човекови права и сè повеќе е застапено во уставните системи на современите држави. Човековите права и слободи се елаборирани преку директниот ефект кој го имаат во македонското општество. Анализата тежнее да дојде до сознание како се имплементирани човековите права од ЕКЧП во македонското општество.

Шестата глава содржи нацрт на современиот македонски демократски систем и колку тој е адаптивен на ЕКЧП, како и кои пропусти се застапени во РСМ кои спречуваат правниот систем да се развива во насока на поредок, кон кој се стреми ЕКЧП и другите меѓународни ратификати. Во оваа глава опишани се слабостите на македонскиот правен систем, кои спречуваат заживување на Конвенцијата во посакуваната насока.

Седмата глава е посветена на ЕСЧП со целокупна анализа на оваа институција за тоа, колку се битни бранителите во еден судски процес пред ЕСЧП, потоа допуштеноста на жалбата и одлучувањето на ЕСЧП и со посебен осврт на Комитетот на министри како извршно тело за спроведување на ЕКЧП.

Осмата глава се однесува на тоа како се извршуваат судските одлуки во РСМ, со сите слабости кои ги има системот. Направен е опис на двата органи, Владиноот

агент и Меѓуресорската комисија, како надлежни за извршувањето на одлуките. Во оваа глава дадени се законските решенија на Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП.

Деветтата глава содржи осврт на државите од Западен Балкан и тоа на БиХ, Србија и Хрватска, Косово, Албанија и Црна Гора, за тоа како таму е имплементирана ЕКЧП и како се извршуваат судските одлуки.

Десеттата глава содржи статистички извештаи за бројот на годишен прилив на жалби поднесени пред ЕСЧП против РСМ, бројот на одлуки доставени на одговор до Владата (Владиниот агент), број на пресуди на ЕСЧП, износот на досудени отштети кои РСМ е задолжена да им ги исплати на државјаните кои ја тужеа РСМ, како и бројот на конечни резолуции кои ги донесува Комитетот на министри.

Единаесеттата глава ја содржи проверката на хипотетската рамка за тоа колку поставените хипотези на истражувањето се покажаа како прифатливи или неточни.

ГЛАВА ПРВА: ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето во овој докторски труд тежнее да дојде до сознание каква е судската заштита на човековите права во РСМ. Проблемот на истражување е поставен во насока на тоа дека многу голема улога за судската заштита на човековите права има државата, меѓународните организации и поединецот. Истражување е поставено на начин на којшто треба да изврши анализа каква е судската заштита на човековите права од аспект на судскиот систем во РСМ, како и од аспект на органите кои ги извршуваат судските одлуки на ЕСЧП во РСМ. Ова истражување настојува да дојде до сознание за слабостите на судскиот систем во РСМ кои доведуваат до кршење на човековите права, како и за слабостите на институциите кои ги извршуваат судските одлуки на ЕСЧП во РСМ. Тоа треба да одговори на предизвиците со кои се соочува македонското општество кога треба да ги исполни нормите на Советот на Европа (СЕ), како институција која диригира владеење на правото, правна демократија, еднаквост, слобода итн. Истражувањето треба да покаже дали и колку РСМ ги исполнува стандардите на еден важен меѓународен документ како што е ЕКЧП.

1.1. ОПИС НА ПОЈАВАТА

И најсовремените општества денес не се имуни на повреда на човековите права. Истите се случуваат секојдневно, при што поединецот, соочен со таквите предизвици, има мали можности за себезаштита. За среќа, уште во втората половина на 19 век создадени се меѓународните организации кои се грижат за заштита на човековите слободи и права, како и се донесени бројни меѓународни акти кои ги гарантираат истите.

ЕКЧП предвидува заштита само доколку поединецот ги исцрпил претходно сите правни истанци и правни лекови во сопствената држава. Еднствено што му преостанува понатаму е да се обрати до меѓународните авторитети, кои во предвид ќе ги земат повредите и фактичката состојба, но најпрво што ќе испитаат е дали поединецот ги исцрпил сите државни правни средства што се предвидени со законот.

1.1.1. ПОЗИТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕКЧП

Ваквата идеја за заштита на човековите слободи и права е силен коректор во случаи кога истите се повредени од страна на државата. Поединецот може да прими материјална сатисфакција од сопствената држава, доколку одлуката е фаворизирачка за него, бидејќи текстот на ЕКЧП предвидува и извршни тела кои се надлежни за извршување на меѓународните одлуки (обично тоа е Комитетот на министрите кој го надгледува извршувањето во односната држава).

1.1.2. НЕГАТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕКЧП

Во Република Северна Македонија моментално, но и во изминатите години, постои недоверба во одредени одлуки што ги носат меѓународните организации, посебно доколку тие не се во интерес на доминантните центри на моќ во нашата земја.

Ваквите постапки на барање на заштита можат да бидат неразбирливи за поединецот, полномошниците за застапување пред истите се во ограничен број, а постапките се премногу скапи, со што поединецот поскоро би ги прифатил одлуките на матичната држава, иако не се согласува со нив, отколку да се обиде да го оствари правото кое му припаѓа пред ваквите инстанци.

1.2. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Предметот на истражување се човековите права и нивната заштита во РСМ според ЕКЧП. Станува збор за права кои можат да бидат повредени од различни институции, поради што поединецот е исправен пред нужноста истите да ги обжали пред судовите на РСМ. Секако дека тие можат да се обжалуваат и според ЕКЧП пред судовите на РСМ бидејќи нашата држава е потписник на овој ратификат. Доколку не е возможно човекот да најде сатисфакционо решение пред домашните судови, истото право може да се обжали пред ЕСЧП.

1.3. ТЕОРЕТСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ

1.3.1. ШТО Е ИСТРАЖЕНО?

Многу македонски, но и странски автори зборуваат за дострелите на меѓународното право во државите (Вељановска, С. 2019, страна 108-116; Jacobs, White, & Ovey, 2017 pg.26-33). Денес речиси сите меѓународни акти се ратификувани од нашата држава и преведени на македонски јазик. Експертите по судски постапки повикуваат на меѓународните инстанци, како алатка за остварување на човековите права. РСМ ја има ратификувано ЕКЧП и а со тоа ја има прифатено судската јурисдикција на ЕСЧП кој одлучува за повредата на човековите права и слободи. ЕСЧП работи на еден конзистентен начин на одлучување, при што Комитетот на министри подоцна го следи извршувањето на судските одлуки во РСМ.

1.3.2. ПРОМОТИВНИ МЕХАНИЗМИ

Анализираната проблематика е посебно застапена кај Стивен Грир и Љубомир Д. Фрчкоски, кои даваат некои поважни факти за човековите слободи и права, како неутуѓив дел од човековото постоење (Гирг, С. 2014; Фрчкоски, Љ.Д. 2012).

1.3.3. ШТО ТРЕБА ДА СЕ ИСТРАЖИ?

Овој труд настојува да изнајде начини како меѓународното право за заштита на човековите права да се доближи до обичниот човек. Тоа е практичка која е развиена во повеќето странски земји каде поединците често ги користат можностите за поднесување. За жал, граѓаните на нашата земја го прават тоа многу ретко. Од друга страна, економичноста, а понекогаш и незнаењето ги ограничуваат да побараат стручна помош којашто ќе му ја објасни веројатноста за фаворизирачка пресуда. Меѓународното право кое се однесува на заштитата на тие права и понатаму останува непознато за многумина.

1.3.4. ПОИМНО КАТЕГОРИЈАЛЕН АПАРАТ

За да се разбере заштитата на човековите права според ЕКЧП, треба да се објаснат поимите:

Човеково право - право коешто е директно поврзано со човекот и е неутуѓиво од него, му припаѓа со самото раѓање на човекот.

Меѓународен акт - акт којшто го донесува меѓународна институција или организација, а со неговата ратификација станува составен дел на внатрешниот правен поредок. Инстанца, тело и има меѓународна важност и импликации и во внатрешното право на државите.

Судска постапка - постапка којашто ја водат судовите (национални и меѓународни) и има за цел водење дејствија со цел донесување одлука.

1.4. ОПЕРАЦИОНАЛНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ

1.4.1. ЧИНТЕЛИ НА ЗАШТИТАТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Основен чинител на заштитата на човековите права е човекот како субјект директно засегнат да поведе постапка, ако постои кршење на некое човеково право. Потоа, друг чинител е меѓународната инстанца, телото, органот којшто одлучува, а истовремено има и механизми за негово извршување. И како трет чинител е државата, која сите акти коишто се однесуваат за човековите права, по аналогија на практиката од современите држави, би требало да ги ратификува за да овозможи можност за нивна заштита.

1.4.2. ВРЕМЕНСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ

Предметот на истражување временски е актуелен и можеме да го сместиме во 21 век. Но, има и друга временска рамка која влече корени и од крајот на 19 и 20 век, имајќи го во предвид периодот кога настануваат суштинските акти за човековите права.

1.4.3. ПРОСТОРНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ

Истражувањето просторно ја опфаќа Република Северна Македонија, од аспект на комплементарноста на нејзиното законодавство со тоа на меѓународната заедница.

1.4.4. ДИСЦИПЛИНАРНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ

Истражувањето, дисциплинарно е предмет на интерес на домашното и меѓународно право кое се однесува на судството.

1.5. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1.5.1. ПРАКТИЧНА, ОПШТА, ОПШТЕСТВЕНА

Основна цел на овој труд е да ги детектира механизмите преку кои човекот ќе успее да го заштити своето право коешто му припаѓа. Преку ЕСЧП човекот може да потврди дека некое негово право било негирано во РСМ. Меѓутоа за тоа да се постигне, потребно е да се спроведат низа институционални правни процеси во РСМ, а потоа и во ЕСЧП.

1.5.2. ТЕОРЕТСКА, НАУЧНА ЦЕЛ

Дескрипција - механизмите на заштита како човекот, државата и меѓународните тела.

Експликација - дали механизмите на судска заштита на човековите права се доволни во смисла на човекот како иницијатор, меѓународното тело како одлучувач и извршител и државата како потписник на меѓународните акти?

Открытие - се откриваат можности за поголема заштита, ако човековите права не се остварат во РСМ, тогаш се оди на повисокото – меѓународното ниво.

Предвидување - со ваквите заложби веќе никој нема да може да ги отуѓи човековите права кои се вродени, вечни и се белег на современиот свет.

1.6. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Осознавање дали заштитата е ефикасна.

Осознавање дали човекот како иницијатор е доволно мотивиран.

Осознавање дали меѓународните тела се целисходни во заштитата на човековите права во однос на постапката, одлучувањето и извршувањето на одлуката.

1.7. КОРИСНИЦИ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Тенденција на авторот на овој труд е истиот да најде практична примена, како за РСМ како држава, така и за нејзините граѓани како поединци.

1.8. ХИПОТЕТСКА РАМКА

1.8.1. ГЕНЕРАЛНА РАБОТНА ХИПОТЕЗА

Генерална хипотеза – Функционалноста на судската заштита на човекови права според ЕКЧП во РСМ зависи од поединецот, меѓународните организации и државата.

Посебна хипотеза 1 – Поголемата функционалност на судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од поединецот.

Поединечна хипотеза 1 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од волјата на поединецот да побара заштита пред меѓународните инстанции. Поединецот мора да му верува на ЕСЧП и да има силна волја да побара заштита. Можеби поради судските лавиринти во државата, тој и нема да биде така одлучен да побара заштита. Меѓутоа, тоа мора да го стори доколку е извесно дека е повредено некое негово право.

Поединечна хипотеза 2 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од волјата на поединецот да побара соодветни правни полномошници кои ќе го застапуваат пред меѓународните инстанции. Тие се доволно стручни да го водат целиот процес пред ЕСЧП. Полномошниците се тие кои треба да го советуваат човекот да побара заштита на некое негово право, доколку е извесно дека случајот може да добие позитивна разрешница.

Посебна хипотеза 2 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од меѓународните организации.

Поединечна хипотеза 1 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од постапките коишто се водат пред меѓународните инстанции. ЕСЧП како институција содржи јасна определба како се пристапува кон судската заштита. Таквата постапка е иста за сите луѓе. Треба да бидат претходно исполнети неколку формални услови и тоа: предметот на странката пред домашното законодавство да ги има исцрпено сите инстанции и рокот за апликација да не е повеќе од 6 месеци пред доставувањето на конечната одлука до странката.

Поединечна хипотеза 2 - Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од извршните тела во меѓународните организации, кои го надгледуваат извршувањето на одлуките во државите. Комитетот на министри и неговата улога во извршувањето на одлуките е детално определен со ЕКЧП. Тој има голем удел во спроведувањето на т.н. општи и поединечни мерки.

Посебна хипотеза 3 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од државата.

Поединечна хипотеза 1 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од тоа дали државата ги има ратификувано меѓународните акти. Таква определба содржи Уставот на РСМ во чл. 118, каде се вели дека меѓународните договори ратификувани со Уставот се дел од внатрешниот правен поредок.

Поединечна хипотеза 2 – Судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од тоа дали државата ги извршува судските одлуки на ЕКЧП. Државата треба да стори сè што е неопходно за да ја испочитува ЕКЧП кога веќе е потписничка на истата. РСМ во моментот има многу закони, кои се изменувани и дополнувани сè со цел да се во согласност со ЕКЧП. Исто така, се прават големи напори и судските одлуки да се извршуваат, односно да се преземаат поединечни мерки во конкретните случаи.

1.9. ИНДИКАТОРИ

- Демократската клима во државата;
- Членството на државата во меѓународните владини организации;
- Бројот на ратификувани меѓународни акти за човекови права во РСМ;
- Бројот на експерти кои се способни да ја водат постапката пред меѓународните инстанции.

1.10. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

Од методите за работа ќе биде користена анализа на содржината. Овој метод ќе биде применет, особено во делот кај ЕКЧП. Подетално анализа на содржината ќе биде користена во петтата глава од трудот каде ќе бидат детално анализирани човековите права од првиот дел на Конвенцијата. Тука нормативниот метод ќе биде применет најпрво низ Уставот на РСМ, а потоа низ повеќе закони на РСМ и тоа: Законот за

внатрешни работи, Законот за извршување на санкциите, Законот за јавни собири, Законот за судовите, Кривичниот законик, Законот за кривичната постапка, Законот за парничната постапка, Законот за ментално здравје, Законот за општата управна постапка, Законот за управни спорови итн. Исто така, анализата на содржина (нормативен метод) ќе биде користена и во осмата глава која се однесува на судската заштита, со што одредбите од Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП ќе бидат детално анализирани.

Покрај овие методи, во третата глава од трудот ќе биде користен и историскиот развој на социјализмот во РСМ.

Во деветтата глава ќе биде користен и компаративниот метод за тоа како е применето извршувањето на одлуките на ЕСЧП во соседните земји на РСМ.

Исто така, ќе биде користена и анкета за да се испита дали се почитуваат човековите права, потоа дали законската рамка за човековите права е доволна, потоа за упатувањето кон ЕСЧП, извршувањето на пресудите на ЕСЧП и постапувањето на РСМ по општите мерки.

Во трудот ќе биде користено и интервју со Директорот на КПУ – Затвор Битола, како и со Народниот правобранител на РСМ – Подрачна канцеларија – Битола.

1.11. НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Иако навидум изгледа дека оваа тема е премногу истражувана, сепак остануваат некои важни прашања, кои ја прават специфична за размислување и притоа привлекуваат интерес за пошироката јавност. Судската заштита во РСМ според ЕКЧП е премногу интересна ако се согледува аспектот дека човековите права во нашата држава се ранлива категорија. Ваквата поставеност на проблемот на истражување се надеваме дека ќе предизвика интерес кај читателите и пошироката стручна јавност.

ГЛАВА ВТОРА: СУШТИНАТА ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ

„Науката во својата вистинска форма е и секогаш ќе остане компатибилна со човековите права и еднаквост.“ (Наскар, А. 2017)

Идејата за човековите права започнува да се развива некаде во втората половина на 20 век. Промотори на ваквата идеја беа пред сè, меѓународните организации, кои ги согледуваа грешките на државите во врска со непочитувањето на човековите права. Тогаш се појавија и првите документи за човекови права и тоа: Општата декларација за правата на човекот на ООН од 1948 година, потоа Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи на СЕ од 1950 година, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966 година и Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права од 1966 година, како и Повелбата за основните права на ЕУ од 2000 година. Во сите овие документи беше интерпретирана идејата за еден поредок, различен од претходниот, поредок во кој главно место ќе заземе човекот и неговите, неотуѓиви од него, права и слободи.

2.1. ИДЕЈАТА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ

Ако се направи историска ретроспектива во периодот после Втората светска војна, ќе се забележи дека во ова време се јавува т.н. движење за правата на човекот. Формално нејзините почетоци се со Универзалната декларација за правата на човекот, усвоена од ООН во 1948 година. Од неа подоцна произлегуваат и други конвенции и договори. Концептот за човековите права главно се темели на нужноста за човекови права во тоа време. Човековите права се резултат на претходно општоприфатени морални принципи и цели на општеството и на индивидуалните вредности како: слобода, автономија, еднаквост, човечко достоинство и (Фрчкоски, Љ.Д. 2012, стр.11-18).

Правата на човекот се разликуваат од другите права на субјектите во некој правен однос. Ова е резултат на тоа што се поаѓа од претходна претпоставка за постоење на поимот човекова природа, заедничка за сите луѓе. Ваквата човекова природа е основа за натамошен комплекс на човекови права кои, пак се основа за постоењето на граѓанското општество, засновано врз индивидуи кои се еднакви пред законот.

Постојат неколку особини на човековата природа за таа да се разбере и подобро да се протолкува. Тоа се:

- Во овој поглед како нејзина нераздвоива особина е *разумот* како основен инструмент на човекот кој го совладува светот околу себе. Друга особина на човековата природа е *достоинството* на индивидуата како апсолутна, несведлива на нешто друго и неизведлива од ништо друго.
- Другите особини на човековата природа прилегуваат од демократските основи на секое општествено уредување, дали истото е соодветно на неа. Засновувањето на *цивилна*, граѓанска заедница каде секој поединец ќе ги признае другите сограѓани и нивните права како еднакви на себе.
- Правата на човекот, како елемент на човековата природа, треба да бидат *прокламирани*. Ова како карактеристика е во суштина најбитно бидејќи тие на таков начин си создаваат своја легитимност со актот на прогласувањето.

Од сето ова може да се извлече дефиниција за правата на човекот како „Збир на принципи и норми создадени врз основа на признавање на човековото достоинство како универзална, основна особина на човековата природа, кои имаат за цел обезбедување на нивното почитување во односите меѓу луѓето во општеството и меѓу луѓето и политичките институции во државата, а со цел заштита и развој на човековото достоинство, слобода и еднаквост“ (Фрчкоски, Љ.Д.2012, стр15).

Треба да се направи разлика меѓу концептот на правата на човекот и концептот на слободи. За да се има слобода треба да се создадат услови, таа да се оживотвори, односно треба да не постојат правни пречки за нејзино оневозможување. Од овој аспект, слободата нема карактер на акција, туку карактеристика на димензија, со која треба да се изврши определна акција. Правото, пак е засновано врз устав, закони и подзаконски акти, како и врз меѓународни договори, ратификувани во согласност со устав и закон. Со тоа се настојува да се спречат сите нарушувања во општеството од државата и како акција е насочено во интерес да ја одбрани определната слобода.

2.2. СОВРЕМЕНИОТ КОНЦЕПТ НА МЕЃУНАРОДНОТО ПРАВО ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ

„Јазикот на внатрешните човекови права претставуваше значителен напредок пред претходниот јазик на светските религии во однос на неговата универзална применливост и неговата зборност.“ (Валерстеин, И.2011)

Доколку се анализираат почетоците на меѓународното право за правата на човекот, би можело да се каже дека тоа се појавува во 1945 г. со формирањето на ООН, и посебно со нивните активности (политички и правни) на ова поле. Зачетоците се со Општата декларација за правата на човекот од 1948 година. Меѓународните права на човекот треба да се разликуваат од правата на човекот, кои се под јурисдикција на националните законодавства на државите, иако се работи за поврзани поими. Меѓународното право за правата на човекот се гради себеси врз вербата за посакуваност, неопходност и вредност на човекот. Од аспект на меѓународното право, човековите права и слободи се гарантирани во уставно-правните системи на нивните држави. Бидејќи државните граници за почитување на човековите права и слободи се премногу „тесни“, државите се должни да ги вреднуваат истите во контекст на меѓународните општи стандарди за човекови права и слободи. Преку т.н. мониторинг, поефикасно се врши притисокот на државите во насока на почитување на човековите слободи и права. Од ова произлегува дека меѓународното право не го заменува националното законодавство во насока на заштитата на човековите права, туку обезбедува дополнителна заштита и имплементација на правата во националните законодавства. Во случај на спор меѓу овие две инстанции за заштита на човековите права и слободи, разрешувањето на спорот најпрво се решава во националните законодавства на државите и во таа смисла меѓународното право за правата на човекот ги надополнува националните права.

Во современиот концепт за човекови права индивидуата е вистинскиот уживател на некое индивидуално право гарантирано со меѓународен акт. Меѓутоа, треба за тоа да постои правно средство за ефективна заштита, односно правен лек. Во внатрешните правни системи тоа се: жалба, тужба, вонредни правни лекови, а во меѓународното право ги има истите тие, но во помал обем. Европската конвенција за човековите права разви судски инструмент за заштита на човековите права, односно тоа е Европскиот суд за човекови права.

2.3. ВИДОВИ (КЛАСИФИКАЦИЈА) НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Човековите слободи и права припаѓаат на три генерации и тоа:

- лични слободи и права како права од првата генерација и како најважни човекови права признаени и заштитени со позитивното право;
- политичките слободи и права, како втора генерација, кои настануваат како правен израз на демократизацијата на државното уредување, пред сè во западноевропските земји и во САД и
- социјално-економските и културните слободи и права, како трета генерација, кои се резултат на забрзаниот економски развој во XX век.

Во последните две декади се јавува и четврта генерација на човекови права, односно тоа се еколошките права. (Цветковски, Ц. 2014 стр. 27-36)

2.3.1. ЛИЧНИ СЛОБОДИ И ПРАВА

Првата генерација или личните слободи и права го изразуваат и го заштитуваат физичкиот и духовниот интегритет на човекот и неговата правна положба во однос на органите на јавната власт. Тие припаѓаат на групата „негативни права“ и со нив се заштитува приватната сфера на човековиот живот, во која е забрането навлегувањето на државната власт преку нејзиното вршење на овластувања на нејзините органи на власта. Правните гаранции за овие права на поединецот му даваат гаранции дека не треба да биде вознемируван во неговата приватна сфера, а на државата ѝ наметнуваат обврска да се воздржува од мерки кои значат навлегување во таа сфера.

Ако се анализираат историски овие права, тоа се најстарите права извојувани во борбата на граѓанството против апсолутистичката кралска власт во Англија во текот на XVI век. Меѓу правата кои се правно загарантирани се: *правото на живот, правото на лична слобода, правото на сопственост, правото на среќа и слобода на совеста*. Оваа листа подоцна се проширува со нови слободи и права кон заштита, не само на физичкиот, туку и на духовниот интегритет на човекот од посегашето на органите на јавната власт во вршењето на нивните овластувања.

Бидејќи личните слободи и права претставуваат услов за остварување на сите други права и слободи, меѓународните инструменти најповеќе инсистираат за овој вид

права и затоа наметнуваат најголем степен на меѓународни стандарди за нивно гарантирање на домашен план, а додека пак во другите права и слободи домашните правни поредоци уживаат поголем степен на слобода. Она што ѝ дава нагласена вредност на овие права и слободи е тоа дека тие според својата содржина претставуваат *морални, природни и универзални права* и нивното постоење е неизоставен услов во самата егзистенција на човекот. Токму затоа се инсистира тие да станат императивни права кои ќе ги почитуваат сите држави, независно од тоа дали се потписнички на соодветни меѓународни инструменти за човекови права. Овие права и слободи треба да се применливи и за време на војна или вонредна состојба.

Според својата содржина, личните права можат да се поделат во *три подгрупи*:

- Во првата подгрупа спаѓаат оние слободи и права кои за свој предмет на заштита го имаат *физичкиот интегритет на човековата личност*. Тука е правото на живот како основно и најзначајно право на човекот, но и за општеството како негово врвно добро.¹ Потоа правото на заштита на физичкиот интегритет на личноста, кое е повредено кога органите на јавната власт или другите организации, групи или поединци во општеството го доведуваат во опасност физичкиот интегритет на граѓанинот. Исто се значајни и забраната за мачење и друго нечовечко или понижувачко постапување или казнување, групата на права на лицата повикани, приведени или лишени од слобода во полициската постапка, правата на притворените лица заради основано сторување на казниви дела итн.

- Втората подгрупа лични права ја сочинуваат оние права кои се однесуваат на заштита на *духовниот интегритет на личноста*. Тука спаѓаат правата насочени кон заштитата на приватноста на човекот во нејзините најразлични форми, како што се: *правото на личен и семеен живот, правото на достоинство и углед, правото на сигурност и тајност на личите податоци, правото на неповредливост и тајност на личната кореспонденција, слободата на мислата и уверувањето, слободата на вероисповеста, правото на неповредливост на домот,*

¹ Животот на човекот е неприкосновен и никој не може да биде лишен од живот. Смртната казна е речиси глобално укината, а последните 30 години мошне е раширено аболиционистичкото движење, така што во повеќе земји од светот се развива идејата за хуманизмот на современото општество.

слободата на совеста, слободата на научното и уметничко творештво, слободата на движењето и настанувањето.

- Во третата подгрупа на лични права спаѓаат оние слободи и права кои го изразуваат *статусот на човекот во општеството*, односно неговиот однос со другите припадници во заедницата. Меѓу овие права најважно е правото на еднаквост пред законот и слободата од дискриминација². Еднаквоста пред законот обврзува на законитост во сите постапки во кои се одлучува за поединечни работи. Слободата од дискриминација се изразува како забрана на класификацијата на луѓето врз основ на нивните меѓусебни разлики, според изрично определени природни особини на луѓето (пол, раса, боја на кожа) или според нивните социјални статуси (социјално потекло, имотна состојба, политичко или религиозно уверување и национална припадност).

2.3.2. ПОЛИТИЧКИ СЛОБОДИ И ПРАВА

Втората генерација се политичките слободи и права, кои во својата вкупност го изразуваат политичкиот субјективитет на граѓанинот и му овозможуваат да учествува во политичкиот живот на земјата, односно во конституирањето на јавната власт, контролата и, воопшто, нејзиното вршење.³

- *Слободата на говорот* е едно од централните политички права чие постоење зависи од остварувањето на сите други политички права. Ова право опфаќа два тесно поврзани елементи: слобода на говор во најширока смисла - како право на граѓанинот да ги изразува своите мисли и ставови, без страв за одговорност и како право на користење на говорот во јавниот живот. Елементот на јавен говор е важен за демократијата. Со користењето на оваа слобода граѓаните вршат размена на идеи и мислења, како и јавна комуникација со органите на јавната власт.

²Тие се изразуваат во два основни облици: право како еднаквост пред законот и второ како слобода на дискриминација. Еднаквоста пред законот е формално барање на ист правен третман меѓу иста категорија граѓани на која со закон ѝ е признат таков статус, а не еднаквост на граѓаните, воопшто.

³Историски гледано политичките слободи и права се надоврзуваат на личните слободи и права, а самостојно се оформуваат во текот на XIX и XX век како резултат на парламентарната демократија и политичкиот плурализам.

- *Слободата на политичкото здружување и дејствување*, како политичко право значи право на граѓаните да формираат политички партии и други видови асоцијации кои ќе бидат насочени кон изразување на нивните политички ставови и интереси. Тука влегува и правото слободно да се влегува и истапува од политичките партии. Со ова право граѓаните вршат контрола врз политичката власт, заради заштита на нивните политички вредности, а исто така воведуваат нови политички вредности, разрешуваат определни политички конфликти и остваруваат многу други политички цели.
- *Слободата на информирањето* значи право на слободен пристап до информациите, како и право на граѓанинот самиот да пренесува информации. Ова право опфаќа и право на основање на институции за јавно информирање. Важен елемент на ова право е забраната за цензура од една страна, како и правото на државата арбитражно да ги селектира информациите што ѝ се сервираат на јавноста, од друга страна. Слободата на информирањето ја опфаќа слободата на мислата, нејзиното изразување, убедувањето и совеста, како и слободата на говорот.
- *Правото на мирно собирање и протест* е непосредна граѓанска акција за изразување на ставовите на јавноста во поглед на определена политика на јавната власт. Ова право особено е важно за оние групи на луѓе или политички партии кои не се претставени во парламентот. Формите на изразување можат да бидат најразлични и тоа: демонстрации, маршеви, бојкоти, петиции и сл. Суштествено е тоа што граѓаните не треба претходно да бараат дозвола од органите на јавната власт, а државата пак нема овластување тоа да го спречи, доколку не се работи за нарушување на јавниот ред и мир.
- *Избирачкото право на граѓанинот* е право секој човек (еден човек-еден глас) да го избира претседателот на државата, претставниците во парламентот и претставниците на локалните заедници. Ова право е општо без дискриминација, непосредно и тајно. Може да се јави во форма на: 1. активно право – кога граѓанинот избира и 2. пасивно право – кога може да биде избран, доколку учествува во изборниот натпревар. Ова право може да се јави и во облик на: 1. непосредно право кога

граѓанинот гласа на референдум, избори и сл. и 2. како посредно право, преку своите избраници во вршењето на јавната власт.

- *Правото на поднесување претставки и на добивање одговор на претставките*, како политичко право опфаќа поднесување на барања од страна на граѓаните до јавната власт кога тие не се задоволни од редовните процедури за разгледување на нивните барања. Преку ова право се изразува критика за работата на органите на јавната власт без притоа граѓанинот да сноси одговорност.
- *Правото на вршење јавни функции* обезбедува достапност на секоја јавна функција во општеството (судство, јавна администрација итн.), според условите и постапката за пополнување на тие места.
- *Правото на локална самоуправа* како политичко право овозможува овластување на граѓаните на локално ниво да одлучуваат за прашања од локално значење или решавање на локалните проблеми во согласност со условите во локалната заедница и организирање на државата да се создадат соодветни претпоставки за функционирање на единиците на локалната самоуправа.
- *Малцинските права* како политичко право им припаѓаат на недоминантните групи во општеството за да си го обезбедат правото на различност во однос на членовите на доминантната група во насока на стекнување статус на еднакво правни граѓани на државата. Меѓу тие права најчести се: правото на користење на мајчин јазик на припадниците на малцинството во секојдневната комуникација, право на образование на мајчин јазик, право на основање на институции за зачувување на сопствениот културен идентитет, како и низа права кои ќе обезбедат фер политичка репрезентација на малцинствата во претставничките тела на една држава.

2.3.3. СОЦИЈАЛНИ И ЕКОНОМСКИ ПРАВА

Социјалните и економски слободи и права историски се *третата генерација* на човекови слободи и права. Произлегуваат од државните уредувања во дваесеттите години на XX век за да се амортизираат социјалните и класните разлики во

општеството. Нивната функција е да го обезбедат економскиот и социјалниот статус на човекот во општеството. Тоа се:

- *Правото на сопственост* како социјално и економско право е право на граѓанинот слободно да го користи и да располага со определен движен или недвижен имот на апсолутен, исклучив и траен начин. Притоа, тој не смее да биде вознемируван од државата во уживањето на сопственоста.⁴
- *Слободата во работата* се изразува во три форми и тоа: право на човекот слободно да го избира своето занимање и вработување, достапност на сите работни места под еднакви услови за сите граѓани и забрана за присилна работа.⁵
- *Правото на социјална сигурност* значи право на човекот на постојана материјална егзистенција, која ќе биде независна од економската неизвесност и несигурност на државата. Од ова право произлегуваат и други права како што се: правото на дом, правото на заработувачка, правото на здравствена заштита. Сродно со ова право е и правото на социјално осигурување кое ги опфаќа: здравственото, пензиското и инвалидското осигурување, како и правото на социјална заштита на онаа група граѓани кои не можат да си го обезбедат потребниот минимум на средства за својата социјална сигурност.
- *Културните слободи и права* во суштина се најнови и се поврзани со свеста на човекот дека знаењето претставува сè помоќен фактор во човековиот развој и определувањето на неговата позиција во општеството.
- *Правото на образование* е право загарантирано за секој граѓанин и опфаќа право на еднаков пристап на образование во сите степени на образование. Основното образование во многу земји е задолжително за сите граѓани, а кај нас е задолжително и средното образование. Посебен аспект кон ова право претставува и слободата во основање на образовни институции, како и гаранцијата на автономија на универзитетите.

⁴По исклучок кога тоа го бараат интересите на државата или заради т.н. јавен интерес, ова право може да биде ограничено, но под услови определни со закон и со задолжителен паричен надоместок.

⁵Правото на работа во себе вклучува право на постојан или привремен работен однос, право на правична заработувачка и материјално обезбедување за време на привремена невработеност. Во поширока смисла, ова право опфаќа и право на синдикално организирање заради остварување на интересите на вработените, право на протест и други права произлезени од работниот однос.

- *Слободата на научно и уметничко творештво* е во тесна врска со слободата на мислата и уверувањето, како и со правото на образование. Тоа е право на граѓанинот да создава научни и уметнички дела во сите области на науката и уметноста. Државата е таа која треба да се воздржи од диригирање и ограничување на содржините на научното и уметничко творештво и треба да се насочи кон поттикнување и помагање на ова творештво.

2.4. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ

Меѓу основните карактеристики на правата на човекот се нивната *универзалност, неопуѓивост, апсолутност и неделивост.*

- Под *универзалност* на човековите права се подразбира дека тие се создадени врз единствените особини на човековата природа, а посебно врз нејзиното достоинство. Тие се применуваат врз сите луѓе без оглед на нивниот пол, раса, етничка и религиозна припадност, возраст и без оглед на карактеристиките во културите, како и нивото на развој во општеството.⁶
- *Неопуѓивоста* значи дека тие му припаѓаат на секој човек со неговото раѓање. Истите се неопуѓиви, односно не можат да му бидат одземени на поединецот. Тие зависат само од човековата природа, а не од дистинктивните особини на луѓето. Не можат да се отуѓат со правен однос како што тоа е случај со другите права, кои човекот може да ги стекне и да ги изгуби во текот на животот. Оној што ги поседува, а тоа е секој човек, не може ниту доброволно да се откаже од нив и да се доведе до ситуација на т.н. доброволно ропство.
- *Апсолутноста* значи дека нивното важење е во однос на сите. Институциите на системот во државата ги спроведуваат во целост кон сите. Тоа значи дека не може некои да важат во целина, а некои делумно или за одредено време. Правата на човекот се неповредливи. Иако тоа во стварност не може секогаш да се оствари во државата, сепак се тежнее да се воспостави состојба на нивно почитување.

⁶ Фрчковски, Љ.Д. Меѓународно право за правата на човекот, Магор 2012 стр. 37-41

- *Неделивоста* на овие права како нивна карактеристика значи дека тие функционираат како систем на признати права во различни дефинирани области (граѓанско-политички, економско-социјални, културни и сл.) Притоа, не е можно истите да се поделат и да важат само некои од нив.

Освен овие основни карактеристики, правата на човекот имаат и дополнителни особености.

- Човековите права се *позитивни права*. Тоа подразбира дека тие не се само морални ставови, ниту привилегии, туку дека се правни барања и овластувања кои денес се востановени со устав и закони. Тие создаваат обврска на државата да создаде еден правен систем во кој тие ќе бидат назначени и заштитени и ќе се овозможи нивно уживање, како и ефективно обештетување во случаи кога се кршат правата.
- Единствен носител на овие права е *индивидуата во граѓански статус*. Државата се вклучува во две димензии – да воспостави заштита од кршење на овие права, но и да направи нешто во остварувањето на овие права.
- Епитетот *фундаментални* секако им припаѓа на овие права. Тоа значи дека овие права се клучни во човековата заедница и дека останатите права зависат од нив.

Доколку државата одговори позитивно на овие права и истите ги отелотвори во што е можно поголем обем, тогаш индивидуите треба да ѝ станат лојални на државата и да ги прифатат и обврските кои произлегуваат од овие права, како што е, на пример, владеењето на правото и спроведувањето на законите.

Само во една таква синергија возможно е да се воспостават карактеристиките на човековите права, онака како што се предвидени во самата суштина на човековите права. Придонесот ќе биде двоен и државата ќе има полезност од ваквиот систем, но и граѓаните ќе бидат среќни и задоволни. Ова, за жал, сè уште претставува предизвик и во најсовремените демократии денес. За РСМ, исто така, е сè уште предизвик.

2.5. УНИВЕРЗАЛИЗМОТ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И КУЛТУРНИОТ РЕЛАТИВИЗАМ

„Кога западњаците молчат за почитта кон странските култури,, тие покажуваат поддршка само за најконзервативните елементи на тие култури. Културниот релативизам е исто толку непријател како и угнетувањето што го правам во рамките на мојата култура и вера.“ (Елтенхау, М. 2014)

Универзализмот претходно беше дефиниран како карактеристика на човековите права. Човековата природа која се развива врз основа на човековото достоинство и разумот секако дека е универзална за сите луѓе низ целиот свет. Меѓутоа, што станува со културните разлики кои можат да ја поткопаат човековата природа и да ја издиференцираат со што ќе се доведе до прашање и постоењето на човековите права како универзални вредности? (Фрчкоски, Д.Љ., 2012, страна 53-56)

Дефиницијата за универзалноста на човековите права може да биде разнишана од историските факти и околности во кои егзистира човекот. Бидејќи секој човек е дефиниран со својата култура која не може да биде универзална за сите, се поаѓа од фактот дека човековите права и не се секаде апсолутно исти. Културните релативности како што се културните традиции, религиозните, политичките и правните практики го условуваат постоењето на граѓанските и политичките права на индивидуата во дадено општество.

Западната матрица на човековите права, кога ги создавала истите, поаѓала од фактот дека тие се универзални, како облик на доминација над другите култури и нации. Таква е и Општата декларација за правата на човекот на ООН каде се вели „декларацијата е идеал кој треба да се постигне“. Во стварноста ваквиот идеал е сè уште само идеал, гледајќи ги културните особености на секој народ кој секако дека ги имплементира ваквите одредби, меѓутоа со особеностите на неговата култура.

Понекогаш културниот релативизам ја напаѓа универзалноста на човековите права. Ова од аспект дека се претпоставува дека во некои неразвиени средини не можеле да се воспостават човекови права. Оваа теорија е користена, исто така, и од

страна на земјите во развој за да се одрече или да се одложи во најдолго можно време применувањето на човековите права.

Но, за разлика од релативистите, универзалистите денес имаат тврдо јадро на кое се потпираат, односно поддржуваат минимален стандард на човекови права. При една таква поставеност културниот релативизам не може до крај да ја оспорува очигледната универзализација на некои заеднички вредности. Тука е човековото достоинство, разумот на човекот, неговиот интегритет. Културниот релативизам поаѓа од ставот дека доколку постојат одредени разлики во културите, тие засекогаш и ќе останат и како такви ќе се применат и при толкувањето на човековите права.

Општата декларација за правата на човекот на ООН од 1948 година не се стреми да ги отстрани таквите култури, туку се стреми да му помогне на секој човек да се пронајде во толкувањето на неговиот пристап кон човековите права. Универзалноста како таква, не е пример за униформност, туку за разноликост, но со почитување на човековите права.

Потребно е прифаќање на реалноста, односно дека потребно е повеќе време за целосно прифаќање на човековите права, меѓутоа не униформно, туку со културните разлики кои го одликуваат секој народ. Така универзалноста не е конечна, туку е процес од збогатување на различните култури и традиции. Универзалноста на правата на човекот ќе продолжи да постои во една плурална средина каде човекот сè повеќе ќе ја осознава и ќе ја применува, секако во духот на неговата цивилизација, но никогаш нема да ја отфрли, бидејќи таа е спас за неговата личност.

2.6. ЗНАЧЕЊЕТО НА СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Судскиот систем како главна претпоставка за постоење на демократска правна држава мора да поаѓа од некои основни постулати што ја определуваат улогата на судот како институција која дели правда. Уставното и законското уредување на овие постулати поаѓа од тоа судскиот систем да се развие во насока на институција која ќе овозможи судска заштита. Концептот на вродени слободи и права го втурнува судот во сфаќањето дека тој е единствениот систем кој ќе ја овозможи нивната заштита. Основната функција на судот е да овозможи заштита на човековите права и слободи, како принцип на една демократска држава. Правната еднаквост подразбира еднаква мера на слободата на поединецот со слободата на другите. Правото како нормативна

форма на еднаквоста е секогаш тука присутно да ја отелотвори слободата на човекот, гарантирана преку многубројните правни норми. Оттука правото е израз на човековата слобода и истовремено ја ограничува слободата на поединецот со еднаквите слободи и права на другите во општеството. *„Правото на мир стои на столбовите на слободата на изразување, почитување на човековите права, културната разновидност и научната соработка. Правото на мир ја трансформира културата на војната во култура на мирот. Таа, исто така, го спасува човештвото од опасностите од темната демократија, која експлоатира невини граѓани со примена на погрешен закон, купен печат и дигитален надзор.“*, Амит Реј⁷

Судот се јавува како медијатор помеѓу човекот, од една страна и државата, од друга страна, која сè повеќе сака да ги ограничи правата на човекот кои му припаѓаат од неговото раѓање. Судската заштита на човекот во оваа насока постои како најефикасен механизам за да се ограничи влијанието на државата во оваа насока. Без постоењето на оваа функција на судот речиси е невозможно да се зборува за постоење на човекови права во едно демократско општество.

Судот како таков треба да е целосно ослободен од стегите на државата, односно да е независен и непристрасен од другите две власти, бидејќи само на таков начин би можел да ги заштити човековите права, кои државата во секој миг настојува да ги погази. Институциите на системот се свесни и за улогата на превенција што ја има судот. Имено, институциите на системот знаат дека постои суд кој би ги осудил доколку тие со поединецот не постапуваат во насока на тоа да го услужат поединецот или да му одземат некои права без да ја повредат неговата слобода.

Оттука може да се констатира дека судската заштита на човековите права е неопходна клетка на демократското општество. Таа е интегрирана во системот и е дел од него. Без овој суштински дел речиси е невозможно да се зборува дека државата е демократска, односно дека постојат права и слободи, гарантирани со Уставот на државата. Понатаму во текстот на овој докторски труд ќе бидат анализирани судовите во РСМ со сите недостатоци кои тие ги имаат и каде се закочува заживувањето на човековите права и слободи. Целта е да се утврдат недоследностите на системот кои ја попречуваат имплементацијата на Европската конвенција за човекови права, внатре во него.

⁷ Интернет: <https://www.goodreads.com/quotes/tag/human-rights?page=1>

2.6.1. ОБВРСКА НА ДРЖАВАТА ДА ГИ ЗАШТИТИ ОСНОВНИТЕ ЧОВЕКОВИ ПРАВА И СЛОБОДИ

Човековите права и слободи се неразделни и меѓузависни од човековото битисување. Државата, пак од друга страна, како потписничка на меѓународните документи има обврска истите да ги имплементира во Уставот и законите и да ги гарантира. Притоа не може да се почитуваат само еден тип на човекови права, на пример, само економските, а не и социјалните права; не може да се почитуваат само политичките, а не и културните права итн. Промоцијата и заштитата на правата може да се разгледува само како интегрална концепција. Од друга страна, се доаѓа до диверзификација и нови форми на повреди на човековите права, кои секако бараат нови одговори, како и нов пристап кон нивната онтолошка природа како единство, единствен слободен и правен статус на поединецот во современото општество. Одговорот лежи во тоа дека државата треба да преземе целосна одговорност за повредите кои пропуштила да ги спречи. Првостепената одговорност на државата за заштита на човековите слободи и права од повреди и злоупотреби се заснова врз исполнување на неколку барања: (Камбовски, В. 2010, стр. 131 - 132)

- Гарантирање на единствен, неселективен третман на слободите и правата кој се изградува пред сè на стварно и легислативно рамниште. Во таков случај секоја слобода, секое право треба да има еднаков третман, а можниот судир меѓу нив да се решава со потиснување на едно за сметка на друго, само ако постои оправдана основа, која може да се објасни со интересот за проширување и заштита на самите слободи и права, а не со други (политички, економски или слични интереси);
- Почитување на меѓународните механизми за мониторинг и нивната регулатива, по пат на ратификација на меѓународните конвенции за човековите слободи и права, како и почитување на надлежностите на меѓународните тела и судски институции;
- следење на внатрешните процеси за превенција на повредите на човековите права, кои би вклучувале ефикасен безбедносен систем и одбрана, ефикасно функционирање на Омбудсманот, спречување на корупцијата, како и ефикасна управа;
- доделување на проширени овластувања на судот во насока на заштита на човековите слободи и права.

Прашањето за заштитен пристап кон комплексот на човековите слободи и права се усложнува на подрачјето на примената на правото и нивната судска заштита. Начелно судот ги заштитува слободите и правата во одделни постапки (постапки на признавање на права, постапки во кои постои спор околу права, постапки за казнено правна заштита на правата итн.). Но, во секоја судска постапка предметот на судска заштита е определен со конкретна слобода или право. За разлика од процесните права кои се заеднички за сите судски постапки (двостепеност, јавност, право на застапување, односно одбрана итн.), постојат права кои се специфични само за одредена постапка (диспозиција на странките во граѓанската постапка, презумпција на невиност во казнената постапка итн.).

Но, се поставува прашањето дали надвор од така определениот круг на слободи и права, кои се предмет на постапката или се карактеристични за самата постапка, судот може и треба да ги заштитува и другите комплексни права на поединецот, кој е инволвиран како странка во постапката? Дали и на кој начин може и треба да ги уважува неговите граѓански, политички, економски, социјални, културни и други права? Според Христофер Хитченс *не можете да имате окупација и човекови права.*⁸

Правото нема и не може да има други цели, освен тие кои се поврзани со остварувањето на основните човекови слободи и права и другите права и интереси на правните субјекти. Кон нив треба да се придодат заедничките интереси, мирот, редот и поредокот и правната сигурност, како вредности кои во крајна линија повторно имаат антропоцентрична основа и цел. Но, оваа основна цел на правото не се исполнува само со прокламирање, туку и со обезбедување на ефикасни механизми, институции и постапки на остварување и заштита на слободите и правата. Не може да постои право, барем не во неговото комплексно значење кое е сочинето од системот на правни норми, доколку нема праведни судски пресуди во конкретните случаеви. Врз таквото сфаќање на правото и остварувањето на слободите и правата како негов есенцијален елемент на меѓународните конвенции за правата на човекот е статуирана обврската на државата да ги обезбеди со нив предвидените слободи и права, секако доколку државата е потписник на тие документи.

Таква обврска предвидува и ЕКЧП во членот 1, која меѓу основните права, го вклучува и *правото на заштита на слободите и правата*. Обврската на државата да

⁸ Интернет: <https://www.goodreads.com/quotes/tag/human-rights?page=1>

ги обезбеди предвидените слободи и права подразбира наметнување на негативни и позитивни обврски на државата. Првите се засновани врз барањето државата да се воздржи од мешање во загарантираните природни слободи и права (забрана за тортура, забрана за применување смртна казна, забрана за ограничување на слободата на изразувањето итн.). Позитивните обврски наметнуваат преземање определени активности од страна на државата, кои имаат за цел остварување на слободите и правата и нивна заштита. Во таа смисла, државата е обврзана да создаде материјални и други претпоставки за остварување на правата, институции пред кои се остваруваат одделните права (образовни, културни, здравствени и други) и конечно систем на правна заштита на слободите и правата. Системот на правна заштита подразбира предвидување на казнени дела и санкции за тие дела во случаите на повреда на слободите и правата од страна на трети лица, постапки за признавање и остварување на правата и управна и судска заштита.

За системот на судска заштита на основните слободи и права е посебно важно исполнувањето на негативните обврски на државата. Поаѓајќи од сознанието дека индивидуалната слобода и природните човекови права се по своја дефиниција ограничени со еднаквата слобода и еднаквите права на другите, правото ја има улогата да ја определува и фиксира таа мера на еднаквост, која формално-правно е поставена како ограничување на слободите и правата. Таквите ограничувања може да бидат предмет исклучително на уставни или законски норми, кои во демократската правна држава мораат да имаат посебно оправдување и да бидат образложени од државата како крајно рестриктивни мерки. На таквиот приод кон уставните и законските ограничувања на човековите права и основни слободи, упатуваат и сите современи меѓународни документи за човековите права, а посебно ЕКЧП. Тие предвидуваат две можни основи на ограничувањата: состојба на нужда, во која можат да бидат загрозувани истите тие слободи и права или општите добра кои се во нивна заедничка функција и интересите на демократското општество. Првото ограничување има реактивна смисла: заштита на достигнатото ниво на човековата слобода и основни права (на пример, законските ограничувања на слободата на движење при епидемија на тешка заразна болест). Второто има проактивна основа: ограничувањата се поставуваат заради воспоставување на повисоко рамниште на човековата слобода и право (на пример, забраната на насилна промена на државното уредување како услов за развој на демократските односи во општеството). Особено е сложено утврдувањето на

материјалниот критериум изразен како интерес на демократското општество чијашто содржина ја определуваат низа постулати на демократската правна држава, но и општествени, културни, економски и други услови во кои се статуира таквото законско ограничување, обрзано со таков интерес. Ограничувањата мораат да бидат пропишани со закон што подразбира нивно прецизно дефинирање, зашто само така определените ограничувања го легитимираат овластувањето на државата да пенетрира во основните слободи и права на човекот (спротивни на таквото барање се формулациите од типот заштита на јавниот ред, интересите на националната безбедност итн.). Но, битно е дека оценувањето на исполнувањето на негативните обврски на државата треба да биде препуштено на судот, во случаите во кои доаѓа до колизија помеѓу интересот на заштита на основните слободи и права и нивните со закон предвидени ограничувања. Единствено судот, како независен и непристрасен арбитер, е овластен да го разреши спорот меѓу поединецот и државата. За таквата оценка битни се фактичките околности и доказите за оправданото ограничување на индивидуалната слобода или право.

2.6.2. ОБВРСКИ НА ДРЖАВАТА КОН КОМПЛЕКСОТ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ

Со меѓународните конвенции се обезбедува ефикасен систем на правна заштита на основните слободи и права, и тие претставуваат општи стандарди и норми. Над тој минимум државата е обврзана да предвиди и обезбеди други слободи и права кои одговараат на достигнатиот степен на развој на општеството (правото на образование, здравствена заштита, културни права, права од работниот однос, социјалното осигурување). Таквите слободи и права државата ги предвидува и гарантира не само во зависност од степенот на економски развој, туку и врз основа на начелата на социјална правда, солидарност и други начела кои го определуваат демократскиот и хуман профил на политичкиот систем (така на пример, државата треба да гарантира минимални плати за работниците кои ја гарантираат нивната материјална егзистенција, ограничувајќи го прекумерното богатење на поединци итн.). На почитување и заштита на овие други права државата не е обврзана со некои стриктни меѓународни правила, но е обврзана со внатрешната закономерност наложена со прифаќањето на начелата на демократска правна држава и владеењето на правото. Тие начела, како и основните вредности на уставниот поредок, како што се: човековите слободи и права, хуманоста, социјалната правда и солидарноста, се внатрешен закон кој ја определува политичката,

моралната и правната ориентација на секоја власт и од чиешто исполнување зависи оцената на успешноста на системот и брзината на развитокот на општеството. Секогаш кога системот потфрла и не ги оптимизира барањата за повисок степен на остварување и заштита на слободите и правата, според објективните закони на општествениот развој настапува длабока социјална криза која повлекува радикална промена на државното и општественото уредување.

Во однос на целината и комплексот на слободите и правата, државата ги има следните обврски:

-да гарантира правна заштита на слободите и правата, определувајќи за секое право уставно и законски уредени механизми на заштита;

-да воспостави ефикасен институционален систем и постапки на заштита (суд, управни органи, Омбудсман и др.) и

-да гарантира судска заштита на сите предвидени слободи и права во случаите во кои за нив решаваат други органи.

2.7. ЕВРОПСКИОТ ПРАВЕН ПОРЕДОК ВО ОБЛАСТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ

Прашањето за заштитата на човековите права и слободи на европско ниво премина од фазата на идеологија кон политика што се применува на национално и европско ниво. Така, немешањето во внатрешните работи на државата во областа на правата на човекот влијаеше негативно во целиот период по Втората светска војна. Тука се случија тешки повреди на правата на човекот, така што беше неопходно да се изнајде решение. Денес процесот на мешање на европскиот правен поредок во сферата на човековите права на европскиот континент е добродојдена формула за тоа како да се изгради нов европски јавен поредок во подрачјето на правата на човекот, во најширока смисла на зборот.

Прва и најефикасна иницијатива беше Советот на Европа и Европската конвенција за човекови права од 1950 година. Новата Европа ја прифати Конвенцијата како Устав, а судот како механизам во кој ќе се оставари судска разрешница за непочитувањето на човековите права. Европските земји членки на Советот на Европа и потписнички на ЕКЧП се обврзани на сите луѓе под нивна јурисдикција да им

овозможат непречено уживање на нивните човекови права и основни слободи, најмалку во минимумот утврден со Конвенцијата. Со ратификувањето се создаваат сите формални претпоставки за произведување на правно дејство на Конвенцијата спрема соодветна земја членка на Советот на Европа. Меѓу таквите претпоставки е и обврската домашните судови непосредно да ја применуваат, потоа право на граѓаните да се повикаат на неа во постапки пред домашните органи, како и да поднесуваат жалби пред ЕСЧП кога сметаат дека со акти и дејства на органите на јавната власт, вклучувајќи ги и домашните судови, им е повредена некоја слобода или право од Конвенцијата.

Најголемата вредност на Конвенцијата се состои во ефикасниот механизам за остварување на правата и слободите што ги гарантира. Тоа се остварува на два начина: прво, преку процесот на усогласување на законодавството на секоја земја со содржината на одделни права вградени во Конвенцијата, што се врши како услов за зачленувањето во Советот на Европа и второ, преку функционирањето на системот на меѓудржавни и индивидуални жалби за наводни повреди на Конвенцијата од органите на јавната власт во државите членки, односно преку одлучувањето за повредите на Конвенцијата од страна на ЕСЧП. Затоа за меѓународниот суд велиме дека се однесува како европски уставен суд ослободен од какво било политизирање.

ГЛАВА ТРЕТА: ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ВО ПЕРИОДОТ ОД 1945 ДО 1991

Од аспект на РСМ и периодот на социјалистичкото уредување, се разликуваат три периоди. Првиот период е 1946-1963, кога таа се нарекува Народна Република Македонија (НРМ), во составот на Федеративна Народна Република Југославија или ФНРЈ. Вториот период е 1963-1990 кога таа се нарекува Социјалистичка Република Македонија во составот на СФРЈ или Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Разликата помеѓу овие два периоди е во општественото уредување. Првиот период се карактеризира со централистичко управување кога речиси сите надлежности доаѓаат од еден центар, за разлика од вториот период кога голем дел од надлежностите им се даваат на засебните републики во СФРЈ. Третиот период е од 1991 г. до денес, кога Република Македонија, сега РСМ, се осамостои и кога беше донесен првиот Устав на РСМ.

3.1. СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И ГРАЃАНИНОТ ВО НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА И СОЦИЈАЛИСТИЧКАТА РЕВОЛУЦИЈА ВО ЈУГОСЛАВИЈА

Народноослободителната борба (1941-1945) и Социјалистичката револуција што ги водеа во Втората светска војна, по капитулацијата на Кралството Југославија, народите на Југославија заедно со народностите што живеат во неа, на повик на Комунистичката партија на Југославија на чело со Јосип Броз-Тито како тогашен Генерален секретар секако спаѓаат во низата на народноослободителни борби и социјални револуции инспирирани од прогресивните идеи за ослободување на човекот и раководени од принципот на стварната положба на народот како вистински носител на власта и од основите на теоријата на научниот социјализам.

Целите заради кои се водеше народноослободителната војна во Југославија беше ослободување од окупаторот. Во тоа време Југославија беше напуштена од владата во егзил и од кралот, кои ги поддржуваа соработниците на окупаторот во земјата што го мотивираа народноослободителното движење. Тоа се залагаше за ослободување од окупаторот и создавање на држава врз полна рамноправност на сите народи, федеративен принцип и демократски начела. Беше формиран *АВНОЈ* (Антифашистичко собрание за народно ослободување на Југославија) како политичко

тело кое на неговото второ заседание беше прогласено како орган на власт. Во тоа време започнаа и *зачетоците на првите идеи за основање на документи за човековите права и слободи*. Точно се знаело дека треба да се формираат основни документи од уставен карактер што би ја определувале основната структура на новата југословенска држава. Меѓутоа формирањето на народите и федералните единици, во кои тие се конституираат како држави, биле основните причини што не бил донесен посебен документ за слободите и правата на граѓаните. Одредени нацрт-акти за човековите слободи и права биле испраќани до АВНОЈ.

За слободите и правата на граѓаните и особено за потврдувањето на изложениот став дека Народноослободителното движење на народите во Југославија кон нив се однесуваше како кон сериозно прашање, говорат иницијативите на Моша Пијаде еден од потпретседателите на АВНОЈ кој ги приложи во вид на предлози до претседателството на АВНОЈ и биле расправани во потесниот круг на раководни лица и биле прифатени и донесени како акти на АВНОЈ и неговото претседателство. Првиот акт бил *Декларација за народната власт* со која се утврдил карактерот на власта, нејзините носители, основите на изборниот систем и правата и должностите на избраните претставници. Во него биле предвидени и определни и основните политички слободи и лични права на граѓаните. Втората иницијатива била *Декларација за народната власт и за правата на граѓаните*. Најпосле Пијаде ги замислува овие декларации како „воени устави“ на федералните единици, со цел уште во текот на НОБ и револуцијата на секој народ одделно и на сите граѓани да им се загарантираат определени права во новата Федеративна Југославија. Овие декларации содржеле право на секоја земја да истапи од Демократска Федеративна Југославија, обезбедување на полна рамноправност на сите малцинства, официјалните јазици, знамето и грбот на секоја земја, административна поделба на земјата, органите на народната власт и органите на централната државна управа наДФЈ. Третата иницијатива на Пијаде била *Декларацијата за основните права на нациите и на граѓаните на демократска Федеративна Југославија* што беше поднесена во април во 1944 година. Оваа декларација, според замислата на Пијаде, била заеднички акт на АВНОЈ и на земските антифашистички собранија што би ја упатиле до сите народи наДФЈ. Таа содржела нацрт на деловите од уставите што се однесувале на слободите и правата на граѓаните со соодветни особености што произлегуваат од односот на поединците спрема НОБ. Со посебни точки ги утврдувала слободите и правата, коишто

подоцна беа преземени со *Уставот на ФНРЈ од 1946* и со *уставите на народните републики*. Оваа декларација содржела: еднаквост на сите граѓани во правата и должностите без оглед на народноста, расата и вероисповеста, еднаквост на жените со мажите, гарантирање на слободата на совеста и на вероисповедта, на говорот, печатот, собирањето, здружувањето и договарањето, со исклучок на лицата што им помагаат на непријателите на народот, гарантирање на личната и имотната сигурност на секој граѓанин, како и на приватната сопственост и приватната иницијатива во стопанскиот живот, грижа на државата за подигање на народното здравје и за бесплатно лекување на граѓаните, како и обезбедување бесплатна просвета, обезбедување на личноста и независно и бесплатно судство, гарантирање на правото на жалба, еднаквост на сета територија на граѓаните на одделните федеративни единици. Посебно е карактеристична завршната одредба на Нацртот на декларацијата според која сите закони на ДФЈ и на федералните држави во нејзин состав морале да се засноваат врз начелата на Декларацијата. Оваа одредба говори дека постоела идејна основа за законодавство и насока за содржината на законите и нивната усогласеност со основите за устројството на новата држава.

Сите собранија на подоцнежните федерални единици, односно народни, а потоа социјалистички републики, освен Србија⁹, донесоа во текот на 1944 г. акти за слободите, правата и должностите на нивните граѓани во сообразност со Одлуката на Второто заседание на АВНОЈ од 1943 година за изградба на Југославија врз федеративен принцип со кои се прогласувало полна рамнправност на сите народи на националните малцинства и им се обезбедувале сите национални права. Прв таков акт донесе Словенија, потоа Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија. Сите овие акти во основата се истоветни бидејќи искажувале една иста содржина, а се разликувале само по општиот обем и начинот на искажувањето на слободите и правата. (Цаца Ѓ. Ј.1986,стр.135-142)

⁹ Ова е од причина што посебни карактеристики на правата на граѓаните беа утврдени со самиот устав на ФНРЈ. Оттука, тој како највисок правен акт ги гарантираше слободите, правата и должностите на сите граѓани на ФНРЈ, поради што Србија сметаше дека нема потреба од посебен акт.

3.1.1. НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КАКО ФЕДЕРАЛНА ЕДИНИЦА

Политичката определба и нормирање во НР Македонија како федерална единица во ДФЈ е особено значајна бидејќи произлегува од исконските цели на борбата на македонскиот народ за своја национална слобода и државност што ја достигна и ја оствари во својата Народноослободителна борба заедно со сите братски народи на Југославија. Борбата против окупаторот, настојувањата на соседните буржоаски земји за присвојување на неговата историја и самобитност, барале пред сè ослободување на македонскиот народ и признавање на неговото право на слободен живот. Оваа слобода лежи во основата на сите документи и акти усвојувани и донесувани во текот на НОБ, сè до прогласувањето на првиот *Устав на Народна Република Македонија во 1947 година* кога таа беше целосно уставно-правно потврдена.

Документ, односно акт кој најнепосредно се однесува на слободите и правата на граѓанинот е *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија*, донесена на Првото заседание на АСНОМ (2 август 1944 година). Оваа декларација имала уставен карактер и ги опфаќа основните лични и политички права на граѓаните, а гарантира и одделни економски права, поврзани со правото на сопственост. Декларацијата по својот обем е куса и содржи само 11 точки и е пишувана на јазик што претставува мешавина од различни локални дијалекти и со српска азбука, бидејќи во тоа време не постоеше книжевен македонски јазик и азбуката на македонскиот јазик не беше утврдена. Декларацијата ги изразува следните права:

1. Сите граѓани на федералната македонска држава се еднакви и рамноправни пред законите, не гледајќи на нивната народност, пол, раса и вероисповед.¹⁰
2. На националните малцинства на Македонија им се осигуруваат сите права на слободен национален живот.
3. На секој граѓанин му е гарантирана сигурност на личноста и имотот, загарантирано е правото на сопственост и на иницијативата во стопанскиот живот.
4. На секој граѓанин му е загарантирана слободата на вероисповедта и слободата на совеста.

¹⁰Ова е едно од правата на секоја демократска држава како придобивка на борбата на просперитетните сили за уставно полна еднаквост на сите луѓе. Во оваа определба се нагласува, исто така, и рамноправноста помеѓу мажот и жената, што не беше случај во буржоарските парламентарни земји.

5. На секој граѓанин му се гарантира слободата на говорот, печатот, собирањето, договорот и слободата на здружување.

6. Изборното право на демократска Македонија го вршат избирачите со тајно гласање врз основа на општото, еднаквото и личното изборно право. Декларацијата содржи и отстапување од ова правило. Имено, додека траела народноослободителната војна по решение на АСНОМ можело да се отстапи од принципот на тајно и непосредно гласање. Право да избираат и да бидат избрани во сите изборни тела во народната власт имале секој граѓанин и секоја граѓанка кои наполниле 18 години, ако не се извршители на некој престап.

7. На секој граѓанин му е загарантирано правото на жалба против решенијата на органите на власта, на начин предвиден во законот. Секој граѓанин има право на молба и поплака кај сите државни власти.

8. Народната власт се залага да ја отстрани неписменоста и да ја подигне народната култура, како и да го осигура бесплатното образование.

Декларацијата содржи само една одредба од кругот на должност на граѓанинот – а тоа е дека должност и чест е на секој, за оружје, способен граѓанин, без разлика на народност и вера, да учествува како војник во редовите на народноослободителната војска и партизанските одреди. (Цаца Ѓ. Ј. 1986, стр. 144-149)

Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, заедно со другите акти што се донесоа на Првото заседание е остварување на државотворноста на македонскиот народ во текот на Народноослободителната војна. Декларацијата има посебна вредност заради нејзината реалност бидејќи ги содржи оние слободи и права и на реалниот живот, а не прокламира апстрактни и неостварливи слободи и права.

3.2. СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ГРАЃАНИНОТ ВО УСТАВНИОТ РАЗВИТОК НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА

Првите уставни донесени по ослободувањето на ФНРЈ во 1946 година и на народните републики во 1947 година содржат одделни глави за правата и должностите на граѓаните. Одредбите од овие глави во сојузниот и републичките уставни се истоветни, што резултира со единствено општествено економско устројство и

единствен политички систем на земјата од единствените основи на општественото уредување на федерацијата и на народните републики. Членот 6 од Уставот на ФНРЈ вели дека сета власт произлегува од народот и му припаѓа на народот и член 91 кој вели дека Народното собрание на Републиката ги врши во името на народот, суверените права на Републиката врз основа на Уставот на Републиката во согласност со Уставот на ФНРЈ. Основот, пак за посебна глава за правата и должностите во уставите на народните републики е нивниот статус на народни држави со републикански облик. Тие беа суверени држави во рамките на федерацијата и врз таа основа беа должни да ја уредат положбата на граѓанинот.

Првата покрупна измена на Уставот на ФНРЈ, а со тоа и на уставите на народните републики се случува во 1953 г. Со уставните закони првпат се воведува правото на работа, се гарантираат личните слободи и другите основни права на човекот и граѓанинот, се гарантира правото на самоуправување на работниот народ во областа на просветата, културата и социјалните служби. Народното собрание во 1950 г. донесе и *Основен закон за управување со државните стопански претпријатија и повисоките стопански здруженија од страна на работните колективи.*

Уставните закони на народните републики во сообразност со гарантирањето на самоуправувањето на работниот народ во областа на просветата, културата и социјалните служби го утврдуваат начинот на неговото остварување на тој начин што како носители ги определуваат самоуправните установи, а предвидуваат учество на претставници на професионалните и други општествени организации и на граѓаните во органите на управувањето во тие области и други форми на општествено управување.

Уставот на Југославија од 1963 г., во поглед на слободите и правата на човекот и граѓанинот ги има следниве две основни обележја: прво, тој е значително проширен по вид, обем и содржина и второ, уставите на социјалистичките републики не содржат посебна глава за овие слободи и права, како што беше случај со нивните први уставни. Особено акцентот се става во делот на општествено-економското уредување и во општествено-политичкиот систем. Други права кои опфаќа овој Устав се неприкосновеното право на граѓанинот чие остварување се гарантира со уставно утврдени права кои го опфаќаат правото на одлучување, изборното право од кандидирањето до активното и пасивното избирачко право, широкото и сеопфатно право на иницијатива, правото на човекот да биде информиран за политичките

прашања и за состојбите во работната организација во која работи, правото на претресување на работата на државните и другите органи и давање мислење за нивната работа, право на поднесување на претставки и добивање одговор за нив. Овој устав, инаку, ги задржа сите права од претходните уставни на Југославија, но ги определи поблиску нормите кои се однесуваат во сообразност со напредните општествени односи како резултат на системот на самоуправување. Уставите на социјалистичките републики, наместо посебна глава за слободите и правата на човекот и граѓанинот, содржат само една упатувачка одредба од уставно задолжителен карактер, според која во социјалистичката република се обезбедува остварувањето и заштитата на слободите, правата и должностите на човекот и граѓанинот, предвидени со Уставот на СФРЈ од 1963 г.

Според овој устав постои видоизменета дефиниција на републиките и политичкиот став за односот помеѓу сојузниот и републичките уставни. Имено, сега социјалистичките републики се дефинирани како државни социјалистички демократски заедници на соодветниот народ засновани врз власта на работниот народ и самоуправувањето. Во оваа дефиниција во преден план доаѓа социјалистичкиот карактер на заедницата, наспроти државниот, кој е минорен. Се сметаше дека особеностите на федерализмот во Југославија, поради на полно еднаквата положба на граѓаните и работните луѓе, нивните слободи, права и должности треба да бидат предвидени само со сојузниот устав, а републичките уставни треба да содржат само норма со која се утврдува обврска за обезбедување на нивно остварување и заштита.

Независно од горенаведеното, Уставот на СРМ содржел посебно поглавје во главата за општествено-политичкото уредување што се однесува за правата на припадниците на националностите и националните малцинства. Овие права ја опфаќаат целосната положба на народностите и на националните малцинства што живеат во Социјалистичка Република Македонија – во политичкиот систем, образованието и културата, употребата на јазикот и објавувањето на актите и натписите на нивните јазици. Овие права својата основа ја имаат во уставно утврдената рамноправност на припадниците на националните малцинства и нивната полна изедначеност со правата и должностите на Македонците. Сите овие одредби покажуваат доследност во примената на авнојските принципи за положбата на националните малцинства и за нивните демократски слободи и права во Југославија. (Цаца Ѓ. Ј.1986, стр.151-159)

Завршната фаза во уставното нормирање на слободите и правата на човекот и граѓанинот претставуваат *уставите донесени во 1974 г. – сојузниот, републичките и покраинските.*

3.3. СПЕЦИФИКИ ВО КЛАСИФИКАЦИЈАТА НА СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА ВО Т.Н. СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПОРЕДОК

Со оглед на карактерот на слободите и правата на човекот и граѓанинот во социјалистичкото самоуправни уредување на Југославија и нивните особености што произлегуваат од тоа управување, слободите и правата се делат на: *право на самоуправање, право на работа и правата по основ на работата, социјално-економските права, личните права, политичките слободи, националните права и правата на странците.* (Цаца Ѓ. Ј.1986, стр.161-272)

3.3.1. ПРАВО НА САМОУПРАВУВАЊЕ

Самоуправањето како основа на општественото и политичко уредување на земјата првпат во историјата на Југославија е утврдено со уставните закони од 1953 година - сојузниот и републичкиот, во кои се искажува самоуправањето на производителите во стопанството и на работниот народ во општеството, градот и околицата и како загарантирано право на работниот народ во областа на просветата, културата и социјалните служби, а се остварува во согласност со општите општествени интереси изразени во законите и другите одлуки на претставничките тела на работниот народ, народните собранија и народните одбори. Според Уставот на СФРЈ од 1963 година, правото на граѓанинот на општествено самоуправање е неприкосновено и за неговото остварување се утврдуваат елементи што ги гарантира Уставот. Општественото и функционалното значење на правото на самоуправање, неговата сеопфатност и неопходноста од полна ефикасност е основата за уставната одредба за одговорноста на секого за самоуправното одлучување и за спроведување на одлуките. Санкциите врз основ на оваа одговорност, иако не биле целосно нормирани во системот на одговорноста се доволни за нејзиното остварување и обезбедување на полна ефикасност во самоуправањето.

3.3.2. ПРАВО НА РАБОТА

Правото на работа како уставно право на Југославија за првпат е востановено со уставните закони од 1953 година кога се сметаше дека се создадени општествено-економски и политички услови за неговото воведување во уставниот систем, не како декларативно, туку како реално остварливо во услови на општествена сопственост на средствата за производство и самоуправување. Ова право е утврдено и со уставите од 1963 година и со Уставот од 1974 година и републичките и покраинските уставни кои уредуваат дека правото на работа е загарантирано. Заради ефективно и ефикасно остварување на правото на работа, со подоследно применување на соодветните закони и за изразување на солидарноста и заемноста на работничката класа, биле склучувани општествени договори за вработување на ниво на федерацијата и на секоја република и покраина, како и во сите општини.

3.3.3. ПРАВА ПО ОДНОС НА РАБОТАТА

Во права по однос на работата влегуваат: *слобода на работата, физички и морален интегритет и сигурност на работното место, право на ограничено работно време и права врз основа на социјалното осигурување на работниците.*

Слободата на работата е потврда на правото на работа, а тоа значи слободно определување на човекот да работи, односно да го искористи правото на работа во дадените општествено-економски услови во земјата. Слободата во изборот на занимањето и вработувањето значело своевидна забрана на општествените субјекти да му наметнуваат на човекот занимање или вработување во определно место или вид на работа.

Физичкиот и морален интегритет и сигурност на работното место е мошне значајно право и се однесувало за сите вработени, особено кон оние кои се наоѓале на работни места што биле под непосредно или општо раковоство на друг работник. Уставите ова право го определувале како задолжително постоење на такви услови за работа кои го обезбедуваат неговиот физички и морален интегритет и сигурност. Ова право е поврзано на посреден начин со достоинството на личноста.

Право на ограничено работно време е еден од најстарите елементи во борбата на работничката класа за своето ослободување. Во Југославија ова право е постојано елемент на уставниот систем од првиот устав на ФНРЈ од 1946 година, не само како

економско право и право по основ на трудот, туку и како право со општествено-политички и хуманистички карактер. Максимирањето на работното време во седмицата било 42 часа, што значело реализирање на принципот на ограничено работно време. Овој фонд на часови бил утврден како оптимално време во кое работникот може да биде продуктивен, без штета за неговата физичка и психичка способност. Продолжувањето на 42-часовното седмично работно време можело да се изврши со закон, по исклучок кога тоа го бараат природата на работата или исклучителни околности (пр. сезонските работи, земјоделството, угостителството во туристичка сезона, како и работите во елементарни непогоди што не трпат одлагање). Меѓутоа, ваквото одолговлекување не можело да стане систем и да трае постојано и било лимитирано.

Правата врз основа на социјалното осигурување на работниците биле задолжителни и ги опфаќале сите вработени. Социјалното осигурување се остварувало врз начелото на заемност и солидарност и минат труд. Задолжителноста на социјалното осигурување по карактер била неотуѓива, при што осигурениот не можел од неа да се откаже или да ја пренесе на друг.

3.3.4. СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИ ПРАВА

Во социјално-економски права спаѓаат правата кои ја обезбедуваат социјалната и економска положба и сигурност на човекот во општеството. Во категоријата на овие права спаѓале: *правото на образование, слободата на научното и уметничкото творештво, правото на информираност, правото на заштита на здравјето, правото на здрава животна околина, посебна општествена заштита, општествената заштита на семејството, правото на слободно одлучување за раѓањето на децата, правата на борците, воените инвалиди и на членовите на семејствата на паднатите борци, правата на социјална помош, правото на стан, правото на сопственост и правото на наследување.*

Правото на образование, според основните начела на Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ оддел 5, бил воспитно обрзован процес заснован врз придобивките на современата наука. Тој служел за оспособување на работните луѓе за работа и за самоуправување и за нивно воспитување во духот на придобивките на социјалистичката

револуција, социјалистичката етика, самоуправниот демократизам, социјалистичкиот патриотизам, братството и единството, рамноправноста на народите и народностите и социјалистичкиот интернационализам. Според Уставот, задолжително било основното образование кое трело 8 години. Бидејќи овој степен на образование бил недоволен за постигање на крајните образовни цели, Уставот предвидувал дека граѓаните имале право под еднакви услови да стекнат знаење и стручна спрема на сите степени на образование во сите видови школи и во други установи за образование. Меѓутоа, подоцнежните степени на образование си ги подмирувало заинтересираното лице.

Слободата за научно и уметничко творештво ја утврдил Уставот, гарантирајќи ги моралните и материјалните права на творците и предвидувал и донесување на сојузен закон за правата на творците. Уставот предвидувал социјалистичката самоуправни заедница да обезбедува слобода на творештвото и да создава услови за развој и унапредување на образованието, научното, културното и уметничкото творештво за да стане поуспешно. Уставот содржел и изрична забрана во користењето на правата на творците; имено, тие не можеле да ги користат своите права спротивно на интересот на општеството.

Правото на информираност спаѓало во категоријата на новите права утврдени со уставите од 1974 година. Суштината на ова право ја наложувало вистината дека добар и активен самоуправувач може да биде само добро информиран работен човек и граѓанин. Ова право опфаќало право на граѓанинот да биде информиран за настаните во земјата и во светот што било во интерес за неговиот живот и работа, како и за прашања од интерес за заедницата; печатот, радиото и телевизијата и другите средства за информирање. Појдовен елемент било известноста – информираноста на граѓанинот.

Правото на заштита на здравјето, како право првпат било споменато уште во првиот Устав на ФНРЈ како право што е во интерес на човекот и заедницата. Подоцнежните уставни укажувале дека секој има право на заштита на здравјето и предвидувале закони со кои се утврдиле случаи во кои граѓаните што не биле осигурани да имаат право на заштита на здравјето од општествени средства. Ова право било определно како општо право на сите и како можност неосигураните лица да го остваруваат од општествени средства кога тоа било предвидено со закон.

Правото на здрава животна средина било ново уставно право определено и во републичките и покраинските устави. Ова право предвидувало и обврска на човекот да обезбеди здрава животна средина. Здравата животна средина како светски проблем, особено истакнат во развиените индустриски и технолошки земји, постепено ја зафаќа и вселената.

Правото на посебна општествена заштита уставот го определувало за мајката и детето, како и за одделна категорија малолетници и за други лица. Посебната општествена заштита на мајката била израз на интересот и грижата на општествената заедница за жената со оглед на нејзиното биолошко својство како родилка. Тука е правото на платен одмор пред и по породувањето, скратеното работно време во определен временски период, забраната за ноќна и тешка физичка работа, правото за додаток за дете под услови предвидени со закон и определени видови социјална помош. Во однос на децата, Уставот предвидувал заштита на малолетниците за кои не се грижеле родителите, да бидат сместени во служби за старателство, домови за деца, бидејќи примарна цел била правилно воспитување и издигање на децата. Во заштита на други лица, пак влегувале умоболните или психички растроените, неизлечливите алкохоличари, сенилните стари лица и, воопшто, оние кои не можат да управуваат со своите постапки. За овие лица се предвидувало посебна мерка, ставање под старателство со одлука на надлежниот суд и додатна мерка, односно нивно сместување во домови или други уставови наменети за нивно згрижување.

Општествената заштита на семејството била предвидена со Уставот во кој се определувало дека бракот и правните односи во бракот се уредуваат со закон, потоа дека бракот полноважно се склучува со слободна согласност на лицата што склучуваат брак пред надлежниот орган. Било определно и дека родителите имаат право и должност да се грижат за подигањето и воспитувањето на своите деца и дека децата се должни да се грижат за своите родители на кои им е нужна помош. За децата родени вон брак било определно дека ги уживаат истите права и должности како и децата родени во брак. Врз оваа основа, семејството се утврдувало како клетка на општеството која била средина и рамка за биолошка негова обнова и одржување, како и за одгледување и воспитување на децата и генерациите во духот на социјализмот. Уставот го признавал само моногамниот брак меѓу маж и жена кој се склучувал полноважно со нивна слободна согласност пред надлежен државен орган. Понатаму, слободната согласност лицата ја давале пред матичар или конзуларен претставник ако

се склучувал во странство во присуство на двајца полнолетни и несродни сведоци. Склучувањето на цивилен брак се сметало за важечки. Црковниот брак бил само приватна работа на сопружниците.

Правото на слободно одлучување за раѓање на децата е загарантирано според уставот на СФРЈ и уставот на СРМ како ново право кое не се среќавало во уставите на другите земји. Ова е едно од најинтимните прашања помеѓу сопружниците и се поставувало прашањето зошто е ставено меѓу слободи и права на сопружниците. Меѓутоа, со оглед на тогашните движења планирање на семејство било поддржано и од ООН со свои резолуции поради демографската експанзија на светот, особено во неразвиените земји и во дел од населението во Југославија, каде што раѓањето на многу деца било над и надвор од границите и можностите на родителите,. Затоа ова прашање се најде во листата на човекови слободи и права на Југославија.

Правата на борците, воените инвалиди и на членовите на семејствата на паднатите борци е право кое се најде во Уставот на СФРЈ и во Уставот на СРМ со кои акти се гарантираа права со кои се обезбедувала нивна социјална сигурност и посебни права што се утврдувале со закон, а на воените инвалиди, освен овие права, им се обезбедувало оспособување за работа како и инвалидски права и други облици на заштита. Со Уставот на СРМ овие права се прошируваат врз борците од Илинденското востание и од другите национално-ослободителни војни на Македонија. Овие права биле израз на признание на општествената заедница за нивно учество и животоготовност за создавање на социјалистичка Југославија.

Право на социјална помош е гарантирано со Уставот на Југославија како и со Уставот на СРМ каде се изразува хуманиот карактер на социјализмот и во однос на оние граѓани кои без своја вина не биле способни за работа и немале средства за издржување. За овие лица било утврдено правото на помош од општествената заедница. Меѓу нив спаѓало доделувањето стан предвидено со член 103 од Уставот на СРМ како обврска на општината да се грижи за станбените потреби на работните луѓе и граѓани што не се во состојба да обезбедат стан, сместување во домови, организирана храна и други подобни облици.

Правото на стан било регулирано со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ. Тоа било определно како едно од најсуштествените прашања за егзистенцијата на човекот. Во социјализмот, пак ова е едно од мерилата за готовност и сила да се реши ова

егзистенцијално прашање на човекот и работникот. Во однос на становите во општествена сопственост Уставот му гарантирал на граѓанинот право да стекне станарско право со кое му се обезбедувало, под услови определни со закон, трајно да користи стан во општествена сопственост за задоволување на личните и семејните станбени потреби. Ова право ја имало својата основа во карактерот на сопствено-правните односи во Југолавија во кои не било дозволено поседување станови за издавање под наем, односно на станбено рентниерство. Во услови на објективна неможност на секој граѓанин да има стан, општеството било должно да обезбедува станбен фонд за оваа група граѓани.

Правото на сопственост на граѓаните било определно во Уставот на СФРЈ во посебно поглавје како и во Уставот на СРМ. Како предмет на сопственост на граѓаните се утврдувале становите, односно станбените згради, земјоделското обработливо земјиште, како и шумите и шумското земјиште, средствата за работа и предметите за задоволување на личните и културните потреби. Уставот ја определувал и експропријацијата како одземање на правото на сопственоста врз недвижности врз кои постоело право на сопственост. Имено, со неа можело да се одземе или ограничи правото на сопственост на недвижност со определен надоместок, ако тоа го барало општествениот интерес утвреден врз основа на закон. Правото на сопственост го имале само граѓаните на уставниот систем на Југославија, т.е. нејзините државјани, а странците можеле да стекнат право на земјиште за изградба на станбен објект или да имаат право на сопственост на средствата за производство што се внесувале во организацијата на здружен труд согласно соодветниот закон на странски вложувања. Некои елементи на правото на сопственост на странски државјани се уредувале со меѓународни договори на Југославија главно врз реципрочна основа.

Правото на наследување го утврдувале сите дотогашни уставни на Југославија, а секако и подоцнежниот устав на СРМ. Во системот на Југославија тоа било утвредено сообразно со правото на сопственост каде правото на наследување се гарантирало со Уставот, а наследувањето се уредувало со закон.

3.3.5. ЛИЧНИ ПРАВА

Личните права или слободи ги опфаќаат оние активности на човекот кои го потврдуваат како активен фактор во општеството и како човечко суштество. Личните права се предмет на сите уставни на социјалистичка Југославија од нејзиното созревање,

со што секој подоцнежн устав им даваше појасен и поширок уставен израз. Тука влегуваат: *правото на живот, интегритетот на човековата личност, правото на слобода, почитувањето на човековата личност, пресумпцијата на невиност на човекот, правото на одбрана, правото на жалба, правото на надомест на штета од државните органи, слободата на движењето и настанувањето, неповредливоста на станот, тајноста на писмата и на другите средства на општење, слободата на вероиспвед и правото на државјанство.*

Правото на живот е определено со Уставот на Југославија и Уставот на СРМ на начин што се определувало дека животот на човекот е неприкосновен и дека смртната казна може да се пропише по исклучок и да се изрече само за најтешките облици на тешки кривични дела. Забраната за посегавње по туѓиот живот, односно неприкосновеноста на животот на човекот била определна како основа за утврдување на ова посегавње како кривично дело од различен вид кое повлекувало и различни казни во зависнот од побудите и начинот на извршување на делото. Уставот, утврдувајќи го ова право, допуштал само право на државата да му го одземе животот на човекот што извршил кривично дело со востановување на смртна казна. Што се однесува до смртната казна, приодот на Уставот е крајно рестриктивен, бидејќи најнапред ја определува како исклучителна казна, а потоа нејзиното изрекување го условува со најтешките облици на тешки кривични дела. Имено, таа не можела да се изрече на дете што не наполнило 18 години и на бремена жена, како и на полнолетно лице што не навршило 21 година. Смртната казна можела да се замени со казна затвор од 20 години. Исто така, за смртна казна требало да се утврди дека молбата за помилување е одбиена или дека осудениот не е амнестиран.

Интегритетот на човековата личност бил определен со Уставот на СФРЈ и СРМ на два начина. Прво се гарантирала неповредливоста на интегритетот на човековата личност, личниот и семејниот живот и другите права на личноста и второ, се пропишувале забрани и се предвидувале казни за изнудување на признание и изјави. Најпрво физичиот и психичкиот интегритет не смеел да биде нарушен и повредуван на кој било начин. Потоа личниот живот бил основа за забрана за мешање на кој и да е во личното однесување на човекот и во неговото определување за користењето на правата и слободите што му ги обезбедувале уставот и законите. Сличен по карактер бил и семејниот живот, што значело дека никој не смее да се меша во односите во семејството, меѓу сопругниците и родителите и децата, начинот на живеење во

семејството и, воопшто, во интимната семејна сфера. Оваа забрана се однесувала не само на јавното изнесување на тајните настани и состојбите, туку и на недозволените начини на доаѓање до сознанија (прислушкување, тајно фотографирање и други слични начини). Интегритетот на личноста не смеел да се наруши ни во случај кога против лицата се водела постапка пред државните органи на начин што тие би се изнудувале на признанија и изјави (во својство на сведоци, вештаци, оштетени итн.).

Правото на слобода како основно и најсуштествено право Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ го утврдувал на тој начин што оваа слобода најпрво ја прогласувал за нерикосновена, а потоа ги предвидувал основите за можното лишување од слобода и најпосле мошне детално ги пропишувал условите и начинот на лишување на човекот од слобода во врска со водењето на кривичната постапка. Така стоело дека никој не може да биде лишен од слобода, освен во случаите и до постапка утврдена со закон. Во продолжение стоело дека лишувањето од слобода можело да трае сè додека траеле законските основи за тоа. За незаконитото лишување од слобода, пак стоело дека е казниво и се санкционирало како кривично дело на граѓанинот и службеното лице со предвидена казна затвор од три месеци до осум години. За притворањето битен предуслов било постоењето на основано сомнение за извршено кривично дело што значело дека основ за притворање не можело да биде секое сомневање. За притворање морало да постои неопходност од водење на кривична постапка или утврдена опасност за безбедноста на луѓето.

Почитувањето на човековата личност, загарантирано право со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ значело почитување на човековата личност и човековото достоинство во кривичната и секоја друга постапка, во случај на лишување, односно ограничување на слободата, како и за време на извршување на казната. Остварувањето на оваа уставна одредба, особено наоѓала примена во случаите на лишување на човекот од слобода, било за време на притворот или при издржување на казната затвор. Во двата случаеви, органите биле должни да му обезбедат на лицето да ја изложи и докаже својата одбрана и притоа не смеело да се употребат никакви средства и методи кои би ги спречиле во тоа со однесувањето да се омаловажела човековата личност.

Презумпција на невиност на човекот било сведено како уставно начело и како една од големите придобивки во почитување на достоинството и интегритетот на личноста. Ова правило, како придобивка во цивилизираниот свет, значело дека никој

не е виновен сè додека тоа конечно не го докаже надлежниот суд. Од особено значење бил пристапот на средствата за информирање, особено дневниот и периодичниот печат со што тоа морало да биде објективно и вистинито според уставната обврска на овие средства.

Право на одбрана загарантирано со Уставот значело дека „никој што му е достиген на судот или на друг орган, надлежен за водење на постапката, не може да биде казнет ако не е сослушан според законот или ако не му е дадена можност да се брани“. Обвинетиот имал право да се брани со бранител. Заради остварување на правото на одбрана, Уставот изрично забранувал казнување на лице кое не е сослушано или на кое не му била дадена можност да се брани, ако бил достиген на судот или на друг орган надлежен за водење на постапката.

Право на жалба, определно во Уставот на СФРЈ и во уставот на СРМ, определувало двостепеност во одлучувањето и претставувало гаранција во остварувањето на правата и врз закон занованите интереси.

Права на надоместување на штета од државините органи било утврдено со Уставот така што секој имал право на надомест на штетата што во врска со вршењето на службата или друга дејност на државен орган, односно на организација што вршела работи од јавен интерес ќе му ја предизвикало со својата незаконита или неправилна работа лицето или органот што ја вршеле таа дејност.

Слобода на движењето, Уставот ја утврдувал како право на човекот да се движи слободно и без никакво ограничување и без претходна дозвола по цела територија на Југославија. Уставот давал само ограничување доколку требало да се обезбеди водење на кривичната постапка, да се спречат ширењата на заразни болести, да се заштити јавниот поредок или кога тоа го барале интересите на земјата.

Неповредливост на станот, определено е со Уставот на начин што станот е неповредлив и никој без решение донесено врз основа на закон не смее да влезе во туѓ стан и други простории, ниту пак да врши претрес против волјата на нивниот држател.

Тајност на писмата и на другите средства за општење според Уставот биле неповредливи и само со закон можело да се пропише дека, врз основа на одлука на надлежниот орган, може да се отстапи од начелото на неповредливоста на оваа тајна, ако тоа било неопходно за водење на кривичната постапка и за безбедноста на земјата.

Отстапувањето од принципот на тајност значело право на овластен орган да отвора пред врачувањето писма, телеграми и други затворени пратки како и да прислушкува телефонски разговори и да користи и употребува други средства за општење.

Слобода на вероисповед е трајна определба на сите уставни системи на Југославија. Оваа слобода го изразува правото на секој граѓанин на која било вера да го исповедува нејзиното учење, освен оние чие учење е спротивно на општественото и државно уредување и повикува на непослушност на граѓаните кон нивните должности утврдени со Уставот и законот. Оваа слобода, исто така, значела и право на секој граѓанин да не припаѓа во ни една вера. Во Југославија не постоела државна религија што била повластена, туку сите вери и верски заедници биле рамноправни и еднакви во вршењето на нивните работи и обреди.

Правото на државјанство било определно со Уставот на СФРЈ како единствено државјанство на СФРЈ условено со државјанството на социјалистичката република. Имено, секој граѓанин на СФРЈ републичкото државјанство го имал во рамките на Југославија зашто секој државјанин на една република ги имал на територијата на другите републики истите права и должности како и нејзините државјани. Според Уставот на СФРЈ, сите државјани ја уживале во странство нејзината заштита, без оглед на времето во кое се наоѓаат во странство и причините заради кои престојуваат во странство.

3.3.6. ПОЛИТИЧКИ СЛОБОДИ

Политичките слободи или права во својата севкупност и заемност со другите слободи и права на човекот, отсекогаш претставувале израз на политичкото битие на човекот како активен фактор во политичкиот живот на земјата и учесник, посреден или непосреден, во уредувањето на општествените, економските, социјалните и културните односи.

Правото на рамноправност и еднаквост, Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ го изразувал со формулацијата дека граѓаните се еднакви во правата и должностите без оглед на националноста, расата, полот, јазикот, вероисповедта, образованието или општествената положба и дека сите се еднакви пред законот.

Избирачкото право определно со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ беше нормирано и остварувано уште во Народноослободителната борба и Социјалистичката

револуција прилагодено со воените услови, но со настојување да се демократизира до максимална можна мера. Во уставниот систем на Југославија избирачкото право целосно било прилагодено на делегатскиот систем како универзален принцип во конституирањето на органите на управувањето на организациите на здружениот труд и другите самоуправни организации и заедници, на собранијата на општествено-политичките и општествените организации и здруженија. Општото избирачко право се однесувало на секој граѓанин што наполнил 18 години да избира и да биде избран за член на делегација во основната самоуправна организација и заедница и за делегат во собранието на општествено-политичката заедница.

Слободата на мислата и определувањето Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ ја гарантирале на следниов начин: „Уставот ја гарантира слободата на мислата и на определувањето“. Обединувањето на овие две слободи било резултат на нивната заемност и условеност. Уставот слободата на мислата ја определувал како апсолутно право на човекот без ограничување. Слободата на определувањето се сметало како релативно поново право кое е неразделно од слободата на мислата.

Слободата на печатот и на другите видови информирање била определена со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ. Уставот ја гарантирал слободата на печатот и другите видови на информирање и јавно изразување на начин што утврдувал право на граѓаните преку средствата за јавно информирање да ги изразат и објават своите мисли, а предвидувал граѓаните, организациите и здруженијата на граѓаните да можат, под услови определени со закон, да издаваат печат и да шират информации преку другите средства за јавно информирање. Подоцна со појавата на радиото и телевизијата Уставот овие средства ги определувал како масмедиуми и ја определувал и оваа слобода на изразување.

Слободата на говорот и на јавното изразување била предвидена во Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ. Уставната гаранција на слободата на говорот и на јавното истапување е своевиден пандан на слободата на граѓанинот преку печатот да ги изнесува писмено своите мислења. Јавното истапување, меѓутоа, не морало секогаш да се врши со збор, туку можело и на друг начин, на пример, со пантомима, со излагање слики, карикатури и други подобни визуелни средства.

Слободата на собир и на друго јавно собирање ја гарантирале Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ како заокружување на личните политички права на луѓето за нивно

јавно искажување. Битно различни од слободните манифестации се демонстрациите, иако нивното основно обележје е колективното собирање на јавен простор.

Слободата на здружувањето определена со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ била израз на потврда на активната положба на работните луѓе и граѓани во политичкиот систем на социјалистичкото самоуправување и во севкупноста на општественото делување. Дејноста на општествените организации и на здруженијата на граѓани, како и на општествено-политичките организации била слободна и не подложела на ограничување, освен на оние кои важеле за сите политички слободи и права на човекот и граѓанинот кога тие се злоупотребувале и се користеле за цели забранети со Уставот.

Правото на претставки и предлози определно со Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ се определувало како право на граѓанинот да поднесува претставки и предлози до телата и органите на општествено-политичките заедници и на другите надлежни органи и организации, да добие одговор на нив како и да презема политички и други иницијативи од општ интерес.

3.3.7. НАЦИОНАЛНИ ПРАВА

Народите на Југославија биле конститутивниот елемент на создавањето на СФРЈ. Имено, тие врз основа на правото на секој народ на самоопределување, вклучувајќи го и правото на отцепување и врз основа на својата слободно изразена волја се обединија во сојузна република на рамноправни народи и народности и создадоа социјалистичка федеративна заедница на работните луѓе. Положбата на народите ја карактеризираше полна рамноправност што се изрази и со одредбите од републичките уставы според кои припадниците на другите народи на Југославија што живеат во друга република биле рамноправни со народот на републиката и имале исти права и должности како и тој народ (Устав на СРМ). Припадниците на народот на една република имале право, под услови утврдени со закон, на настава на својот јазик во другата република во која живеат (Устав на СРМ и Устав на СФРЈ). Во овој уставен систем од 1974 година е усвоен терминот народности како единствен израз за означување на националните малцинства. Според овој систем, основите на положбата на народностите ја сочинувале неколку елементи и тоа: братство и единство на народите и народностите што стана основа за целосна нивна рамноправност (Устав на СФРЈ); рамноправност на јазиците на народностите со јазиците на народите и на

нивните писма на територијата на Југославија и во меѓународното комуницирање; уставно загарантирано право на секоја народност заради остварување на правото на изразување на својата народност и култура, слободно да ги употребува својот јазик и писмо и да ја развива својата култура и за таа цел да основа организации и да ужива други со Уставот утврдени права.

Во сообразност со односите во федерацијата и врз основа на самостојната уставност на републиките и соодветно на покраините, тие со своите уставни закони значително ги прошириле правата на народностите и востановиле нови правила, особено во областа на политичките слободи и права. Меѓу нив побитни се:

а) утврдување на народностите како конститутивен елемент на државноста на републиките, односно автономноста на покраините;

б) рамноправност и еднаквост на правата и должностите на народот и народностите во Републиката (Устав на СРМ);

в) обврска на општините и Републиката да обезбедат сразмерна застапеност на народностите на нивните собранија и соодветна застапеност во органите на овие собранија (Устав на СРМ);

г) обврска на општините и на Републиката да се грижат за развитокот на воспитанието и образованието, како и за развитокот на печатот, радиото и телевизијата и културните дејности на јазиците на народностите (Устав на СРМ);

д) остварување на воспитанието и образованието на припадниците на народностите во местата во кои живеат на нивниот јазик, при што условите за основање, организација и работа на воспитните и образовните установи во кои воспитувањето и образованието се изведуваат на јазиците на народностите се уредуваат со закон (Устав на СРМ);

ѓ) рамноправна употреба на јазикот и писмото на народностите со македонскиот јазик во јавниот и општествениот живот, општините на чие подрачје живеат народностите, како и објавување на поважните акти на собранијата и на организациите на здружен труд и на другите самоуправни организации и заедници и истакнувањето на јавните натписи, освен на македонски и на јазиците на народностите (Устав на СРМ);

е) право на припадниците на народностите, како индивидуално право, без оглед на местото во кое живеат, да го употребуваат својот јазик и писмо во остварувањето на своите права и исполнувањето на должностите и во постапка пред државните органи и организации кои вршат јавни овластувања (Устав на СРМ), што претставува преземање на соодветна одредба од Уставот на СФРЈ со еднакво дејство;

ж) право на народностите да го употребуваат знамето на народноста (Устав на СРМ);

з) уставна обврска со закон и со статут на општината на чие подрачје живеат припадниците на народностите, да се одредат условите и постапката кои го обезбедуваат остварувањето на правата на народностите, како и начинот и условите за примената на рамноправноста на јазиците и писмата на народностите со македонскиот јазик;

с) образување комисии за меѓунационални односи во Собранието на СРМ и во собранијата на општините на чие подрачје живеат припадници на народностите, со задача да го следат и разгледуваат остварувањето на рамноправноста на народностите и на другите нивни права утврдени со Уставот и законот и да предлагаат мерки за нивно остварување.

3.3.8. ПРАВА НА СТРАНЦИТЕ

Уставот на СФРЈ од 1974 г. ги определувал правата на странците на три начини: тие ги уживаат слободите и правата на човекот утврдени со Уставот; тие имаат права и должности утврдени со закон и со меѓународен договор и им се гарантира правото на азил. (Цаца Ѓ. Ј.1986, стр.161-272)

3.3.9. УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА НАВЕДЕНИТЕ ПРАВА ЗА ВИСТИНСКИОТ СТАТУС НА ЧОВЕКОТ И ГРАЃАНИНОТ ВО СФРЈ

Човековите слободи и права на човекот и граѓанинот за време на СФРЈ се делат на неколку групи на права. Правото на самоуправање како специфика во тоа време било поставено со цел да им се даде на републиките да управуваат со културата, стопанството, социјалните служби. Ова е значајно право кое давало самостојност на републиките да одлучуваат сами.

Правото на работа и правата по однос на работата биле осмислени на начин да воспостави солидарност и заемност на работничката класа. Слободата на работата била сосема демократски поставена во смисла на тоа дека му била дадена слобода на човекот да работи она што навистина го сака. Физичкиот и моралниот интегритет и сигурност на работното место онака како што било определно, ги штитело слободите и правата на работното место, а со тоа се обезбедувало заштита на достоинството на личноста. Ограниченото работно време беше определно како и денес со оглед на тоа дека не можело да се продолжува 42-часовното седмично работење, освен во исклучителни околности. Социјалното осигурување било добро поставено бидејќи било задолжително и се овозможувало сигурност на работниците.

Социјално-економските права кои постоеле во тоа време главно се речиси идентични со денешните во РСМ. Тие претставуваат правен израз на низа економски и социјални функции што СФРЈ ги презеде во втората половина на XX век. Тие претставувале израз на владејачкиот концепт за социјална правда.

Личните права во СФРЈ се речиси најзначајните. Се одликуваат со демократичност, со исклучок на правото на живот бидејќи во СФРЈ постоела смртната казна. Останатите права како правото на слобода, презумпцијата на невиност, правото на одбрана се во демократски контекст. Она што е забележливо е дека се обемен каталог на права со што се отсликува крајната цел – почитувањето на личноста и нејзината слобода.

Политичките слободи и права онака како што биле поставени даваат слика дека во СФРЈ им беше дадено на сите луѓе подеднакво да учествуваат во политичкиот живот, односно во конституирањето на јавната власт. Во каталогот на овие права се дадени како активно, така и пасивно – право на избор. Особено занчајни се: слободата на мислата и определувањето, слободата на говорот и јавното изразување и слобода на собир и друго јавно собирање.

Националните права биле особено значајни и се одлика на уредувањето на СФРЈ во сообразност со односите на федерацијата и самостојната уставност на републиките.

Правата на странците се одликувале со права и должности на странците, утврдени со закон и меѓународен договор.

Човековите права и слободи на човекот и граѓанинот во СФРЈ, онака како што биле групирани, се една обемна листа на права. Секое од нив било значајно за човекот, имајќи го во предвид секојдневниот живот на човекот кој се соочувал со различни предизвици.

ГЛАВА ЧЕТВРТА: ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КАКО НЕЗАВИСНА ДРЖАВА

Третиот период во развитокот на Република Северна Македонија почнува од 1991 година, па сè до денес. Првиот Устав, Република Северна Македонија го донесе во 1991 г. кога таа се нарече Република Македонија. Меѓутоа, таа не беше призната според уставното име во меѓународната заедница. Меѓународната заедница ја нарекуваше ПЈРМ или Поранешна Југословенска Република Македонија. Под привремената референца ПЈРМ, Република Северна Македонија влезе и во ООН во 1993 г.

4.1. СУВЕРЕНА И НЕЗАВИСНА ДРЖАВА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Новиот Устав на РСМ претставува наполно самостоен уставен акт, според кој во својата концепција и основни карактеристики воведува нов уставен поредок во РСМ. Тој ја изразува визијата и потребата на една современа држава и општество, засновани на сувереноста и правата на граѓаните, модерно организираната држава и начелото на поделба на власта.

На урнатините на еден дисфункционален уставен систем кој во текот на 45-годишното постоење беше граден врз идеолошки вредности како што се: социјалистичкото самоуправно општество, општествената сопственост, еднопартиски систем, владеењето на работничката класа, привидниот федерализам врз основа на конфедералниот модел на држава, собранискиот систем и сл. На 17 ноември 1991 г. е донесен Уставот на РСМ, Република Северна Македонија кој во многу елементи претставува пресвртница во развитокот на уставноста на македонскиот народ и држава. На овој Устав му претходеше *Декларацијата за суверена и самостојна држава Македонија*, донесена од Собранието на РСМ, Република Северна Македонија на 25 јануари 1991 г., во која на експлицитен начин се декларира дека „Граѓаните на Република Македонија на демократски начин испишаа нова страница во сувереноста на Република Македонија како држава“. Таа своја недвосмислено изразена волја македонскиот народ и сите граѓани на РСМ, Република Северна Македонија ја потврдија многу јасно на референдумот одржан на 8 септември 1991 година со што на плебисцитарна основа беше изразено барањето РСМ да се конституира како суверена и самостојна држава.

Новиот Устав е донесен во услови на длабока криза на општествениот систем, која се изразуваше во сите области во стопанството, политиката, социјалните и националните односи, иделошката сфера. Кризата која го зафати нашето општество беше дел од кризата на сите земји на социјализмот. Основната причина и генератор на кризата лежеше во самата срцевина на системот на социјализмот. Тоа беше монополот на централизираната и строго хиерархиски организирана партија над концентрираната политичка сила (т.н. диктатура на пролетеријатот) и располагањето и управувањето со стопанството (државна сопственост и државно планирање). Тој систем воспоставен со сила и потпирајќи се на силата, ја гушеше и оневозможуваше творечката потенција и иницијатива на единката и нејзините заедници и со тоа го лиши општеството од движечката сила на развитокот на сите подрачја од општествениот живот. (Климовски, С. 2006, страна 203 – 209)

Уставот на Република Северна Македонија од 1991 г., според својата концепција спаѓа во редот на либерално-демократски уставни кои се донесувани во текот на 19 век и со определни измени останаа важечки денес во демократските држави. Уставниот систем во однос на слободите и правата на човекот и граѓанинот изразува доследност во остварувањето на политичката определба за усвојување и утврдување на слободите и правата општо прифатени како достигнување на прогресивните демократски движења во светот и изразени во актите и документите на меѓународните организации како основа и потврда на создавањето и изградувањето демократско и слободно општество.

4.2. ЗНАЧЕЊЕТО НА ПРЕАМБУЛАТА НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – ПЈРМ

Во современиот свет Преамбулата сè повеќе станува составен дел во структурата на уставот. Таа е составена од текст кој му претходи на неговиот нормативен дел. Одредбите на преамбулите немаат диспозиција и санкција и при пишувањето се разликуваат од начинот на формулирање на законските и на уставните норми. Значајно за сите нив е дека обично се донесуваат по коренито или револуционерно менување на карактерот на власта или по значајни политички промени во една земја. Уставот на НРМ од 1946 г. не содржеше Преамбула. Во уставите од 1963 и 1974 г. се сретнуваат преамбули.

Во преамбулите на овие два устави пред сè е изразена генезата на Социјалистичка Република Македонија, поврзана со историските стремежи на македонскиот народ за национална слобода и државна самостојност на народностите, за рамноправност и на работничката класа и на сите работни луѓе во социјалистичкото општество, раководната улога на НОВ и социјалистичката револуција на народите и народностите на Југославија и во создавањето на општество во кое човечкиот труд и човекот ќе бидат ослободени од експлоатацијата и самоволието, а секој народ и народност ќе најдат услови за слободен и сестран развој.

Преамбулата на Уставот од 1991 на РСМ има декларативен карактер. Во неа се повикува на најзначајните моменти од историското културно, духовно и државно наследство на македонскиот народ. Најнапред се повикува на државно-правните традиции, кои во еден нераскинлив момент се протегаат од Крушевската Република и историските одлуки на АСНОМ, па преку суверената положба на Републиката во Федеративна Југославија, сè до слободно изразената волја на граѓаните на Република Македонија на референдумот од 8 септември 1991 година.

Содржината и духот на Преамбулата недвосмислено упатува на констатација дека Уставот на РСМ, Република Северна Македонија од 1991 г. во правна и политичка смисла е наполно нов устав кој го изразува новиот квалитет во современата етапа од развитокот на општествените односи.

Во ноември 2001 текстот на Преамбулата на Уставот на РСМ е променет со Амандманот IV. Со овој амандман се внесуваат во Преамбулата и другите етноси (Албанци, Турци, Власи, Срби, Роми, Бошњаци и други) кои, исто така, одлучија да се конституира РСМ како самостојна и суверена држава. Оттука, РСМ не се определува исклучително како држава на македонскиот народ, ниту пак како држава на граѓаните, туку како мултикултурна држава на сите народи кои живеат во неа. Тоа несомнено води кон извлекување на етничката припадност, традиција, култура, религија и јазични разлики во сферата на колективното, националното, во приватната сфера на граѓаните.

4.3. ВЛИЈАНИЕТО НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВРЗ УСТАВОТ НА РСМ

Рационалната концепција за природното право во втората половина на 19 век го истакна како категоричен императив на современата држава почитувањето и заштитата

на човековата слобода и природни права. Универзалната декларација за човекови права од 1948 година го сублимира ова филозофско-правно стојалиште низ одредбата (член 1), според која „сите човечки битија се раѓаат слободни и еднакви во достоинството и правата“. Таа концепција е интерполирана и во други основни меѓународни и европски документи, меѓу кои се: Европската конвенција за заштита на човековите права и слободи на СЕ од 1950, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966, Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права од 1966 година и Повелбата за основните права на ЕУ од 2000 година. Споменатите документи, повикувајќи се на Универзалната декларација за човекови права, содржат императивна обврска на државите да им ги признаат правата на сите лица под нивна надлежност.

Македонскиот устав во себе ја има идејата на Европската конвенција за човекови права интерпретирана и во самите членови од Уставот. Така, некои права од Уставот се идентични или се со слични формулации со оние од ЕКЧП. На пример, право на живот (член 10), забрана на мачење, нечовечко или понижувачко однесување и казнување (член 11), право на слобода (член 12), презумпција на невиност (член 13 и 14), почитување и заштита на приватноста на личниот и семејниот живот, на достоинството и угледот (член 25), гаранција за слободата и тајноста на писмата и сите други облици на општење (член 17), гаранција на сигурноста и тајноста на личните податоци (член 18), слобода на вероисповедта (член 19), слобода на здружување (член 20), право на мирно собирање и протест (член 21) итн.

Овие основни права и слободи, според член 8, став 1, алинеја 1 од Уставот, се темелни вредности на уставниот поредок, па во материјална смисла Конвенцијата може да се смета како *акт со уставно значење*.

4.4. ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО ПРАВНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

По зачленувањето во Советот на Европа, РСМ започна подготовки за хармонизација на своето законодавство со актите на Советот на Европа. Потпишувањето на Конвенцијата на 11 ноември 1995 г. за РСМ, Република Северна Македонија создаде обврска да ги вгради релевантните одредби од Конвенцијата во својот Устав и во одделни закони. Повеќе одредби веќе беа содржани во Уставот на РСМ, Република Северна Македонија, па вниманието беше посветено на испитување

на компатибилноста на законодавството на РСМ со стандардите и барањата на Конвенцијата.

По завршувањето на неопходните законски измени на 10 април 1997 г. на генералниот секретар на Советот на Европа му беа предадени инструменти за ратификација на Конвенцијата и Протоколите бр. 1, 4, 6 и 7. Со истовременото прифаќање на правото на индивидуална апликација и признавање на задолжителна надлежност на Европскиот суд за човекови права, граѓаните се здобија со можност да бараат заштита од Судот поради повреди на нивните права и слободи за коишто сметаат дека е одговорна РСМ.

Правното место на Конвенцијата е детерминирано од нејзиното место во домашниот правен систем и од уставниот карактер на правата и слободите гарантирани со неа. Од аспект на правната сила во однос на домашните правни акти, Конвенцијата има посилно правно дејство од законите, а послабо правно дејство од Уставот, затоа што не може да се измени со закон, туку само со амандман на Уставот. Според чл. 118 од Уставот на РСМ, Конвенцијата е дел од внатрешниот правен поредок и судовите треба непосредно да ја применуваат.

4.5. ПОЗИЦИИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ДЕНЕС

Во 2019 година се промени името на Република Македонија во Република Северна Македонија. Референдумот во кој требаше да се изјасни македонскиот народ за тоа дали е за промена на уставното име беше неуспешен, па потоа промената на името беше изгласана во Парламентот со 2/3 мнозинство.

Со новото име РСМ беше именувана и во сите меѓународни организации. Ова за РСМ значи дека за првпат таа е меѓународно призната држава пред меѓународната заедница. За првпат македонскиот народ е признат пред целиот свет. Иако името се промени со одредницата Северна, кое за нашиот јужен сосед значеше територијална одредница (кое го назначуваше и во преговорите за името), сепак народот е македонски, а и јазикот е македонски.

Со непризнавањето на парламентарните и претседателските избори во 2014 година од страна на опозицијата, односно Социјалдемократскиот сојуз на Македонија,

како еден од условите за предвремените парламентарни избори беше избор на техничка влада со единствена цел – организација на фер и демократски избори.

Во текот на преговорите за техничка влада беше усогласен меѓупартиски став од партиите преговарачи за формирање на јавно обвинителство за гонење на кривични дела кои произлегуваат од содржината на незаконското следење на комуникациите (СЈО), односно да се воспостави за случаите кои произлегоа од објавените разговори. Првично беше договорено неговиот мандат да биде 18 месеци. СЈО воспостави надлежност на веќе започнати случаи, воедно отвори нови истраги и нови случаи од кои за некои има и пресуди. Се предвидуваше СЈО да се вгради во постојното Јавно обвинителство со проширени надлежности од првичните, кои беа ограничени на индициите од снимените разговори.

„Со новиот предлог-закон за СЈО се пропишуваше дека Специјалниот јавен обвинител е овластен и надлежен да истражува и гони:

-кривични дела поврзани и кои произлегуваат од содржината на неовластеното следење на комуникациите извршени во периодот меѓу 2008 и 2015 година;

-кривични дела извршени од претседателот на РСМ, поставените амбасадори и други претставници во државата и во странство и именувани лица од Претседателот на РСМ, избрани или именувани функционери во и од Собранието на РСМ, во и од Владата на РСМ, во судовите, Јавното обвинителство, Судскиот совет на РСМ, Советот на јавните обвинители на РСМ, избраните градоначалници на единици на локалната самоуправа и Град Скопје и одговорни лица во политички партии против: изборите и гласањето од глава шеснаесетта на Кривичниот законик; животната средина и природата од глава дваесет и втора од Кривичниот законик; културното наследство и природните реткости од глава дваесет и четврта од Кривичниот законик; јавни финансии, платен промет и стопанство од глава дваесет и петта од Кривичниот законик; државата од глава дваесет и осма; вооружените сили од глава дваесет и деветта; службената должност од глава триесетта од Кривичниот законик; јавниот ред од глава триесет и три од Кривичниот законик и кривично дело неовластено оддавање информации и податоци од сведоците, соработниците на правдата, жртвите кои се јавуваат во својство на сведоци и нивните блиски лица од член 42 од Законот за заштита на сведоци и

-кривично дело давање на лажен исказ од член 367 став 3 и 4 од КЗ. Спречување на докажување од член 368, незаконито влијание на сведоци од член 368-а од КЗ, присилба спрема правосуден работник од член 375. Спречување на службено лице во вршење службено дејствие од член 382 од КЗ, ако овие дела се сторени во постапки кои ги води Специјалното јавно обвинителство.“¹¹

За резултатите од неговата работа имаше различни ставови и мислења од тоа дали е навистина независно тело во рамките на Јавното обвинителство, до тоа дека се работи за орган подложен на различни влијанија. Остануваше да се види дали новите законски решенија за СЈО ќе ја подобрат неговата позиција во насока на неговата независност и ќе ги исполнат очекувањата на јавноста за владеење на правото.

СЈО требаше да се посматра како тело кое е заштитник на човековите права и слободи според надлежностите кои му беа доделени.

Но, во јуни 2020 СЈО формално згасна, поради претходно сомневање за злоупотреба на службена должност од страна на специјалниот јавен обвинител и беше донесен нов закон¹² со кој престана да функционира СЈО и неговите надлежности преминаа на Основното јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција.

¹¹ Интернет: <https://akademik.mk/objaven-tekstot-na-predlog-zakonot-za-spetsijalnoto-javno-obvinitelstvo-se-predviduvaat-novi-nadlezhnosti-na-sjo/>

¹² Закон за Јавното обвинителство, Службен весник на РСМ, бр. 42 од 16.02.2020.

ГЛАВА ПЕТТА: СУШТЕСТВЕНИ ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Во продолжение на текстот ќе бидат анализирани човековите права предвидени со ЕКЧП. Тоа се правата за кои постојат случаи пред ЕСЧП на државјани на РСМ. Анализата ќе биде за тоа што е суштинско за секое од овие права во правниот поредок на РСМ. РСМ откако ја потпиша Конвенцијата во 1995 г., па сè до 1997 г., имплементираше правни механизми и норми како да заживее ЕКЧП и во нашата земја. Исто така, за некои од членовите во Конвенцијата формира и посебни тела како би се заштитиле овие права.

5.1. ЦЕЛИ НА СОВЕТОТ НА ЕВРОПА

Според Статутот, целта на Советот на Европа е да постигне поголемо единство на неговите членови во обезбедување и реализација на идеите и принципите што се заедничко наследство на неговите народи. Тука се: *правата и слободите на човекот, владеењето на правото (правна држава) како и принципите на секоја вистинска демократија; олеснување на нивниот економски и социјален развој.* Советот на Европа беше формиран за:

- да ги брани човековите права, парламентарната демократија и владеењето на правото;
- да иницира и негува широки континентални договори за да се стандардизираат социјалните и правните практики на државите;
- да промовира свест за европски идентитет;
- да придонесува кон намалување на културните разлики меѓу европските народи. (Тоновски Ѓ. 2006, стр.207-208)

Овие цели се остваруваат преку неколку форми и тоа: демократски расправи и дискусии по прашања од заеднички интерес, договори помеѓу државите-членки, заедничка акција на економско, културно, социјално, научно, правно и административно поле.

5.2. ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И ПРИСТАПОТ ДО НИВ

Во многу земји судовите имаат долга и значајна традиција за заштита на правата на човекот од неосновано упаѓање на државната власт во неговата лична сфера. Во системите каде владеењето на правото ги става најголемиот дел од одлуките што се однесуваат на индивидуалните права и слободи во рацете на независното судство, нивната улога на ова поле е пресудна. За жал, токму во земјите каде што потребата за заштита на правата и основните слободи е најголема, судовите едвај имаат моќ да го сторат тоа.

Значи прв и најзначаен механизам за одвраќање на повредите на правата на човекот, како и за нивно исправување, секако претставува домашниот правен систем. Во суштина сите повреди на правата на човекот се случуваат врз национален план. Востановените меѓународни механизми во практиката често стапуваат во игра предочна и премногу споро за да можат да помогнат во одделен случај. Оттука, зајакнувањето на правата на човекот на домашен план е неопходно. Меѓународното право, притоа, може да игра забележителна улога, особено кога стандардите што тоа ги востановило се повисоки од оние востановени со домашното право и практика, што е случај со богатата и авторитативна јуриспруденција на Европската комисија и ЕСЧП.

Големото прашање кое се поставува е дали домашните судови се дораснати за ваква задача? Погоре во текстот видовме дека нормативите од Европската конвенција се директно применливи во нашиот правен систем. Но, прашањето кое се поставува е колку судовите директно ги применуваат ваквите правила и нормативи во засновањето на пресудите?

Во едни такви услови добро е да се знае дека на поединецот и не му се ускратени сите можности по финалната пресуда на домашните судови. Така, поединецот има можност да го обжали својот предмет пред ЕСЧП и да добие правична сатисфакција, доколку навистина постои повреда на некое негово право.

Во продолжение на текстот ќе следи кратка анализа на човековите права во РСМ по редослед како што се определени во Европската конвенција за човекови права. Текстот треба да докаже дека РСМ го има во себе интерпретирано законодавството од Конвенцијата.

5.3. ПРАВО НА ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

„Здравјето е човечка потреба; здравјето е човеково право.“ (Ленхарт Ц, 2011)

Во македонскиот *Устав* е предвидено дека *„животот на човекот е неприкосновен“* (Устав на РСМ 1991, член 10). Ваквата определба од Уставот предвидува дека е неограничена заштитата на животот на човекот и секако имплицира и обврска на властите да го заштитат правото на живот следено со забраната за намерно лишување на некого од живот.

Европската конвенција за човекови права во член 2 определува дека *„правото на живот, освен со извршување на смртна казна изречена со судска пресуда, со која е прогласен за виновен за кривично дело, според закон се казнува со таква казна“*. Во продолжение стои дека:

„Се смета дека одредбите од овој член не се повредени доколку смртта настапила како резултат на апсолутно потребна употреба на сила:

- a) во одбрана на секој поединец од незаконско насилство;
- б) при апсење според закон или спречување на бегство на лице уапсено врз основа на закон;
- в) при законско спречување на немир или бунт.“

Што се однесува до смртната казна, таа подоцна е укината со Протокол бр. 6, освен за дела извршени во време на војна или при закана од војна, а Протоколот бр. 13 ја укинува во целост смртната казна.

Во РСМ законската заштита на правото на живот подразбира два начина за нејзина операционализација:

1. Закана со казна против оние кои ќе сторат, се обидат или наговорот на убиство, или кој било друг акт кој има за последица смрт, вклучувајќи помагање или наговарање на самоубиство и
2. Со давање проценка за смртта на лицето и право на тужба за штетата како компензација кога смртта е предизвикана со намера или од негрижа. (Јанкулоски, З. Калајчиев, Г. 1999, стр.9)

Правото на живот притоа не е апсолутно. Има услови кои вообичаено ги признава правото и услови кои настануваат низ истакнување на други интереси како што се основите за исклучување на противправноста предвидени во членовите од КЗ. Тие основи се:

- 1) нужна одбрана – кога лицето е нападнато и се брани од истовремен противправен напад;
- 2) крајна нужда – кога делото е сторено со цел сторителот да отстрани од себе или од друг истовремена нескривена опасност што на друг начин не може да се отстрани, а притоа стореното зло да не е поголемо од злото што се заканувало;
- 3) дела извршени во вршењето на службената должност – кога полицаец лишува некого од слобода врз основа на одредбите на ЗКП, одземање предмети (претрес), присилба (наредба за вршење на определено дејствие);
- 4) дела извршени по наредба на претпоставениот – кога потчинетиот ќе изврши незаконита наредба заради која ја презема целата одговорност и каде одговара и претпоставениот како поттикнувач, соизвршител или како извршител за извршителот (на пример, доколку тоа се стори по наредба на претпоставен воен старешина);
- 5) дозволен ризик – се јавува кај општествено корисните дејности во општеството (пр. определени индустриски гранки – фабрики за експлозиви, запаливи материи или рудници, во сообраќајот, спортот) од кои општеството не може да се откаже, а каде можат да настанат ризични потфати со согласност на оштетениот;
- 6) дела во вршење на лекарска дејност – обично лекарските зафати како хируршки операции, погрешна дијагноза, употреба на некој медикамент може да резултираат со фатални последици;
- 7) дела извршени врз основа на правото на воспитување – ваквите дела се случуваат при воспитувањето на децата (заклучување на детето во неговата соба, повлекување за уво, удирање шлаканица, други обичајни, културни, религиозни или други правила, потоа воспитување во образованието како и воспитување во специјалните образовни институции, воспитно поправни домови, специјализирани установи за хендикепирани воспитаници итн.);

8) согласност и претпоставена согласност на оштетениот – многу често во животот настануваат околности кај согласноста или претпоставената согласност (сопственикот на куќата може да најми градежна фирма да ја урне куќата (согласност) или кога насилно е влезено во нечиј дом за да се спречи пожар или операција на лице чиј живот е загрозен – претпоставена согласност);

9) дело од мало значење - противправноста кај делата од мало значење е исклучена (гребнатинка на автомобил, кражба на јаболко, закинување на половина грам при продажба на евтина стока). (Камбовски, В., Крстаноски, М. 2009, стр.178-198)

Што се однесува пак до *смртната казна*, таа беше забранета со Уставот од 1991 година со осамостојувањето каде во член 10 се вели дека „не може да се изрече смртна казна по ниту еден основ“.

Во рамките на нашиот правен систем се споменуваат случаи на лишување од живот, во одделни закони, кои не потпаѓаат под забраната од Уставот. Се работи за случаи каде лишувањето на живот е со употреба на сила која резултирала со смртни последици за одредена цел. Така дадена е можноста полицаец да лиши некого од живот (да употреби огнено оружје) за да:

- 1) го заштити животот на граѓаните;
- 2) одбие од себе непосреден напад со кој се загрозува неговиот живот;
- 3) одбие напад на објект или личност која се заштитува;

4) спречи бегство на лице затечено во вршење кривично дело за кое е пропишана казна затвор во траење од најмалку пет години, како и бегство на лице лишено од слобода и лице за кое е издаден налог за лишување од слобода заради извршување на вакво кривично дело. (Закон за полиција 2015 чл. 89)

При извршување на службени дејствија *припадник на затворската полиција* може да употреби огнено оружје само ако на друг начин не може поинаку да постапи за да:

- 1) го заштити животот на луѓето;
- 2) одбие непосреден напад со кој се загрозува неговиот живот;

3) одбие напад на објектот кој го обезбедува;

4) спречи бегство на осудено или притворено лице од установа од затворен вид, односно од затворено или притворско одделение. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 57)

Ваквите определби кои дозволуваат лишување на живот од страна на полицијата и лицата на обезбедувањето, генерално можат да бидат оправдувачки низ потребата за нужна одбрана и потребата да се заштити друг од насилство кое законот не го дозволува. *Силата (смртната) употребена од страна на полицијата и другите сили за обезбедување мора да биде потврдена во правото.* Така правото мора да биде транспарентно и достапно на јавноста, правејќи го јасен видот и акцијата која се презема од лице овластено со закон за употреба на сила која резултирала со смртни последици. Доколку силата употребена од страна на полицијата предизвика смрт на некое лице, нејзината оправданост секогаш мора да ја следи нужноста, сразмерноста со опасноста која се заканувала и која требало да се отстрани, како и висок степен на загрозеност на доброто кое требало да се заштити. (Јанкуловски, З., Калајциев, Г. 1999, стр.11)

Со оглед на фактот дека правото на живот е круцијално за секој човек, секоја акција на полицијата која за последица има смрт на некое лице, *мора да биде оценета од страна на независно и непристрасно судство*, согласно фактите на случајот. Оваа проценка од судот бара внимателна анализа на содржината на акцијата, употребеното оружје и применетата тактика од страна на полицијата. Проценката на независното судство определува дали употребата на сила од страна на полицијата, односно службата за обезбедување на затворите, која резултирала со смртни последици била апсолутно нужна. Друго прашање, кое секако е регулирано со македонското законодавство, е тоа дали треба да се заштити животот на неродениот фетус? Исто така, од интерес е и прашањето околу евтаназијата и правото на живот – дали треба да се исклучат апаратите ако тоа е волја на лицето? Ваквите прашања се предмет на дебати и размислувања од пошироката јавност. Има аргументи кои ги оправдуваат и кои ги негираат истите.

Законот за прекинување на бременоста го регулира првото прашање и вели дека „прекинувањето на бременоста е посебна медицинска интервенција за која слободно одлучува бремената жена“. (Закон за прекинување на бременоста 2019 чл. 2)

Правото на абортус е целосно дадено на бремената жена, без никакво ограничување. Сепак, Кривичниот законик го криминализира незаконското прекинување на бременоста и покрај согласноста на бремената жена, со што дава дополнителна заштита на правото на живот на фетусот. (Кривичен законик 1996 чл.129)

Што се однесува пак до евтаназијата во нашето законодавство, таа констатира убиство и покрај согласноста на пациентот. Во Кривичниот законик тоа е определено како убиство од благородни побуди. (Кривичен законик 1996, чл.124)

Ваквите ставови на законодавецот уште еднаш потврдуваат дека неприкосновеноста на животот на човекот е загарантирана. Ваквата определба е најпрво имплементирана во Уставот, а потоа е преточена во некои од законите на РСМ и секако како дополнително осигурување е и Конвенцијата, ратификувана во согласност со Уставот.

5.4. ЗАБРАНА НА МАЧЕЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

„Ниту едно човечко суштество не треба да се малтретира под никакви околности. Сите ние сме прекрасно создадени од Бога. Нека се сакаме еден со друг.“

(Акита Л. Г. 2014)

Македонскиот Устав го гарантира како *неприкосновен, физичкиот и моралниот интегритет на човекот и забранува секој облик на мачење, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.* (Устав на РСМ, 1991, чл. 11)

Забраната на мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување е определена и со *Кривичниот законик.* (Кривичен законик 1996, чл. 142)

Поимот на нечовечки третман го опфаќа *секој третман што води кон намерно предизвикување на силно физичко или душевно страдање,* кое во дадената ситуација не е оправдано. Зборот мачење често се употребува за да означи *нечовечки третман кој има за цел добивање информации или признание или поттикнува на казнување.* Постапувањето или казнувањето на поединецот може да се каже дека е деградирачко, доколку е понижувачко за него пред други или го тера на однесување спротивно на неговата волја или свест. Степенот на страдањето и предизвиканата болка определува дали се работи за мачење, нечовечен или понижувачки третман или казнување. Притоа, не се прави разлика помеѓу физичката и душевната болка и страдање.

Во Уставот на РСМ не се специфицира носителот на мачењето. Тоа може да биде секој оној кој друг го мачи или нечовечки и понижувачки постапува со него или го казнува. Сепак најголемата опасност од злоупотреба на примената на силата доаѓа од *институциите на јавната власт – полицијата и војската*. Давањето специјална заштита на поединците од можните злоупотреби на носителите на јавната власт има свое оправдување со фактот дека во општеството полицијата и војската легално се снабдени да употребат сила како средство за извршување на својата функција.

5.4.1. УПОТРЕБАТА НА СРЕДСТВА ЗА ПРИСИЛА

Законот за полиција определува дека под средство за присила се подразбира употреба на легитимен, соодветен и пропорционален физички или механички притисок, со примена на средства и на начин пропишани со закон, насочен спрема одредено лице од страна на полицискиот службеник, само во случај кога полициските работи на друг начин не можат да бидат извршени. (Закон за полиција 2015, чл.80)

Законот за извршување на санкциите предвидува услови кога спрема осудено и притворено лице може да се употребат средства за присила:

- а) да се спречи бегство од установа или при спроведување;
- б) физички напад;
- в) нанесување повреда на друго лице;
- г) самоповредување;
- д) совладување отпор по законита наредба од службено лице и
- ѓ) при причинување материјална штета (Закон за извршување на санкциите, 2019, чл.56)

Во РСМ исклучена е можноста овластено службено лице да примени сила заради изнудување на признание или добивање информации или заради казнување. Во таа смисла *Кривичниот законик* на РСМ го санкционира оној кој во вршењето на службата, ќе употреби сила, закана или друго недопуштено средство или недопуштен начин со намера да изнуди признание или некоја друга изјава од обвинетиот, сведокот, вештакот или друго лице. (Кривичен законик ,1996, чл.142)

Ваквата определба дава основи за една објективна, а не субјективна оценка за тоа дали примената на сила од страна на службениците со полициски овластувања значи акт на мачење, нечовечен или понижувачки третман или казнување. Исто така, Кривичниот законик криминализира малтретирање и застрашување за време на вршење на службата, како и постапување на службено лице спрема друг на начин кој го понижува човековото достоинство и човековата личност.

Во овој контекст се и решенијата од *Законот за основно* (Закон за основно образование 2019, чл.53) и *Законот за средно образование* (Закон за средно образование 1995, чл.51) кои го забрануваат телесното и психичкото малтретирање на учениците.

5.4.2. ТЕЛЕСНОТО КАЗНУВАЊЕ КАКО ТРЕТМАН ЗА КАЗНУВАЊЕ

Телесното казнување *е исклучено* како можност во нашето законодавство. Ако ги земеме во предвид затворските услови на затвореникот, како што се: изолација, постојана вештачка светлина, постојано надгледување, недозволен пристап до печат и радио, како и забрана за физички вежби; тие не спаѓаат во понижувачки третман на затвореникот во затворот. Овие услови се прифатени како неопходни од аспект на обезбедување на безбедноста на затворот. Фактори кои ги оправдуваат строгите мерки во затворите, при т.н. дисциплински повреди, а кои ја исклучуваат примената на одредбите за понижувачки третман и казнување се:

- учество и поттикнување на бунт;
- неисполнување на наредба на службено лице;
- внесување или изготвување на предмети што можат да се користат за напад, бегство или за вршење на кривично дело - бегство или обид за бегство од издржување на казната затвор;
- ненавремено враќање од прекин на казната затвор;
- злоупотреба на доделените погодности;
- внесување или изработка на алкохолни пијалаци и наркотични средства, нивно уживање или растурање;

- намерна повреда на прописите за заштита при работа, заштита од пожар, експлозија или други природни несреќи;
- предизвикување на поголема материјална штета, ако била предизвикана намерно или од големо невнимание;
- занимавање со препродавање;
- позајмување пари и меѓусебно задолжување за лихварска камата;
- присилување, вршење на психички и физички облик на притисок над други осудени лица и поттикнување кон тоа;
- одбивање на осуденото лице да биде подложено на тестирање во случај ако постои основано сомнение дека користел алкохол, опојни дроги и други психоактивни супстанции;
- поседување и користење на мобилен телефон;
- недозволено комуницирање со надворешен свет, давање поткуп, сексуално вознемирување на друго осудено лице;
- оштетување на инвентар и средства во сопственост на установата;
- други повреди во кои постојат елементи на кривично дело и
- повторување на полесни повреди. (Закон за извршување на санкциите, 2019 чл. 231 ст.3)

Во поглед на ефектите од затворањето се бара *жалителот да поднесе медицински извештај во кој ќе се потврди дека затворските услови го афектирале неговото ментално и психичко здравје*. Овој медицински извештај може да потврди дека токму лошите затворски услови можеле да доведат до „уништување на личноста и да предизвикаат ментално и физичко страдање на затвореникот“. (Јанкулоски, З., Калајџиев, Г., 1999, стр.15)

5.4.3. ДИСЦИПЛИНСКА КАЗНА – УПАТУВАЊЕ ВО САМИЦА КАКО ОБЛИК НА КАЗНУВАЊЕ

„Човечките суштества се човечки суштества, само така постапувајте со сите.“ (Вилијамс, Х. 2019)

Во однос на изрекувањето на дисциплинската мерка „самица“ оценето е дека степенот на изолација, кој претпоставува целосна сензорна изолација, предизвикува нечовечки третман и не постојат никакви оправдувања за ваков вид на изолација. Се разликува апсолутна сензорна и социјална изолација, од онаа која значи исклучување на затвореникот од заедницата на другите затвореници, поради безбедносни, дисциплински и заштитни причини. Втората форма на сегрегација не значи нечовечен или понижувачки третман или казнување на затвореникот. Сепак ваквото отстранување на затвореникот не значи дека се работи за целосна изолација поради можноста да се среќава со затворските служби, медицинските лица, роднини, да има допир со надворешниот свет преку телевизијата, радиото, печатот и сл.

Законот за извршување на санкциите во поглед на одредување на дисциплинската мерка самица предвидува, при упатувањето во самица, на осуденото лице да му се обезбедат потребните хигиенски и здравствени услуги, како и да му се овозможи читање книги и весници. (Закон за извршување на санкциите 2019 чл.236)

Се определуваат и условите во самица: дневно светло, санитарен јазол, вода за пиење, кревет со чиста постелнина, и нејзино затоплување. На затвореникот му се обезбедува престој на свеж воздух надвор од затворените простории еден час дневно. Исто така, дозволена е посета на лекар секојдневно, и на директорот на установата еднаш неделно. Во случај ваквата мера да го загрозува здравјето на осуденото лице, истата може да не се изврши или да се прекине нејзиното извршување. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.236)

5.4.4. МЕДИЦИНСКИОТ ТРЕТМАН И ЧОВЕЧКИОТ ИНТЕГРИТЕТ

Генерален принцип е дека секоја медицинска интервенција е загрозување на физичкиот интегритет на човекот и е незаконски ако е преземен без согласност на пациентот или поради потребата да се спаси живот во услови кога пациентот не е во можност јасно да ја изрази согласноста. Во таа смисла Законот за заштита на правата на пациентите вели дека:

Правото на пациентот на учество во одлучувањето го опфаќа правото на информираност и правото на прифаќање или одбивање на определена медицинска интервенција. Правото на пациентот на учество во одлучувањето може да се ограничи

по исклучок само кога тоа е оправдано со здравствената состојба на пациентот. (Закон за заштита на правата на пациентите, 2008, чл.6)

Отстапувањето од согласноста е можно поради итност: „ За пациентот кој не е при свест, за пациентот кој е примен во здравствена установа без негова согласност, за деловно неспособен или малолетен пациент, освен во случаи на неодложна медицинска интервенција, изјавата од членот 14 на овој закон ја потпишува неговиот родител, законскиот застапник, односно старателот“. (Закон за заштита на правата на пациентите 2008, чл. 15).

Нужната медицинска операција, колку и да е болна за пациентот, *не може да се разгледува како мачење или нечовечен или понижувачки третман или казнување.*

Меѓутоа, *медицинскиот експеримент* може да добие карактер на мачење, нечовечен или понижувачки третман или казнување, дури и тогаш кога целта не му е да се предизвика страдање на пациентот, туку да ја унапреди медицинската наука.

Кривичниот законик го криминализира несовесното лекување на болни, кое вклучува:

-примена на очигледно неподобно средство или начин на лекување;

-неприменување на хигиенски мерки или друг начин на несовесно постапување поради кои се влошила здравствената состојба на некое лице. (Кривичен законик 1996, чл. 207)

Исто така, предвидено е и казнување за неукажување на неодложна медицинска помош (Кривичен законик 1996, чл. 208) како и надрилекарство (Кривичен законик 1996, чл. 209).

Гаранциите дадени во Кривичниот законик се доволно силни за да се избегне можноста пациентот да биде нечовечно и понижувачки третиран за време на укажаната медицинска помош и веднаш по неа.

Забраната на мачење ја определува и ЕКЧП на следниот начин: „Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечко или понижувачко постапување или казнување“. (Европска конвенција за човекови права 1950, чл. 3).

Во услови кога забраната на мачење не ја гарантирале македонските судови, останува можноста за отворање постапка пред ЕСЧП.

5.5. ПРАВО НА СЛОБОДА И БЕЗБЕДНОСТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Уставот на РСМ предвидува дека слободата на човекот е неприкосновена. (Устав на РСМ 1991, чл.12)

Во практиката, во најголем дел од случаите лишувањето од слобода го врши полицијата. Се смета дека лишувањето од слобода започнува во моментот кога полицаец физички го ограничува лицето или пак тоа ќе го стори со зборови или со одредено однесување, со кое ќе му укаже дека лицето не е слободно да си оди. Меѓутоа, лишувањето од слобода мора да биде направено во согласност со Уставот и законите на РСМ, како и со ратификуваните меѓународни договори за човекови права.

5.5.1. ПРАВО НА ЛИЦЕ ПОВИКАНО, ПРИВЕДЕНО ИЛИ ЛИШЕНО ОД СЛОБОДА

Лицето коешто е приведено или лишено од слобода, мора веднаш да биде известно на јазикот што го разбира, за причините за неговото лишување од слобода и за какво било обвинение против него, како и да биде информирано за неговите права и од него не може да се бара изјава. (Закон за кривичната постапка 2010, чл.69)

Полицискиот службеник може да го задржи лицето лишено од слобода, кое е затечено при извршување на прекршок под услови и на начин утврдени со посебен закон, како и лице лишено од слобода, кое го нарушува или загрозува јавниот ред и мир, а воспоставувањето на јавниот ред и мир или отстранувањето на загрозувањето не може да се постигне на друг начин. Задржувањето може да трае најмногу 12 часа. (Закон за полиција 2015, чл. 50).

Обвинетиот најпрвин на јасен начин мора да се поучи за правото да молчи, за правото насамо да се советува со адвокат и да има бранител по негов избор за време на испитувањето. Лицето приведено или лишено од слобода ќе се поучи и за правото да извести член на неговото семејство или нему блиско лице, односно дипломатско-конзуларното претставништво на државата чиј државјанин е лицето за неговото приведување или лишување од слобода. По потреба или по барање на лицето приведено или лишено од слобода ќе му се обезбеди соодветна лекарска помош.

Лицето лишено од слобода мора веднаш, а најдоцна во рок од 24 часа од моментот на лишувањето од слобода, да биде изведено пред суд, кој без одлагање ќе одлучи за законитоста на лишувањето од слобода. (Закон за кривична постапка 2010, чл. 69)

5.5.2. ПРАВАТА НА ПРИТВОРЕНИКОТ

Притвореникот има право на осумчасовен непрекинат одмор во време од 24 часа. Покрај тоа, нему ќе му се обезбеди движење на отворен простор во затворот најмалку два часа дневно. (Закон за кривичната постапка 2010, чл.177, стр.1)

Притвореникот има право да се храни на свој трошок, да носи своја облека и да се служи со своја постелнина, на свој трошок да набавува книги, весници и други работи што одговараат на неговите редовни потреби, доколку тоа не би било штетно за успешно водење на постапката. За тоа одлучува органот што ја спроведува истражната постапка. (Закон за кривичната постапка 2010, чл.177, стр.2)

Притвореникот ја одржува хигиената во просторијата во која престојува. Ако притвореникот бара да работи, судијата на претходна постапка, односно претседателот на советот, во спогодба со управата на затворот, може да дозволи тој да работи во кругот на затворот на работи што одговараат на неговите психофизички особености, под услов тоа да не е штетно за водењето на постапката. (Закон за кривичната постапка 2010, чл.177, стр. 3)

5.5.3. ПОЛОЖБА НА ОСУДЕНИТЕ ЛИЦА

Законот за извршување на санкциите има дефинирано права на осудените лица кои се однесуваат на нивниот престој во затворот. Тие права се:

- право на сместување;
- право на облека и постелнина;
- право на лична хигиена;
- право на исхрана;
- право на третман;
- право на одмор;

- право на пензиско осигурување;
- право на здравствена заштита;
- право на информирање;
- право на задоволување на верски потреби;
- право на контактирање со надворешниот свет (допишување, телефонирање, посети), право на примање пратки;
- право на склучување брак;
- право на правна помош и
- право на ажурирање на лична карта. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 155)

Просториите за сместување на осудените лица треба да ги исполнуваат основните хигиенски услови и да бидат сообразени со климатските услови на средината, да бидат соодветно опремени, да го овозможуваат потребното проветрување и во нив да навлегува доволно дневна светлина. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.157)

Осуденото лице може да користи своја облека, обувки и постелнина кои одговараат на климатските услови. Во случај осуденото лице да нема своја облека, обувки и постелнина, установата е должна да му обезбеди. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 159)

Осудените лица имаат право на одржување лична хигиена. Установата е должна да обезбеди услови и прибор неопходни за одржување на хигиената и зачувување на здравјето на осудените лица. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 160)

Осуденото лице има право на исхрана подобна да го одржи неговото добро здравје и тело. Храната се дава во три оброци дневно, во вообичаени термини за тоа и пристојно сервирана. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.161)

Осудените лица во процесот на ресоцијализација имаат право на третман со учество во редовни или специфични програми, мерки и активности како што се: работа на осудените лица, образование, слободни активности, спорт и рекреација на

осудените лица, медицинско психолошки третман. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.163)

Осудените лица работат сообразно со своите физички и психички способности што ги утврдува лекарот во установата. При определувањето на работното ангажирање, имајќи ги предвид можностите на установата, ќе се води сметка и за желбата на осуденото лице за вршење на определени работи. Полното работно време на осудените лица е 40 часа неделно. Осудените лица имаат право на надоместок за работата. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 164)

Во установите се организира образовен процес како дел од општиот систем на образование и воспитување. Образованието на осудените лица може да се организира во самата установа или во местото на седиштето на установата. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 173)

Во установите се обезбедуваат услови за организирање и развој на спортот, рекреацијата и другите слободни активности, од значење за одржување на телесното и душевното здравје на осудените лица. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 176)

Медицинско-психолошкиот третман определен со програмата, се остварува заради решавање на личните и заедничките потреби на осудените лица, со примена на соодветни методи и постапки на третман. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 178)

Осудените лица имаат право на осумчасовен непрекинат одмор во текот на денот и на еден ден одмор во неделата. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.179)

На осудените лица за време на издржувањето на казната им се признава во пензиски стаж времето што непрекинато ќе го поминат на работа со полно работно време според општите прописи, доколку од надоместокот за работа ги плаќаат определените придонеси. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 181)

На осудените лица им се гарантира правото на здравствена заштита и им се обезбедува потребната медицинска помош и болничко лекување според прописите од

областа на здравствената заштита и здравственото осигурување. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.182)

На осудените лица им е дозволено да ги задоволуваат своите верски чувства и потреби согласно со условите и можностите на установата. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.194)

Осуденото лице има право да се допишува. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.195)

На осуденото лице и на лицето на кое му е изречена мерка упатување во воспитнопоправен дом му се дозволува телефонски разговор. По барање на семејството, телефонски разговор со осуденото лице ќе се дозволи ако е потребно на осуденото лице нешто итно да му се соопшти што не трпи одлагање. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 196)

Осуденото лице има право на две посети во текот на месецот од членовите на неговото потесно семејство во смисла на овој закон, а по одобрение на директорот на установата, можат да го посетуваат и други лица. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 197)

Осудените лица имаат право да примаат пратки од страна на членови од потесното семејство. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 204)

За време на издржувањето на казната осуденото лице може да склучи брак. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.205)

Установата дава информации и правна помош на осудените лица во однос на користењето на правните средства и преземањето на дејствијата заради заштита на нивните права. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 206)

Осудените лица кои се државјани на РСМ имаат право на ажурирање на податоците од личната карта по истекот на нејзината важност, на товар на буџетот на РСМ (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 208).

5.5.4. ПРИСИЛНО ХОСПИТАЛИЗИРАЊЕ НА МЕНТАЛНО БОЛНИТЕ ЛИЦА

Како право тоа е регулирано со член 5 од Европската конвенција за човекови права. И ова право донекаде спаѓа во ограничување на слободата. Тука спаѓаат лицата кои се притвораат *заради тоа што се душевно болни или се зависници од дрога или алкохол или се скитници*. Таквите лица можат да се сметаат како опасни за околината, односно јавната безбедност, а исто така, и нивниот сопствен интерес е во насока на сместувањето во посебни установи.

Поради можноста од злоупотреби, најголемо внимание предизвикуваат притворањата на ментално болните лица. *Нивната присилна хоспитализација секако дека значи одземање на слободата и има свои импликации во личниот интегритет на поединецот*. Во јавноста се јавува стравувањето дека присилната хоспитализација може да се злоупотреби како средство со кое одредени центри на власт и моќ се ослободиле од човек што од одредени причини е непогоден.

ЕСЧП во Стразбур утврдува три минимални услови под кои едно лице може да се смета за ментално болно и притоа да се лиши од слобода. Тие услови се :

- 1) мора да постои *доказ* за болеста;
- 2) менталната растроеност мора да биде од вид и степен *што го оправдуваат задржувањето* и
- 3) валидноста на продолжувањето на задржувањето зависи од *опстојувањето на таквото растројство*.¹³

При решавање на овие прашања одлучуваат домашните власти, кои треба да ги оценат сите околности и докази во секој случај. Веднаш по престанувањето на кој било од овие услови, лицето треба да биде ослободено. Треба притоа да постои периодична судска контрола каде од особена важност ќе биде *грижата на медицинскиот персонал* кој ќе биде директно вклучен во следењето на прогресот на задржаното лице.

Кај нас присилната хоспитализација е дозволена кога на душевно болно лице треба да му се ограничи движењето и контактите со надворешниот свет. Лицето не смее да се смести во здравствена установа *без негова согласност или без одлука на*

¹³ Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights, Right to liberty and security, 2020

надлежниот суд, кој во рок од 48 часа треба да донесе одлука (Закон за ментално здравје 2006, чл. 22). За упатувањето на притворените лица со ментална болест во здравствена установа, одлучува надлежниот суд. (Закон за ментално здравје 2006, чл. 33)

Лицата со ментална болест во врска со грижата, лекувањето и рехабилитацијата во здравствената установа имаат право лично или преку нивниот законски застапник да поднесуваат претставки и други поднесоци до Министерството за здравство, надлежните органи и други институции. Министерството за здравство е должно во рок од 30 дена да ги испита наводите во поплаката и да го извести лицето со ментална болест или неговиот законски застапник. Претставките и другите поднесоци се упатуваат и добиваат преку здравствената установа. (Закон за ментално здравје 2006, чл. 28)

Поради присилната хоспитализација лицето *не ја губи деловната способност*. Посебна постапка се поведува подоцна доколку тоа е навистина потребно. Лицето што ја изгубило деловната способност има право самото да презема дејствија заради отпуштање од психијатриската установа. Системот на контрола по службена должност не дава секогаш доволно гаранции и многу е важно како тој се спроведува. Од друга страна, споредбено со некои европски земји законот не им посветува доволно внимание на положбата и правата на лицата задржани во психијатриска установа.

За овие лица особено е важен *контактот со надворешниот свет* во форма на посети, преписки, телефон. Тоа е особено важно за лицето за тоа да не се екскомуницира под изговор дека е подобро за него и за другите.

5.6. ПРАВО НА ПРАВИЧНА СУДСКА ПОСТАПКА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Кај нас, како и во повеќето земји во светот се гарантира презумпцијата на невиност во казнената постапка, а се докажува вината, бидејќи за секого *се препоставува дека е невин сè додека не се докаже спротивното*. (Устав на РСМ 1991, чл. 13; Закон за кривичната постапка 2010, чл.2) Мора да се признае, исто така, дека кривичните судења не се секогаш најдобар начин да се открие вистината бидејќи таа или ќе остане недоказана или ќе остане под сомневање. Во казнената постапка се води спор помеѓу страната на обвинението и страната на одбраната пред независен и

непристрасен суд. Она што треба да се стори е постапката *да биде фер за двете страни*. *Контрадикторната постапка* се смета дека е првична кога од една страна е обвинението, а од друга одбраната. Меѓународните документи и националното законодавство на РСМ предвидуваат таквата постапка *да е јавна, брза, непристрасна и со изрично наброени права на одбраната*. ЕКЧП содржи низа права потребни за целосна одбрана.

Во РСМ во *Законот за кривичната постапка* содржани се *начелата за правично судење* што е чесна можност поединецот да се брани против сите државни обвиненија. Така обвинетиот *има право да присуствува на судењето, како и да се брани* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 70). Меѓу правата предвидени со Законот за кривичната постапка *се правото на правична и јавна расправа пред независен и непристрасен суд* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 5). Притоа, *јавноста може и да се исклучи, доколку тоа е неопходно заради зачувување на тајна, заштита на јавиот ред и мир, заштита на малолетник, личен и интимен живот или заради интересите на моралот* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 354).

Предвидено е и *правото на судење во разумен рок* заради тоа што не може лицето обвинето за казниво дело долго да биде држано во неизвесност за својата судбина или да биде изложено на низа лишувања поврзани со постапката против него (Закон за кривичната постапка 2010, чл.6). Европскиот суд во Стразбур предвидува долготраењето на постапката да се компензира со ублажување на казната, но сепак ова и понатаму останува туѓо за домашните судови.

Меѓу низата права кои му следуваат на обвинетиот е и *правото обвинетиот да има доволно време и можност за подготвување на одбраната* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 70). Под ова право се подразбира *непречено комуницирање со неговиот бранител, потоа право уште на почетокот на постапката да имаат увид во списите на предметот, како и да бидат запознаени со важните докази собрани во истрагата*. Обвинетиот *има право да се брани сам или со бранител по сопствен избор*. Така, уште на почетокот на постапката судот го поучува осомничениот. И за најтешките престапи кога обвинетиот е нем, глув или неспособен сам да се брани, му *следува бранител*. Доколку обвинетиот нема доволно средства за бранител, судот му го *определува бесплатно кога тоа го бараат интересите на правдата*. Според македонскиот законодавец, право на бесплатна помош имаат само сиромашните лица

на кои им се заканува казна затвор повеќе од три години, по покренат обвинителен акт. Наместо поставениот бранител, обвинетиот може сам да земе друг бранител. По барање на обвинетиот поставениот бранител може да се разреши и кога неуредно ја врши должноста.

Никој не може против себе или своите најблиски да биде присилен да искажува или да признава вина (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 70). Не може од обвинетиот или од друго лице во постапката да се изнудува признание или некаква друга изјава. Осомничениот и некои сведоци имаат *право на молчење*. Некои категории на лица се ослободени од должноста да сведочат (брачниот другар, блиските роднини, адвокатот, верскиот исповедник и сл.), а другите не мора да одговараат на прашања со кои себеси или блиски роднини би изложиле на тешка срамота, материјална штета или кривично гонење. Законодавецот особено предвидува исклучување на сите докази набавени незаконски или со прекршување на слободите и правата како и на доказите прибавени со нив (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 213 и чл. 2014).

Заради одржување на контрадикторноста, по правило сите докази треба да се изведат на јавна расправа пред обвинетиот. Притоа, обвинетиот *има право да ги испита или да побара испитување на сведоците против него, како и право да му се дозволи присуство и испитување на сведоците во негова корист под исти услови како и сведоците против него* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 70). Еднаквоста на оружјето како меѓународен и државен принцип мора да биде докрај застапена како есенцијален елемент на правичното судење.

Во постапката обвинетиот и другите учесници имаат право на *бесплатна помош од преведувач*, доколку не го разбираат или не го зборуваат јазикот на кој се води постапката (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 9). Уставно загарантирано право на припадниците на националностите во РСМ е да се служат со јазикот на националноста и сопственото писмо и кога го познаваат македонскиот јазик.

На никого не може да му се суди за дело кое пред да биде сторено не било предвидено како казниво и за кое не била предвидена казна. Никој не може да биде осуден или казнет за дело за кое веќе бил осуден и за кое е донесена правосилна судска одлука (Устав на РСМ 1991, чл. 14).

Против пресудата во прв степен обвинетиот и другите лица имаат право на жалба до второстепениот (апелационен) суд. Исто така, жалба може да се подигне и против повеќе решенија донесени во постапката (Закон за кривичната постапка, чл. 410 и чл. 440). Против правосилната пресуда во втор степен може да се користат и *вонредни правни лекови како: барање за повторување на кривичната постапка до првостепен суд, барање на заштита на законитоста и барање за вонредно преиспитување на пресудата до Врховен суд* (Закон за кривичната постапка 2010 од чл. 446 до чл. 467). Кога ќе се исцрпи и оваа инстанца, граѓаните веќе можат да се жалат и до Судот во Стразбур за човекови права. Лицето незаконски лишено од слобода, притворено или незаконски осудено, има право на надомест на штета од буџетските средства и има право да биде рехабилитирано како и други права утврдени со закон (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 13).

5.7. ПРАВО НА ПОЧИТУВАЊЕ НА ПРИВАТНИОТ И СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Секое продирање во приватноста на лицето значи повреда насочена против личноста, достоинството и слободата на човекот. Македонскиот устав во поглед на заштитата на приватноста не ги сублимираше таквите решенија само во еден член, туку се одлучил да ги истакне како права и гаранции на:

- почитување на приватноста на личниот и семејниот живот на поединецот и неговото достоинство и углед;
- слободата и тајноста на писмата и на сите други облици на општење;
- сигурност и тајност на личните податоци и
- неповредливост на домот.

Вака дизајнирани, ваквите одредби ги афирмираат позитивните обврски на државата во обезбедување на овие права¹⁴. Нашиот правен систем очигледно правата на приватност не ги врзува исклучиво за контрола на информациите. Она што е важно преку овие членови е истакнување на есенцијата на фамилијата како базична клетка на општеството која функционира консензуално за заедничко добро, не запоставувајќи ја

¹⁴Водич кон член 8 од Европската конвенција за човекови права, Совет на Европа 2018

современоста и продорот на информации во сферата која неодамна беше само индивидуална.

5.7.1. ПРЕТРЕС НА ДОМ

Основните принципи на кои е подложена слободата на поединецот од беспричинско влегување, претрес и заплена се: „секој има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, неговиот дом и преписка“ и дека „куќата на секого е негов замок и тврдина како за негова одбрана од можно насилство и повредување, така и за негов мир“. (Јанкулоски, З., Калајџиев, Г., 1991 стр.41)

Претресот и заплена, иако се определни со посебни закони, сепак се фундаментална повреда на имунитетот на поединецот од мешањето на државата во неговите права на приватност. *Уставот на РСМ ја гарантира неповредливоста на домот, која може да биде ограничена единствено со судска одлука кога е во прашање откривање и спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето* (Устав на РСМ 1991, чл. 26). *Законот за кривичната постапка* во рамките на истражните дејствија определува во кои случаи може да се преземе и реализира претресот на дом и лице и под кои услови тоа може да биде оправдано во правото. Така е предвидено дека „Претрес на дом и други простории на обвинетиот или на други лица може да се преземе ако е веројатно дека со претресот ќе се фати обвинетиот или ќе се пронајдат траги на кривично дело или предмети важни за кривичната постапка додека претресот на лице може да се реализира само доколку е веројатно дека со тоа ќе се пронајдат траги или предмети важни за кривичната постапка (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 182).

Секое навлегување во домот и приватноста преку претрес и заплена, без наредба е неуставно и токму поради тоа во Уставот на РСМ и во Законот за кривичната постапка стои дека: „претресувањето го определува судот“. На издавањето на наредба за претрес и заплена мора да претходат условите за преземање на вакво истражно дејствие. Сепак, постои и отстапување од ваквиот генерален принцип на судска контрола на претресот и заплена, кое донекаде можеби е и оправдано. Така службени лица на Министерството за внатрешни работи можат и без наредба за претрес да влезат во домот и другите простории, ако таму се наоѓа лице што треба да се притвори или присилно доведе, а постои опасност од одлагање. Во ваков случај наредбата за претрес е покриена низ судската наредба за притворање или присилно доведување (Јанкулоски,

З., Калајциев, Г., 1999, стр. 46). Токму судската наредба игра централна улога во обезбедувањето на заштитата на граѓаните од можни злоупотреби на полицијата и легалната власт да влегува и претресува и запленува предмети во нивните куќи и станови. Според вака презентирани услови за навлегување во домот единствено со судска наредба, пребарувањето може да биде легитимно зависно од целта која треба да се постигне. ,

Кога се врши претресот, се повикува *држателот да присуствува на истиот*, а доколку е отсутен, тоа да го стори *неговиот застапник или некој од возрастните домашни или соседи* (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 191). Заклучените простории или мебел или други предмети можат присилно да бидат отворени доколку држателот не е присутен или пак не сака доброволно да ги отвори (Закон за кривичната постапка, 2010, чл.191, стр. 9). За време на претресот на домот присуствуваат двајца полнолетни граѓани како сведоци. Доколку не е можно тие да се обезбедат, претресот може да се изврши и без сведоци. Се составува записник во кој се назначува кои предмети ќе се одземат и исправите што ќе се одземат. При претресот, полицијата може да заплени сè за што била овластена со налогот за претрес. Според Законот за кривичната постапка, полицијата може привремено да одземе само предмети и исправи што се во врска со целта на претресот во дадениот случај, како и предмети што немаат врска со кривичното дело и алудираат на друго кривично дело за кое се гони по службена должност. Она што ја оправдува причината за навлегување во нечиј дом без судска наредба е тоа дека предметите кои би можеле да послужат во кривичната постапка некогаш можат да се скријат, изгубат или уништат, ако навремено не се реагира.

5.7.2. ПРЕТРЕС НА ЛИЦА

Претресот на лица има своја логика и оправдување со фактот дека *треба да се претресат лица за кои основано се смета дека имаат украдено добра чие поседување на јавно место би било опасно и претставува кривично дело* (на пр. поседување офанзивно оружје, дрога), односно кога ваквата активност на полицијата му претходи на лишувањето од слобода. Бидејќи и ова е кршење на човековите права, особено оние кои задираат во приватноста на човекот, законодавецот мора да ја предвиди и оваа околност. Така во Законот за кривичната постапка е предвидено дека „претрес на лице може да се преземе кога е *веројатно дека со тоа ќе се пронајдат траги или предмети*

важни за кривичната постапка“. Претресувањето го наредува судот со писмено образложена наредба за лицето кое се претресува, како и за предметите кои се бараат, односно одземаат. Наредбата за претрес му се дава на лицето пред да започне претресот. Пред претресот на лицето му се вели доброволно да ги предаде предметите што се бараат. При ваквиот претрес, исто така, треба присуство на двајца сведоци, но со оглед на карактерот на ситуацијата, предвидено е претресот да го врши *лице од исти пол* бидејќи оваа активност длабоко навлегува во приватната сфера на лицето (Закон за кривичната постапка 2010, чл. 185). Претресот на лице може да се изврши и без судски налог доколку постои сомневање дека тоа лице поседува оружје или орудије за напад или ако постои сомнение дека ќе ги отфрли, сокрие или уништи предметите што од него треба да се одземат како доказ во кривичната постапка. За предметите кои се одземаат, како и за целиот претрес се составува записник. Целта на овој записник е тројна. Најпрво се овозможува лицето да добие копија од записникот и записникот да го искористи во постапката против него, второ - се контролира полицаецот во неговото однесување кога го спроведува претресот, од аспект на неговата законитост и трето - овозможува побликување на статистички извештаи за бројот на преземни претреси и нивна анализа.

5.7.3. ПРЕТРЕС НА ПРЕВОЗНИ СРЕДСТВА И БАГАЖ

Покрај претресот на станови и лица во РСМ е предвидено и претрес на превозни средства и багаж, кога тоа го бараат причините за безбедноста на Републиката, откривање и фаќање на сторител на кривично дело или прекршок, заштита на животот, личната сигурност и имотот на граѓаните, одржување на јавниот ред и мир, безбедноста на сообраќајот на патиштата или при преминување на државната граница. Условите кои го оправдуваат прегледот се широко поставени, но генерално ја овластуваат полицијата да запира возила и луѓе, да ги прегледува нив, како и багажот и лицата во возилото.

5.7.4. ПРАВО НА СЛОБОДА И ТАЈНОСТ НА ПИСМАТА

Надзорот над граѓаните не е само феномен на тоталитарните режими. Тој егзистира и во демократските држави кај модерните техники на полициско надгледување и многу од жртвите не се свесни дека се надгледувани. Нашиот Устав предвидел за оваа тематика два члена со кои се гарантира приватноста на комуникацијата, сигурноста и тајноста на личните податоци. Така, Уставот на РСМ

вели „се гарантира слободата и тајноста на писмата и сите други облици на општење и сигурноста и тајноста на личните податоци и заштитата од повреда на нивниот личен интегритет кој произлегува од регистрирањето на информациите за нив преку обработка на податоците“. (Устав на РСМ 1991, чл.17 и чл.18) Дополнителна заштита на приватноста од членовите е дадена низ членовите на *Кривичниот законик* кој санкционира повреда на тајната на писмата или други пратки, неовластено објавување лични записи, злоупотреба на истите, неовластено откривање на тајна, неовластено прислушкување и тонско снимање, како и неовластено снимање.

Широкиот спектар одредби кои ја ограничуваат власта на државата преку полицијата да ги надгледува своите граѓани само е одговор на граѓаните да ја заштитат својата приватност.. Меѓутоа, сепак, дозволено е отстапување од начелото на неповредливост на тајната на писмата само со судска одлука ако е тоа неопходно заради водење на кривичната постапка или ако тоа го бараат интересите на одбраната на Републиката. Меѓутоа, не само на писмата, туку и на другите облици на општење.

Еден од условите од кој може да се отстапи од начелото на неповредливост на тајната на писмата е *интересот на одбраната* на РСМ. Вака како што е поставен овој услов лесно може да се трансформира во генерално оправдување за повредите на тајноста на писмата. Затоа најголемата одговорност за нарушување на ваквото право на граѓаните паѓа на оној кој го издава налогот за надзор на писмата.

5.7.5. СИГУРНОСТА И ТАЈНОСТА НА ЛИЧНИТЕ ПОДАТОЦИ

Поединецот во современите општества сè повеќе станува субјект на надгледување низ употребата на базите на податоци, како во јавниот, така и во приватниот сектор, со негативни импликации на квалитетот на неговиот живот и за заштита на неговите права. Високо развиените општества генерираат ризик од нивно трансформирање во „надгледувачки“ општества како една од компонентите на нивниот информациски развој. Заради тоа нашиот Устав ја гарантира сигурноста и тајноста на личните податоци (Устав на РСМ 1991, чл. 18).

Владините агенции кои прибираат, обработуваат и чуваат податоци од личен карактер се јавуваат како главна и константна опасност за приватноста на поединецот и главни натрапници во сферата која е лична. Заради контрола на Владата и нејзините институции во надгледувањето на граѓаните во РСМ, донесен е *Закон за заштита на*

личните податоци кој е во насока да го спречи прибирањето, обработката, чувањето, користењето или преносот на податоците. Ова во насока на незаконит пристап до податоците или уредите каде се чуваат податоците, потоа во случајна или намерна измена или уништување на податоците како и нелегално изнесување на податоците надвор од Републиката. Збирките кои содржат лични податоци се воспоставуваат, водат и одржуваат само врз основа на писмена согласност со лицето на кое се однесуваат податоците.

Доставувањето на податоците од збирката мора да биде за намени определени со закон или за намени кои произлегуваат од писмена согласност на лицето. Низ одредбите на овој закон се гарантира дека податоците собрани за некое лице нема да се злоупотребат и на тој начин да го афектираат неговиот живот.

Ваквата гаранција се чини дека е повеќе од нужна зашто може да се случи некои информации да бидат неточни или ирелевантни, а да бидат употребени како основа за донесување одлука, круцијална за нечиј живот.

Законот за заштита на личните податоци предвидува можност лицето за кое е формирана базата на податоци да оствари увид и да бара извод на податоците во базата за кои се однесуваат, но како и да бара збирката да се дополни или од неа да се поправат или избришат податоци за кои лицето ќе докаже дека се непотполни, неточни или неажурирани (Закон за заштита на личните податоци 2005, чл. 10).

Дополнителната гаранција дека збирките лични податоци нема да се чуваат надвор од потребата заради која биле прибавени, обработени и чувани е можноста да престане чувањето и користењето на овие податоци со престанокот на потребата за тоа или по истекот на законскиот рок за кој е воспоставена збирката. Вака поставена генерално заштитата на личните податоци мора да биде особено ефектуирана од страна на полицијата и судството.

Во овој контекст мора да се спомене дека регистрите (збирките) кои содржат име и адреса, не значат мешање во приватниот живот на човекот. Ова прашање кај нас е регулирано со *Законот за матична евиденција*, каде е предвидено основните лични податоци да се водат во матичните книги на родените, матичните книги на венчаните и матичните книги на умрените. Она што единствено може да се забележи во овие закони е давањето овластување овие книги да ги води Министерството за внатрешни

работи, така што се одржува константна можност полицијата да владее со нашата приватност.

Меѓутоа, колку и да е добар Законот за заштита на личните податоци, сепак, ако се погледне *Законот за агенција за разузнавање и одредбите за дирекцијата за безбедност и разузнавање* ќе се забележи екстензивност во правото за собирање на податоци и информации. Така, активностите на овие служби се дозволени заради зачувување на безбедноста и одбраната на Републиката и стопанските и други интереси на државата. Ништо ново, ништо непознато. Секогаш кај овие агенции се одржува опасноста националната безбедност да се претвори во диктат на граѓаните. Причините се едноставни. Безбедноста може широко да се толкува и лесно да ја загрози приватноста на граѓаните, зашто сепак се работи за активности на овие служби кои се преземаат под превез на таинственост.

Надзорот над дирекцијата и агенцијата е обезбеден преку Собранието на РСМ. Меѓутоа, без оглед на тоа, секогаш ќе постои опасноста дека овие служби во името на безбедноста на државата лесно ќе навлегуваат во сферата која е лична. Гаранциите кои се дадени во законите никогаш нема да бидат доволни да ја заштитат нашата приватност.

5.8. СЛОБОДА НА ИЗРАЗУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Слободата на изразување е определена во Уставот на РСМ на начин што се гарантира слободата на *уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата* (Устав на РСМ, 1991, чл. 16). Исто така, во Уставот се гарантира и слободата на говорот и јавниот настап како форми низ кои се реализира слободата на изразување. Заштитата на ова право, како важна за нормално функционирање на демократијата, е прикажана во Уставот кој исклучува секоја можност за негово ограничување.

Слободата на изразување е нужен услов за секоја друга форма на слобода. Оваа слобода е значаен инструмент на слободата на совеста и самореализацијата. Од аспект на граѓанските слободи, оваа слобода е веројатно *најважна за слободата на говорот*. Слободата на човекот е заснована на идејата за автономија на личноста и им овозможува на луѓето да земат активно учество во расправите за социјалните и моралните вредности во општеството.

Можноста да се дозволи *политички говор* е неопходна во секое општество кое се декларира како демократско. Слободата на изразување ја заштитува политичката ориентација на поединецот, неговото учество во политичките расправи и неговата самореализација како граѓанин. Секое вистинско општество треба да е отворено за критика. Кога се задушува критиката преку цензура во слободата на изразувањето, се поткопува јавната доверба на носителите на власт и раѓа сомневање во искреноста и оживувањето на принципите на демократија. Уставот на РСМ ја забранува цензурата.

Понекогаш од аспект на државата, нужно е да се ограничи ова право заради заштитата или унапредувањето на некој национален интерес.

5.9. СЛОБОДА НА СОБИРАЊЕ И ЗДРУЖУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Ова право е регулирано со Уставот на РСМ како право на граѓаните мирно да се собираат и да изјавуваат јавен протест (Устав на РСМ 1991, чл. 21). Законот за јавни собири на РСМ под овој поим определува секое „собирање на отворен или затворен простор заради остварување на забавни, културни, верски, хуманитарни, социјални, политички, економски, спортски или слични интреси на граѓаните, организирани заради изразување мислење или протест“ (Закон за јавни собири 2012, чл. 2).

Како генрален принцип на протестот е тоа дека луѓето се слободни да сторат сè што не е забрането со закон. Протестот како начин на изразување поставува многу барања до другите. Тој бара да биде ефективно употребен со одредени форми на комуникација со други луѓе. Претпоставка е дека слободата на другите луѓе од вознемирување ќе биде ограничена сè додека е потребно протестантот или протестантите да ја изразат природата на протестот и да ги повикаат другите да се придружат во тоа или во дискусија околу тоа. Правото на протест имплицира да се создадат услови во кои луѓето ќе можат да протестираат. Правото на протест е потврда на:

-вредноста на самоизразување како начин на развој на индивидуалноста и давање ефект на автономноста на избор;

-вредноста на општеството слободно да го максимизира изборот на политики и мислења;

-обезбедува надзор над власта правејќи ја на тој начин одговорна и

-мерки кои треба да ги обесхрабрат можните девијации на власта, укажувајќи ѝ дека секогаш е надгледувана и проценувана.

Она што е вообичаено за сите протести е дека се одржуваат на улица, а некои се одржуваат на места кои се приватна сопственост. Вообичаено, непосредно до улиците се лоцирани продавници каде граѓаните обично се собираат и пазаруваат. Ова е сосема природно заради желбата на протестантите да соберат што поголема маса на луѓе и да ги анимираат и тие да се вклучат во протестот. Меѓутоа, во вакви ситуации автоматски правото на протест доаѓа во конфликт со интересот на сопствениците на продавниците и јавниот интерес за слободно и нормално одвивање на функциите на заедницата, право кое во Република Северна Македонија превагнува над правото на протест.

Уставот на Република Северна Македонија покрај безусловната гаранција на правото на граѓаните мирно да се собираат и изразуваат јавен протест, *предвидел тоа да се прави без претходна пријава и без посебна дозвола* (Устав на РСМ 1991, чл. 21). Единствена можност кога ова право може да биде ограничено е *воената и вонредна состојба*. Законот за јавните собири драстично отстапува од слободата на граѓаните јавно да се собираат и мирно да протестираат, гарнатирана во Уставот. Законот го уредува начинот на остварување на правото на граѓаните на јавно собирање заради изразување мислење на јавен протест. Иако повеќето одредби од овој закон се дадени факултативно, сепак нивното неспроведување повлекува правни последици.

Така заради интересите на безбедноста, организаторот на јавниот собир „*може*“, но не мора да го *извести Министерството за внатрешни работи за одржување на јавниот собир* (Закон за јавни собири 2012, чл. 3). Доколку го *извести Министерството за внатрешни работи*, во известувањето организаторот треба да ги наведе:

-целите на одржување на јавниот собир;

-местото и времето на одржување;

-организаторот на јавниот собир;

-мерките што организаторот ги презел во врска со непречено организирање и одвивање на јавниот собир и податоците за организирањето на редарската служба (Закон за јавни собири 2012, чл. 3).

Организаторот е обврзан да го обезбеди одржувањето на редот на јавниот собир и да организира редарска служба заради заштита на правата на граѓаните, нормално одвивање на сообраќајот, снабдување на населението со лекови, храна, гориво и слични неодложни потреби, како и заради почитување на обврските од меѓународните договори (Закон за јавни собири 2012, чл. 4). Непридржувањето на оваа обврска од организаторот, повлекува негово казнување за прекршок. Во одржувањето на редот може да помогне и полицијата на барање на организаторот, но за тоа *трошоците паѓаат на товар на организаторот*. Во Република Северна Македонија се забранува лицата кои присуствуваат на јавните собири да носат оружје или општо опасно орудие (Закон за јавни собири 2012, чл. 5).

Организаторот на јавниот собир должен е да го прекине собирот ако дојде до загрозување на животот и здравјето, безбедноста и личната сигурност на луѓето и имотот. Министерството за внатрешни работи ќе го прекине јавниот собир во случаите кога истиот е насочен кон: (Закон за јавни собири 2012, чл. 6)

-загрозување на животот, здравјето, безбедноста, личната сигурност и имотот на граѓаните;

-вршење или поттикнување на вршење кривични дела утврдени со закон и

-загрозување на животната средина.

Трошоците за евентуална штета која ќе настане при одржување на јавниот собир припаѓаат на организаторот (Закон за јавни собири 2012, чл.7).

Нормално дека секоја заедница бара одредено ниво на ред и мир без кое нејзиното функционирање би било доведено во прашање. Реализирањето на правото на граѓаните на мирно собирање и протест може да се доживее како закана на ваквиот ред и мир. Дури и мирните демонстрации можат да се доживеат како закана за мирот и редот доколку предизвикаат прекин на вообичаените активности на заедницата (сообраќајот, пазарењето и сл.). Токму од овие причини се водел македонскиот законодавец, предвидувајќи ги сите околности за изразување на јавен (мирен) протест.

Една од функциите на полицијата според Законот за внатрешни работи е одржувањето на јавниот ред и мир. Ако опасноста по мирот и редот настане како резултат на законско реализирање на правото на протест, полицијата е должна да обезбеди полициски сили да спречат да дојде до тоа, а не да ги осудува оние кои го реализираат ова право, бидејќи тоа е круцијално за секој здрав демократски ситем.

5.10. ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ

Правото на образование е определено со Уставот на РСМ на начин што секој има право на образование (Устав на РСМ 1991, чл. 44). Денес во Република Северна Македонија основното и средното образование се задолжителни. За да биде ефикасна оваа обврска, мора да се балансира со обврската на јавните власти да обезбедат нејзина реализација на начин што ќе постојат соодветни училишта со јавен карактер.

Што се однесува до децата кои се со пречки во физичкиот и психичкиот развој, во зависност од видот и степенот на попреченост, се организираат посебни училишта и паралелки при основните и средните училишта. Доколку постои неуспех на владата да одговори на таа обврска, тоа значи повреда на правата на детето да се стекне со образование.

Во РСМ правото на образование е комбинирано со обврската на родителите да им обезбедат на децата да ползуваат корист од образованието преку задолжителното запишување на детето во основно и средно образование и одговорноста на родителите за редовност во наставата од страна на нивните деца.

Во поглед на јазикот на кој се остварува основното и средното образование, решенијата на Законот за основно и средно образование ги следат насоките од Уставот на РСМ во кој е предвидено „Во РСМ службен јазик е македонскиот и неговото кирилско писмо. Во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон“ (Устав на РСМ 1991, чл. 7).

Вообичаено е да се гарантира правото на родителите да им обезбедат на нивните деца образование во согласност со нивните религијски и филозофски убедувања. Меѓутоа, очигледно државата е немоќна да им обезбеди на сите деца

образование кое ќе соодветствува со религиските и филозофски убедувања на родителите. Ограничувањето на ова право на родителите и децата е поради потребата да се обезбеди ефикасно образование и стандард на образование за сите.

5.11. ПРАВО НА СОПСТВЕНОСТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Правото на сопственост во Република Северна Македонија е уставно загарантирано во темелните вредности на Уставот, а меѓу основните (економски) права на човекот и граѓанинот се правата на сопственост и на наследување (Устав на РСМ 1991, чл. 30). Според Уставот, ограничувањето на правото на сопственост и правата кои произлегуваат од него може да се врши само во јавен интерес утврден со закон. Посебен проблем во овој случај претставува прашањето: што е тоа јавен интерес? За прифатлив се смета тестот на пропорционалност, односно сразмерност, кој го уважува соодносот меѓу средството и целта, па така, нешто ако се смета за јавен интерес, треба да се испита колку мерката што се презема е во негова функција и каков е нејзиниот сооднос со заштитата на фундаменталните права и слободи на човекот. Од друга страна, надоместот за одземањето или ограничувањето на правото на сопственост не може да биде помал од пазарната вредност на нештото. Интересно е да се забележи дека *надоместокот според нашиот Устав, за разлика од Европската конвенција, не може да биде понизок од пазарната вредност и при целосна експропријација (одземање) и во случаите на ограничување на правото на сопственост (Устав на РСМ 1991, чл. 30).*

Сопственикот на стварта има право непречено да ја користи и да располага со тоа што е објект на правото на сопственост. Секако дека двете овластувања што произлегуваат од правото на сопственост - користењето и располагањето, зависат и од функционалната намена на предметот. Така, на пример, не може да се поистовети правото на сопственикот на кутија цигари, книга и сл. со правото на сопственикот на фабрика или земјоделско земјиште, со оглед на функцијата и јавниот интерес кај него.

Заштитата на сопственоста е предвидена и во ЕКЧП како дополнителен филтер на заштита. Така поединец, доколку му е оспорено ваквото право, може слободно да тужи пред ЕСЧП.

5.12. ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

„Секаде каде што мажите и жените се прогонувани заради својата раса, религија или политички поглед, тоа место мора, во тој момент, да стане центар на универзумот“. (Ваизел Е. 1996)

Уставот на РСМ предвидел антидискриминаторска клаузула: „Граѓаните во Република Северна Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви (Устав на РСМ 1991, чл. 9). Ограничувањето на слободите и правата не може да е дискриминаторско по основа на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имот или општествена положба.

Ова право се смета за рамка во уживањето на другите права на човекот, особено политичките, економските и културните. Бидејќи има карактер на право, оваа рамка ја обврзува државата да презема активности во случај кога има отстапувања од ова право. Во РСМ кога се зборува за дискриминацијата, акцентот е ставен на односот мнозинство-малцинство во државата и мерките што се преземаат за да се ублажи разликувањето на граѓаните поради припадноста кон некоја национална или етничка група. Сепак, особеностите на системот ја исклучуваат дискриминацијата по однос на боја на кожа. „Никој не е инфериорен во однос на никој“ (Наскар А. 2017).

Уставот на Република Северна Македонија креира ефикасна правна рамка во која националностите ќе можат слободно да ги изразуваат:

- а) националната припадност;
- б) вероисповедта и
- в) негувањето и развивањето на националниот идентитет и особеностите.

Уставот на Република Северна Македонија го гарантира правото на националностите во единиците на локалната самоуправа, во кои мнозинство се припадниците на националностите каде во службена употреба, освен македонскиот јазик и кирилското писмо, е и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон. Овие националности имаат право да основаат културни и уметнички

институции, научни и други здруженија и да имаат настава на својот јазик во основното и средно образование. *Уставот ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на националностите.*

Во постапки пред Судот е предвидена можноста националностите да го употребуваат својот јазик или да имаат право на бесплатен толкувач. Законот за лични карти предвидува можност името на лицето припадник на националностите да биде испишано во личната карта на јазикот на националноста, покрај македонскиот. Ист стандард е предвиден и при регистрација на раѓањето, смртта и венчавањето.

Со цел да се унапреди фактичката положба на националностите во РСМ, Владата препорача и прифати мерки на *позитивна дискриминација*. Така, влегувањето во универзитетите е *со пропорционален број* на националностите во нашата земја. Тој број е во согласност со процентот со кој учествуваат во вкупниот број на жители во РСМ. Исто така, и во сферата на вработувањето сè поголем е процентот на вработени припадници на националностите.

5.13. ПРАВОТО НА ЗДРАВА ЖИВОТНА СРЕДИНА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Иако ова право спаѓа во последната генерација на човекови права, во РСМ е инкорпорирано во Уставот на начин: *„секој има право на здрава животна средина. Секој е должен да ја унапредува и штити животната средина и природата. Републиката обезбедува услови за остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина“* (Устав на РСМ 1991, чл. 43). Животната средина во Република Северна Македонија детално е определна со Законот за животна средина каде стои дека предмет на законот се правата и должностите на Република Северна Македонија, на општината, на Градот Скопје и на општините во Градот Скопје, како и правата и должностите на правните и на физичките лица, во обезбедувањето услови за заштита и за унапредување на животната средина, заради остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина (Закон за животната средина 2005, чл. 1). Законот за животната средина е, во суштина, еден од најизменуваните закони досега каде секогаш се внесуваат нови поими и дообјаснувања на членовите. Во продолжение на текстот ќе се осврнам на некои поважни начела од Законот за животната средина.

Според начелото на висок степен на заштита „секој е должен при преземањето активности или при вршењето дејности да обезбеди висок степен на заштита на животната средина и на животот и здравјето на луѓето“ (Закон за животната средина 2005, чл. 6). Според начелото на интегрираност „основите и целите на политиката за заштита и унапредување на животната средина мора да се интегрираат во сите развојни, стратешки, плански и програмски документи кои ги донесуваат органите на државната власт и органите на општината, на Градот Скопје и на општините во градот Скопје“ (Закон за животната средина 2005, чл. 7). Според начелото на одржлив развој од Законот за животна средина „заради задоволување на потребите за здрава животна средина, како и социјалните и економските потреби на сегашните генерации, без притоа да се загрозат правата на идните генерации да ги задоволат сопствените потреби, при преземањето на секоја активност или вршење на која било дејност, задолжително треба да се води сметка за рационалното и одржливото користење на природните богатства“ (Закон за животната средина 2005, чл. 8).

Законот за животната средина предвидува и обврска за загадувачот на начин што тој е должен да ги надомести трошоците за отстранување на опасноста од загадување на животната средина, да ги поднесе трошоците за санација и да плати правичен надомест за штетата причинета врз животната средина, како и да ја доведе животната средина, во најголема можна мера, во состојба како пред оштетувањето. (Закон за животната средина 2005, чл. 9). Исто така, овој закон предвидува и обврска корисникот на природните богатства да ги надомести трошоците за обезбедување на одржливиот развој, како и за санација на деградацијата на медиумите и одделните области на животната средина која настанала со користењето на природните богатства (Закон за животната средина 2005, чл. 10).

Според начелото на превенција „мерките и активностите за заштита на животната средина се преземаат пред да дојде до штетни последици“ (Закон за животната средина 2005, чл. 14).

Законот предвидел и начело на подигање на јавната свест за значењето и заштитата на животната средина според кое „научните, образовните, здравствените, информативните, културните и другите институции и правни лица, вклучувајќи ги и здруженијата на граѓаните, во рамките на нивните активности, промовираат и обезбедуваат подигање на јавната свест за животната средина, за нејзиното значење,

како и за потребата од активното учество во нејзината заштита и унапредување“ (Закон за животната средина 2005, чл. 18).

Законот за животната средина, иако многупати бил изменуван и дополнуван, е целисходен и опфаќа една рамка во која секој кој ја загадува и деградира животната средина е одговорен. Согласно реалната фактичка еколошка состојба во РСМ, се поставува прашањето колку тој е функционален во практиката. И покрај казните пропишани во него, сметам дека свеста на човекот во РСМ за животната средина е премногу ниска. Од друга страна, човекот сака да ужива здрава животна средина, меѓутоа не се преземени некои еколошки мерки кои би довеле до унапредување и заштита на животната средина.

5.14. ГРУПИ ЗА НАДГЛЕДУВАЊЕ И МРЕЖИ ЗА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Одредени групи во општеството имаат посебна улога во следењето и надгледувањето на почитувањето на човековите права и информирањето за нивните евентуални повреди. Тие групи главно се професионални или невладини асоцијации на: медицински лица, полиција, правници, судии, синдикати, новинари, интелектуалци, студенти, професори, религиозни организации, организации на жените и асоцијации на бизнисмените.

Поради нивната посебна позиција во општеството, тие групи *треба да бидат потсетувани* за нивната посебна улога и одговорност во заштитата на човековите права, *охрабрувани* во аплицирањето на стандарди за човековите права во своето дејствување и *поттикнувани* во градењето на контролна мрежа за состојбата со човековите права во општеството.

Тие групи во општеството имаат исклучително важна улога во надгледувањето на остварувањето и почитувањето на човековите права. Воспоставувајќи врски меѓусебно и со другите инфлуентни групи во општеството на локално, регионално и меѓународно ниво, се гради мрежа на интересенти за заштита на човековите права која може да има важна улога *во вршењето на константен притисок врз власта да ги аплицира меѓународните стандарди за заштита на човековите права.*

Мрежата за заштита на човековите права ги поврзува граѓаните во земјата и надвор од неа. Мрежата од поединци и групи низ која се движат информации за повредите на правата автоматски воспоставува канал на комуникација. Модерните комуникациски технологии ги унапредуваат можноста и брзината на размена на информациите, не само на локално, туку и на светско ниво.

Изложувањето на власта пред очите на јавноста е главна придобивка на демократски поставените системи. Телевизиската слика може многу брзо да го обиколи светот, мобилизирајќи го светското јавно мислење за однесувањето на властите на одделни земји на полето на заштита на правата, вршејќи константен притисок врз нив и иницирајќи итна нивна акција на полето на заштитата на правата. Дури и кога државата врши притисок врз медиумите и информациите што се пласираат, мрежата за заштита на човековите права може многу лесно и брзо да ги дистрибуира информациите надвор од земјата до соодветни меѓународни органи и тела, задолжени за следење на состојбите на човековите права во светот.

Меѓународните групи за заштита на човековите права можат лесно и брзо да се активни кога на поединецот, поради неговото дејствување, му се заканува повреда на неговите права од страна на државата. Меѓународните групи за заштита на човековите права може да асистираат во итна евакуација на поединци од државата кога ризикот за нивниот живот и физичкиот интегритет е голем. Сето тоа ги става поединците во позиција да знаат, да бараат и да ги заштитуваат своите права и слободи.

5.15. ИЗВЕШТАИ ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА МОНИТОРИНГ МИСИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Многубројни мониторинг тела се присутни во РСМ и активно ја следат состојбата околу почитувањето на човековите права. Тие тела изготвуваат годишни извештаи за состојбите во Република Северна Македонија. Во трудот се земени во предвид извештаите на Амнести интернешенел, Стејт депарментот, Советот на Европа, ООН и ЕУ. Во извештаите има голем број на содржини кои се однесуваат на човековите права, почитувањето на истите, состојбите во државата и сл. Исто така, извештаите имаат и препораки што треба да се преземе за во иднина да се спречи иста или слична повреда на човековите права. Во контекст на трудот земени се извештаи од 1998 година, потоа 2009 и извештаите од последната година 2018 и 2019. За Амнести

интернешенел последен е извештајот од 2016/17 година. Може да се забележи дека за некои години и нема извештаи на сите мониторинг тела како, на пример, во 1998 г. има само за Амнести интернешенел и Стејт депарментот. Исто така, за последните години изостанува извештајот на СЕ.

5.15.1. ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСТИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 1998 ГОДИНА

Во 1998 година во РСМ, според извештајот на Амнести интернешенел, состојбата со човековите права бележи негативна тенденција. Ја одбележаа бројни жртви, главно политички затвореници за настаните на 9 јули – демонстрациите во западна Македонија за прикажување на знамињата на националните малцинства.¹⁵

Стотици луѓе, главно етнички Албанци, беа мачени или малтретирани од страна на полицијата. Најмалку 200 луѓе добиле болнички третман по протестите на 9 јули како последица на малтретирање од страна на полицијата. Во јули 1997 година Амнести интернешенел апелираше до властите да се спроведат темелни, непристрасни и независни истраги за смртта и повредите на демонстрантите во Гостивар. Амнести интернешенел побара од властите да ја потсетат полицијата на меѓународните стандарди за употреба на сила и огнено оружје и да се обезбеди третман на притворениците во согласност со меѓународните човекови права и стандарди.

5.15.2. ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 1998 ГОДИНА

Извештајот на Стејт депарментот за човековите права и слободи содржи наслов за почитување на човековите права. Во овој наслов се дадени повеќе човекови права преку нивна сеопфатна анализа.¹⁶ Генерално состојбата со човековите права е негативна.

Во делот почитување на интегритетот на личноста, дадени се повеќе права. Меѓу нив е политичко и друго вонсудско убиство каде во извештајот за 1998 г. немало извештаи за политички или други вонсудски убиства.

¹⁵ Интернет: <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000011998ENGLISH.PDF>

¹⁶ Интернет: https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1998_hrp_report/macedoni.html?fbclid=IwAR1Ji0589HCgZr2rjR7lazedigqoOut_SaSKEiC02bCTvfsjV7VESyVBYFs

Во однос на тортура и друго сурово, нехумано или понижувачко постапување или казнување, Стејт депарментот истакна дека Уставот забранува ваков третман и казнување, но сепак, полицијата употреби прекумерна сила за време на апсењето на криминалните осомничени лица и ги злоупотреби затворениците, особено припадниците на етничките малцинства. Во септември и октомври, по апсењата на шест лица осомничени за шверц на оружје, членовите на едно семејство пријавиле сурово постапување со уапсените лица. Неколку вонредни полицајци беа отпуштени од работа во септември за напад на група млади луѓе, кои потоа поднесоа обвиненија.

За условите во затворите во извештајот се вели дека условите во затворите ги исполнуваат минималните меѓународни стандарди. Владата дозволувала посети на набљудувачите за човекови права и Народниот правобранител за човекови права.

Околу произволното мешање во приватноста, семејството, домот или кореспонденцијата, се вели дека Уставот забранува вакви практики; владините органи генерално ги почитуваат овие забрани, а прекршувањата се предмет на ефективна правна санкција.

За слободата на говор и печат Уставот предвидувал слобода на говор и печат, а Владата генерално ги почитувала овие права во пракса. Неколку дневни весници се објавуваат во Скопје, како и бројни неделни или периодични политички и други публикации. Повеќето градови и општини имаат локални весници. Весниците, субвенционирани од владата, на албански и турски јазик се објавуваат и дистрибуираат на национално ниво од водечката куќа за издавање новини. Владата субвенционира некои други весници и списанија. Медиумите кои остануваат делумно во државна сопственост се ориентирани кон владата, но известуваат за прес-конференции и изјави на опозицијата и генерално даваат покритие на најголемите опозициски партии.

Слободата на мирно собирање и здружување предвидена со Уставот, генерира слобода на собирање и Владата генерално го почитува ова право во пракса. Авансно известување за големи собирања е задолжително; политичките и протестните собири се случуваат редовно без поголеми инциденти. Верските собири, доколку се случуваат надвор од специфични религиозни објекти, мора однапред да бидат одобрени од Министерството за внатрешни работи и можат да бидат свикани само од регистрирани верски групи. Уставот предвидува слобода на здружување и Владата генерално го почитува ова право во пракса. Политичките партии и организации се должни да се

регистрираат на суд. Регистрирани се повеќе од 40 политички партии, вклучувајќи партии на етнички Албанци, Турци, Срби и Роми.

Уставот конкретно предвидува слобода на религија за Македонската православна црква и другите верски заедници и групи, а Владата генерално не се меша во практикувањето на религијата. Сепак, законот од 1997 година ограничува некои аспекти на верската практика. Додека само македонската православна црква се споменува со името во Уставот, таа не ужива официјален статус. Законот за верски заедници и групи од 1997 година ја означува Македонската православна црква, Исламската верска заедница и Римокатоличката црква како „верски заедници“, додека сите други религии се означени како „религиозни групи“.

Дискриминацијата врз основа на раса, пол, религија, инвалидитет, јазик или социјален статус во Уставот предвидува еднакви права за сите граѓани без оглед на полот, расата, бојата на кожата, националното или социјалното потекло, политичкото или верското уверување, имотот или социјалниот статус. Сепак, социјалната дискриминација врз етничките малцинства и заштитата на правата на жените се проблеми. Насилството врз жените, особено во семејството, е вообичаено. Загриженоста на јавноста за насилството врз жените не е очигледна во медиумите, иако некои женски групи работат на подигање на свеста за проблемот.

Трговијата со жени и девојчиња за проституција и порнографија е проблем. Во неколку случаи во текот на годината, жени од Бугарија, Русија и Украина беа откриени во неколку големи градови. За нив се верува дека биле регрутирани од трговци со жени заради сексуална експлоатација.

Придобивките за мајчинство се добри, со 9-месечно платено породилно отсуство. Жените, исто така, го задржуваат 2 години правото да се вратат на работните места. Уставот предвидува дека жените ги имаат истите законски права како мажите. Македонското општество, како во муслиманската така и во христијанската заедница е патријархално, а напредокот на жените во нетрадиционални улоги е ограничено. Жените се недоволно застапени во повисоките нивоа на приватниот сектор, иако некои професионални жени се истакнати. Жените од некои делови на етничката албанска заедница немаат еднакви можности за вработување и образование, пред сè поради традиционалните и верските ограничувања на нивното целосно учество во општеството. Во муслиманските заедници, особено кај повеќе традиционални етнички

Албанци, некои жени не си го искористиле целосно правото на глас како резултат на практиката на семејно гласачко име, преку кое мажите гласаат во име на жените во нивните семејства.

Владата е посветена на правата и благосостојбата на децата, но во некои области е ограничена со ограничувања на ресурсите. Образованието е задолжително до осмо одделение или на возраст до 15 или 16 години. На основно и средно ниво на образование, девојчињата во некои етнички албански заедници се недоволно застапени во училиштата. Владата ги охрабри учениците од етничките малцинства, особено девојчињата, да се запишат во средните училишта.

Медицинската грижа за децата е соодветна, но е отежната од општите тешки економски околности на земјата и слабиот медицински систем.

5.15.3. ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСТИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА

Извештајот за состојбите за 2009 г. бележи многу мал напредок во почитувањето на човековите права, особено ако се анализира пристапот на правата на Ромите. Во 2009 г. Грција продолжи да го оспорува името на земјата. Во јануари беше отворена расправа за спорот со името пред Меѓународниот суд на правдата, иницирана од Македонија.. Двете земји тврдеа дека другата старана го прекршила привремениот период од 1995 година, договор во кој за Македонија беше предвидено да го користи името Поранешна Југословенска Република Македонија. Грција се согласи да не го блокира членството на Македонија на меѓународно ниво за влез во меѓународните организации, но го блокирала членството за влез во НАТО во 2008 година.¹⁷

Во октомври Европската комисија препорача отворање на преговори за пристапување, но во декември министрите за надворешни работи на ЕУ го одложија тоа на барање на Грција.

Невладините организации изразија загриженост за мерките што ги презеде Владата да ги зајакне тврдењата на Македонија за историски идентитет (вклучувајќи ја и изградбата на споменици на јавен трошок) и зголеменото влијание на Македонската православна црква на секуларна држава.

¹⁷ Интернет: <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL100002009ENGLISH.PDF>

Уставниот суд во април го укина членот 26 од Законот за основно образование што предвидувал воведување верско образование.

И полицијата и невладините организации пријавија пад на тортурата и други малтретирања. Ова следеше по распуштањето на посебните полициски единици „Алфи“ надвор од Скопје; подобрувањата во истрагите од страна на Министерството (Внатрешен сектор за внатрешна контрола и професионалност), стандардите (SICPS); и воведувањето на евиденција на притворот на полициските станици. Сепак, судиите и обвинителите не започнаа истраги за наводи за малтретирање, дури и кога се наоѓале притворениците изведени пред судот каде покажале знаци на лошо постапување.

Министерството за правда иницираше Стратешки план за затворски услови пријавени од страна на Европскиот комитет за спречување на тортура во 2008 година, вклучувајќи и итно реновирање на неколку затвори, објекти за затвореници и зајакнување и обука на затворскиот персонал.

Во март полицијата не успеа да заштити околу 150 лица – студенти, демонстрирајќи против Владата за предлогот за изградба на црква на централниот плоштад во Скопје. Обвиненијата за нарушување на јавниот ред беа поднесени против девет демонстранти и седум контрадемонстранти. Три студентски организатори беа обвинети за непочитување на јавната безбедност.

Антидискриминаторското законодавство кое се бара како дел од Процесот на пристапување во ЕУ, не ги достигна стандардите. Нацрт-законите не успеаа да ги исполнат меѓународните и ЕУ стандарди и многу невладини организации се пожалија дека тие не биле консултирани во процесот на изготвување.

Беше забележан напредок во решавањето на дискриминацијата против Ромите. Програмата за регистрација, координирана од УНХЦР, агенцијата на ООН за бегалци и спроведувана од ромски невладини организации, значително го намали бројот на Роми без документи. Достапноста на децата Роми до образованието беше подобрена со владини мерки за да се обезбедат бесплатни учебници и транспорт, како и стипендии за студии во средно образование. Започнаа градежни работи на средно училиште во Шуто Оризари, претежно ромска општина. Но, и покрај тоа, сè поголем број на деца одеа во ефективно сегрегирани училишта. Околу 140 бездомни Роми кои протестираа за нивните услови за живеење во Чичино Село биле протерани нокта во септември

каде што немале пристап до образование, здравствена заштита или работа. Владата не успеа да обезбеди здравствена заштита и домување на бездомни ромски деца, како и млади над девет години, за кои било пријавено дека интравенозно инјектираат хероин.

5.15.4. ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА

Во извештајот на Стејт департментот во делот почитување на човековите права стојат неколку права кои беа мониторирани за 2009 година.¹⁸ Во целост состојбата околку почитувањето на човековите права е стабилна.

Најпрво беше почитувањето на интегритетот на личноста, вклучително и слободата од произволно или незаконско одземање на животот. Немаше извештаи дека Владата или нејзините агенти извршиле произволни или незаконски убиства.

За тортурата и друго сурово, нехумано или понижувачко постапување или казнување имаше веродостојни извештаи дека полицијата понекогаш употребуваше прекумерна сила при апсење на кривично осомничени лица и дека ги злоупотребува приведените и затворениците. Во многу случаи, обвинувањата се однесуваа на униформирани полициски службеници, особено на припадници на Специјалните единици за мобилна полиција, попознати како единици „Алфа“. Распуштањето на единиците Алфа значително ги намали поплаките за малтретирање. Сепак властите не презеле никакви активности за зајакнување на заштитата од малтретирање од страна на полицијата и малтретирањето на затворениците.

За условите во затвор и притвор, тие беа прикажани како „нехумани и понижувачки“. Ова од аспект на пренатрупаноста во затворите која останува главен проблем како и здравствениот систем во затворите во земјата кој е несоодветен. Во затворот Идризово се откри дека поголемиот дел од живеалиштата се некавалитетни, небезбедни и нехигиенски. Во затворот во Скопје била пронајдена опсежна влага, дотраеност и нехигиенски услови и пренатрупаноста „станала поакутна“. Во еден случај се забележаа седуммина затвореници кои делат преполна, четворокреветна ќелија. Се утврдило дека затворениците се држени во „тотално неприфатливи“ услови во затворите, и во Идризово и во Скопје. Официјалните извештаи посочуваат дека

¹⁸ Интернет: https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136044.htm?fbclid=IwAR2s7J9ppwvVWEYaTWSK_fVMRIMdZrVCupF8pV0BP6DFXrrKtYuXFogfal

тројца затвореници се самоубиле во затворот „Идризово“ во текот на годината, а еден затвореник извршил самоубиство во тетовскиот затвор. Народниот правобранител забележа недостаток на соодветна безбедност во затворите за лица со проблеми со менталното здравје. Министерството за правда објави дека на почетокот на годината во земјата биле сместени вкупно 2.379 приведени и затвореници, вклучително и малолетни лица, иако вкупниот капацитет на сите објекти бил само 2.175.

Народниот правобранител извести дека иако малолетни затвореници биле разделени од возрасни затвореници, имало можност двете групи да се здружат за време на слободни активности во дворот на затворот. Како проблем се наведува здружувањето на малолетни лица и возрасни затвореници.

Законот забранува произволно апсење и притвор, но сепак, произволното апсење и притвор беа проблеми кои настанаа во 2009 година.

Меѓународните набљудувачи и локалните невладини организации наведоа корупција, недостаток на транспарентност и политички притисок во Министерството за внатрешни работи како пречки за напорите за борба против криминалот, особено организираниот криминал. Полициската неказливост останува проблем, иако имаше подобрувања во агресивните внатрешни истраги и активниот Народен правобранител. Иако службениците на единиците покажаа одредено подобрување во ефикасното спроведување на внатрешните истраги, сепак останува загриженоста за малиот број на завршени истраги и недостатокот на обвиненија за нерешени случаи на човекови права од претходните години.

За апсењето и притворот имаше извештаи дека полицијата продолжила да ги повикува осомничените и сведоците во полициските станици за „информативни разговори“, без да ги известува за нивните права.

Правично јавно судење во РСМ е предвидено од Уставот и законите кои предвидуваат независно судство. Сепак, политичкиот притисок, заплашувањата и корупцијата влијаеја врз судската гранка. Голем број судски службеници ја обвинија владата дека го користи својот буџетски орган за да изврши контрола врз судството. Владата продолжи да го одложува спроведувањето на голем број закони за реформа на судството, што резултира со намалена ефикасност на судовите. Имаше сериозен

заостаток на случаи, од кои најголем дел беа случаи поврзани со извршување на граѓански пресуди.

За самоволното мешање во приватноста, семејството, домот или преписката било објавено дека Владата генерално ги почитуваше овие забрани во пракса.

За слобода на говор и печатот Владата генерално ги почитуваше овие права во пракса. Сепак, законот забранува говор што поттикнува национална, верска или етничка омраза, а законот предвидува казни за радиодифузерите кои ги кршат овие закони. Имаше извештаи дека Владата и деловните активности индиректно вршат притисок врз медиумите и дека новинарите практикувале самоцензура. Владата беше еден од најголемите купувачи на реклами во земјата и ги фаворизираше продавниците и новинарите што ги сметаше за пријателски.

За слободата на интернет немаше ограничувања на Владата за пристап до интернет или извештаи дека Владата ги следи е-поштата или просториите за разговори на интернет. За академска слобода и културни настани немаше ограничувања на Владата.

За слободата на мирно собирање и здружување Владата генерално го почитуваше ова право и во практиката. За јавни собири од кој било вид, организаторите мораа да го известат Министерството за внатрешни работи за да го обезбедат просторот.

За слободата на здружување Владата генерално го почитуваше ова право во пракса.

За слободата на религијата Владата генерално го почитуваше ова право. Во текот на годината, спорот околу владината поддршка за изградба на православна црква на главниот плоштад во Скопје ги зголеми меѓуетничките тензии и покрена прашања за поделба на црквата од државата.

Жените од заедниците на етничките Албанци и Ромите немаа еднакви можности за вработување и образование заради традиционалните или верските ограничувања на нивното образование и улога во општеството.

За децата, како и во претходните години, лошите физички услови во училиштата и недоволниот простор во училниците беа вообичаени поплаки. Многу

училишта, како резултат на тоа, нудеа настава во смени. На многу места овие смени беа по етнички линии. Момчињата и девојчињата генерално имаа еднаков пристап до образование, иако имаше изолирани случаи на дискриминација врз девојчињата во образовните институции, во некои области со етнички Албанци.

За трговија со луѓе Законот ги забранува сите форми на трговија со луѓе; сепак, имаше извештаи дека лица биле тргувани во, преку, во и од земјата.

Жените и децата биле жртви на внатрешна трговија со луѓе заради сексуална експлоатација и присилна работа. Децата Роми биле внатрешно тргувани со цел присилно просење. Жртвите биле тргувани во земјата од Косово и од Албанија и во Југоцентрална и Западна Европа. Во текот на годината биле идентификувани осум жртви на трговија со луѓе, од кои седуммина од нив биле малолетни, а сите биле македонски државјани.

5.15.5. ИЗВЕШТАЈОТ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА

Состојбата околу почитувањето на човековите права бележи благ напредок.

Во 2009 г. направени се напори за подобрување на ефикасноста на судскиот систем. Претседателот на Судскиот совет го презеде претседателствувањето со Судскиот буџетски совет и промовираше подобро користење на судскиот буџет. Судскиот буџетот се зголеми за 8 % во однос на 2008 година, што претставува значителен пораст и покрај тешките економски услови. Во 2008 г. се основани Управниот и Апелациониот суд во Гостивар. Оттогаш биле решени околу 2.700 случаи.¹⁹

Спорот со Грција околу името „Македонија“ продолжи да доминира на меѓународно ниво во односите и домашната политика. Во ноември Европската комисија ја критикуваше Македонија за нерамномерен напредок кон пристапувањето во ЕУ, потенцирајќи загриженост за независноста на судството и слободата на медиумите, но препорача дека пристапни разговори треба да се отворат, во очекување на разрешување на спорот со името.

¹⁹ Интернет: https://ec.europa.eu/commission/index_en

Реформите, побарани од Европската комисија, делумно се осврнаа на загриженоста за независноста на судството, но во ноември Комисијата остана загрижена за мешање на извршната власт и политичка контрола од страна на Министерството за правда.

Според Народниот правобранител, 20 отсто од примени претставки во 2009 година биле поврзани со судството. Мал напредок е постигнат во четирите случаи на воени злосторства кои се вратија на разрешување од Трибуналот во февруари 2008 година.

Во март Македонскиот хелсиншки комитет објави дека има сериозни недостатоци во психијатриските болници кои честопати доведуваат до прекршувања на човековите права. Животните услови беа опишани од страна на Народниот правобранител во септември како „катастрофални“.

Новинарите ја наведоа Владата за мешање во нивната работа, вклучително и преку закани за нивните животи, заплашување и клеветата од страна на владини претставници.

Во јуни Комитетот на ОН за правата на детето изрази загриженост дека Ромите и децата бегалци останаа без регистрација и документи за идентификација со што се истакна дискриминацијата против децата, особено Ромите, вклучувајќи ги и децата на улица. Околу 320.000 луѓе, вклучувајќи ги и Ромите, продолжија да живеат во неформални населби, без вода или санитација. Ромските семејства насилно биле протерани во скопската населба Аеродром. Наводно, биле претепани од страна на полицијата, кога тие се обиделе да ги обноват своите домови на истата локација.

5.15.6. ИЗВЕШТАЈОТ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА

Според ООН состојбата околу почитувањето на човековите права е со позитивна тенденција.

Во 2009 година, CEDAB (Комитетот за елиминација на дискриминацијата против жената) изрази загриженост дека законодавството на Република Северна Македонија не содржи ниту една дефиниција за дискриминација врз жените и ниту еден принцип на еднаквост помеѓу мажите и жените. CEDAB ја охрабри државата да

вклучи во својот Устав или во друго соодветно национално законодавство дефинирање на дискриминацијата. Исто така, ги охрабри ефективните спроведувања на привремени специјални мерки за забрзување на постигнувањето на де факто еднаквост меѓу жените и мажите во сите области. CEDAV беше, исто така, загрижен дека руралните жени, како и жените со етничко малцинство, особено жените Ромки и Албанки, остануваат во ранлива и маргинализирана ситуација, особено во однос на пристапот до образование, здравство, вработување и учество во политичкиот и јавен живот.²⁰

За правото на живот, слобода и безбедност на личноста во 2009 година, Комитетот против тортура (CAT), препорача државата да изврши детална истрага за случаите за исчезнувањата кои се случиле за време на конфликтот во 2001 година и гонење и казнување на сторителите на тие кривични дела.

Комитетот за човечки ресурси (HRC) забележа во 2009 година долгогодишна загриженост за однесувањето на полициските сили, вклучително и лошо постапување со притворените, како и извештаи за недостатоци во тековните полициски механизми за внатрешен надзор. Комитетот за човечки ресурси (HRC) се загрижи за полициското насилство врз членови на малцински групи, особено против Ромите и недостатокот на ефикасна истрага и казнување на вакви случаи. Комитетот за човечки ресурси и Комитетот против тортура препорачаа државата да ги зајакне своите напори за борба против лошо постапување и дискриминација врз лицата кои припаѓаат на етничките малцинства, особено Ромите.

Комитетот за економски, социјални и културни права (CESCR) беше загрижен за високата застапеност на насилството врз жените, вклучително и семејното насилство. Од државата беше побарано да се донесе одреден закон со кој се криминализира семејното насилство и ефикасно спроведување на оваа законска регулатива со цел да се осигура дека сторителите се ефективно гонети и казнети и дека жртвите добиваат соодветна заштита и помош. Од државата, исто така, беше побарано да спроведе мерки за едукација и подигнување на свеста за насилството врз жените.

Комитетот против тортура беше загрижен за материјалните услови во затворите и проблемите на пренатрупаност во местата на лишување од слобода. Препорача државата да обезбеди итна примена на реформата на казнено-поправниот систем и

²⁰ <http://www.mk.undp.org/content/north-macedonia/en/home/about-us/undp-and-the-un.html>

подобрување на материјалните услови на притвор на места на лишување од слобода, особено во однос на хигиенските услови и медицинската нега.

Комитетот за елиминација на дискриминацијата против жената и Комитетот против тортура беа загрижени за постојаната трговија со луѓе, и тоа со жени и девојчиња, експлоатација и проституција и недостаток на мерки насочени кон рехабилитација на жените жртви на трговија со луѓе. Комитетот за елиминација на дискриминацијата против жената ја повика државата да ги преземе сите соодветни мерки за сузбивање на експлоатацијата на проституцијата во земјата. Комитетот против тортура препорача државата да спроведе национална кампања за подигнување на свеста.

Комитетот за човечки ресурси препорача Република Северна Македонија да осигура дека Законот за амнестија, донесен во 2002 година, кој го вклучува во него обемот „сите кривични дела поврзани со конфликтот во 2001 година“, да не се применува за повреди или прекршувања на правата што се однесуваат на злосторства против човештвото или воени злосторства.

Комитетот против тортура понатаму препорача забрана за прифатливост и употреба во кривична постапка на докази добиени како резултат на тортура или малтретирање.

5.15.7. ИЗВЕШТАЈОТ НА СОВЕТОТ НА ЕВРОПА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2009 ГОДИНА

Според СЕ состојбата за човековите права е позитивна.

Северна Македонија има тристепен судски систем составен од 27 основни судови, четири апелациони судови и Врховен суд како највисок трет суд. Судството често пати од повеќе страни, како национални така и од меѓународни, беше посочувано како слабо и неефикасно, со широко распространета перцепција на политичко влијание и корупција. Така, Владата во 2004 година усвои стратегија и акционен план за реформа на судството. Сепак, главниот проблем остануваат закочените од над еден милион предмети. Спроведувањето на стратегијата за судски реформи заедно со други мерки за справување на неефикасноста на судството резултираше со зголемено решавање на предмети од 8 проценти во првата половина на 2007 година. Новиот закон за судови донесен во 2006 година ја реорганизира судската структура, намалувајќи го

бројот на судови и го воспостави новиот Управен суд за да му ја олесни работата на Врховниот суд.²¹

Неколку меѓународни организации известуваа за одложување на рочиштата, за низок квалитет на судските одлуки, лоши стандарди на судските објекти од засебни простории за сведоците и жртвите, па и понекогаш сослушување преку камера поради недостаток на простор.

Во 2006 година Јавниот обвинител имаше сериозни индикации дека има сериозни прекршувања на процедурите од страна на пониските судови. Сето тоа го изнесе пред Врховниот суд, но сите докази беа одбиени без соодветно образложение. Во судските пресуди стоеше дека не е причинето никакво кривично дело, иако тоа беше во спротивност на презентираниите докази. Секако, и покрај ваквите наводи, Врховниот суд не ги преиначи таквите пресуди.

Република Северна Македонија сè уште нема закон за правна помош, но неговото изготвување е во тек. Законот за кривична постапка предвидува секој кој е обвинет да има право на адвокат и во претходна постапка и за време на судската постапка. Исто така, Законот предвидува приведениот да може да комуницира слободно и без надзор со својот бранител.

Како реформа во правниот систем во 2006 година беше воведен новиот систем за извршување. Две третини од случаите против Северна Македонија пред Европскиот суд за човекови права се предмет на контрола на Комитетот на министри. Најголем дел од тие случаи се поврзани со долготрајноста на граѓанската постапка.

Во последните години е подобро полициското однесување. Подобрувањата се однесуваат на процедурите, како и за правото како одредено лице се приведува на јазик кој е разбирлив за него и правото да ја извести својата фамилија или некој друг за неговото апсење. Статистиката на канцеларијата на Јавниот обвинител евидентира 54 поплаки против 69 полициски службеници во периодот 2005-2006 година кои се однесуваат на несоодветно вршење на должноста, незаконско апсење, тортура и друго сурово и нечовечко однесување и казнувања. Полициската единица Алфи е најмногу затапена во статистиката на лошо постапување. Статистиката на невладините

²¹ <https://www.coe.int/en/web/portal/north-macedonia>

организации покажува дека ромската популација е особено погодена од полициската злоупотреба, каде што 12,5 проценти од случаите биле засегнати Роми.

Охридскиот рамковен договор особено обрнува внимание на обезбедување на малцинската инклузија како и правична застапеност и во полициските сили. Комесарот повторува на потребата на полицијата да биде свесна и да одговара на потребите на локалното население и дека локалните власти се конструктивен партнер во тој поглед.

Законот за еднакви можности меѓу мажите и жените ја забранува дискриминацијата во полето на вработување, образование, социјална заштита, култура и спорт, како и во јавниот и приватниот сектор. Владата го ревидира националниот акциски план од 2000 година за еднаквост меѓу половите во консултација со цивилното општество. Новиот петгодишен план (2007-2012) има неколку целни области како жените и носењето одлуки, образование, вработување, здравство, социјална заштита, медиуми, околина, насилство и мирољубивост. Меѓутоа, жените во руралните средини и жените од малцинските заедници, особено Ромките се сè уште во незавидна состојба. Комесарот ја охрабрува Владата да го следи акциониот план и да продолжи да го консултира цивилното општество, вклучувајќи ги малцинските и руралните претставници на жените во нивната работа. Исто така, е широко распространето насилството врз жените. Комесарот ја охрабрува Владата да ја разгледа постоечката легислатива и практики за да ги идентификува и ефективно да ги адресира можните правни недостатоци и процедурални пречки за ефективна истрага, процесуирање и казна за сторителите.

Во врска со образованието на децата, Комесарот беше охрабрен поради големата бројка од 95 процентна посетеност од децата во основните училишта на возраст од 7 до 14 години, со мала значителна разлика меѓу руралните и урбаните средини и помеѓу мажите и жените. Но, значителен проблем претставува посетата на средните училишта од 63 проценти на возраст од 15 до 18 години. Причините за тоа се гледаат во трошоците за учење, посебно за тие семејства кои живеат во сиромаштија до повеќе генерацииската шема да не се посетува училиште. Специјалниот извештај за физичка, психолошка и сексуална злоупотреба во училиштата, кој беше подготвен од канцеларијата на Народниот правобранител за заштита на децата во 2007 година, покажа дека 34 проценти од 4.449 деца вклучени во истражувањето, потврдиле некаква форма на физичка злоупотреба во училиштата. Од друга страна, степенот на насилство

во домот е невозможно да се дискутира со висок степен на сигурност; информациите кои ги имаше Комесарот покажуваа дека насилството во домот не е невообичаено и е со висок степен на сериозност.

5.15.8. ИЗВЕШТАЈОТ НА АМНЕСТИ ИНТЕРНЕСЕНЕЛ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2016/17 ГОДИНА

Според Амнести интернешенел, состојбата околу почитувањето на човековите права е негативна бидејќи РСМ не успеа да обезбеди почитување на владеењето на правото, правото на приватност, слободата на изразување, независното и самостојно судството и крај на владината корупција.

Амнести интернешенел забележа дека Европската комисија се залагаше Македонија да спроведе мерки, вклучувајќи обезбедување на владеењето на правото, правото на приватност, слободата на изразување, независното и самостојно судство и крај на владината корупција.²²

. До мај слободата на медиумите беше сериозно компромитирана од владиното мешање во печатените и другите медиуми, вклучително и преку контролата на рекламирање и други приходи, што резултираше со широко распространета автоцензура и мало истражувачко новинарство. Во март НВО издадоа соопштение во знак на протест против очигледната кампања на владата која ја поткопува нивната работа.

До јуни СЈО обвини 94 поранешни владини официјални лица, вклучувајќи го и поранешниот премиер Груевски и поранешниот шеф за безбедност и контра разузнавање.

Во септември 2016 година, починаа четири новороденчиња во два дена во Клиниката за гинекологија и акушерство во Скопје. Последователно инспекцијата утврди недостиг на медицински персонал, бебиња кои ги споделуваат инкубаторите за интензивна нега, погрешна вентилација и протекување на покривот.

Во март 2016 година Европскиот центар за правата на Ромите ги истакна смртните случаи во притвор на млади луѓе Роми од предозирање со метадон и смртта на една Ромка, наводно откако таа била малтретирана. Во октомври Европскиот

²² <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL100002016/17ENGLISH.PDF>

комитет за спречување на тортура изрази загриженост за условите во Затворот Идризово во Скопје, каде што девет затвореници починаа во 2016 година.

5.15.9. ИЗВЕШТАЈОТ НА СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТОТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2018 ГОДИНА

Според Стејт департментот состојбата околу почитувањето на човековите права е негативна, особено кај произволното лишување од живот, тортурата, условите во затворите, произволното лишување од слобода итн.

Кај произволното лишување од живот и други незаконски или политички мотивирани убиства, не постојат извештаи за извршени произволни или незаконски убиства од страна на власта или кои било нејзини претставници.

Кај исчезнувањата не постојат никакви извештаи за исчезнати лица, изработени од страна на државните органи или кој било друг субјект во нивно име.

За тортура и друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување тоа е забрането со Уставот и законите, меѓутоа постојат одредени извештаи според кои полицијата има злоупотребувано притвореници и затвореници и има користено прекумерна сила.

За животните услови во затворите и одделенијата за притвор во државата беше укажано дека не ги задоволуваат меѓународните стандарди. Корупцијата, малтретирањето од страна на затворските стражари, насилството меѓу самите затвореници, небезбедните и нехигиенски услови, недоволниот број стручни кадри, како и несоодветната обученост на затворските чувари и останатиот кадар и понатаму претставуваат сериозен проблем, особено во затворот Идризово, каде се сместени повеќе од три петтини од вкупната затворска популација во земјата. Казнено поправниот систем и понатаму се соочува со проблемот на недоволно финансирање, несоодветна обука за службените лица и корупција. Дополнително, ситуацијата во затворскиот систем беше оценета како „критична“, поради недоволното финансирање, недоволниот број вработени, лошото раководење и пренатрупаноста.

За неоснованото лишување од слобода или задржување, генерално, надлежните државни органи ги почитуваат овие правила и права.

За улогата на полицијата и безбедносните служби стои дека тие и понатаму се соочуваат со случаи на корупција и политички притисоци, Министерството за внатрешни работи оствари одреден напредок во однос на транспарентноста и

отчетноста во работењето. Од друга страна, Народниот правобранител и понатаму верува дека неказливоста на полицијата и понатаму претставува проблем.

За процедурите за лишување од слобода и постапување со задржаните лица, вообичаено надлежните власти навремено ги информираат задржаните лица за обвиненијата што им се ставаат на товар. Во државата постои систем на гаранции за обезбедување присуство на обвинетите. Согласно Законот, обвинетите имаат право да комуницираат со адвокат по сопствен избор, меѓутоа надлежните државни органи секогаш не ги информираат задржаните лица за ова нивно право на најсоодветен начин и понекогаш не им дозволуваат да се консултираат со адвокат, пред првичното изведување пред судија на претходна постапка. Сиромашните лица што се задржани или се наоѓаат во притвор, имаат право на адвокат по службена должност назначен од државата и генерално надлежните органи го почитуваат ова право. Вообичаено, судиите им дозволуваат на адвокатите да ги посетуваат своите клиенти во притвор. Надлежните органи во земјата не практикуваат притворање лица со целосна забрана за надворешна комуникација.

За повреда на правото на правично и јавно судење Уставот предвидува постоење на „самостојно и независно“ судство, поддржано од независен и самостоен Судски совет. Во споредба со претходните години, Владата покажа висок степен на почит за судската независност и непристрасност. Сепак, ограничената независност на судството, политизацијата на органот задолжен за контрола на судството и несоодветното финансирање и понатаму претставуваат пречка за нормално и ефективно функционирање на судовите.

Во судските постапки Уставот и законите го гарантираат правото на фер и правично судење и генерално правосудните органи го почитуваат ова право. Согласно Законот, секое обвинето лице се смета за невино, сè додека не биде докажана неговата вина. Обвинетите имаат право да бидат навремено и детално информирани за обвинението против нив (со обезбеден бесплатен преведувач, доколку за тоа има потреба). Генерално, судењата се отворени за општата јавност. Во својот извештај од 2017 година, канцеларијата на Народниот правобранител посочи на континуираните проблеми поврзани со правото на судење во разумен рок. Според извештајот, долготрајните граѓански и управни судски процеси, како и недоволната пракса на извршувањето, резултираат со повреди на граѓанските права. Во судските предмети од

висок јавен интерес, барањата на адвокатите на одбраната за одлагање на рочиштата од „стратешки причини“ станаа вообичаена пракса.

За неоснованото мешање во приватноста, семејството, домот или преписката ваквите постапки се забранети со закон и во текот на годината не се забележани какви било извештаи за евентуален неуспех на власта да обезбеди целосно почитување на ваквата забрана.

За слободата на јавното изразување Законот забранува секаков говор со кој се поттикнува национална, верска или етничка омраза и предвидува соодветни казни за повредите на оваа забрана. Луѓето имаат право да ја критикуваат власта јавно или во приватно опкружување.

За слободата на печатот и медиумската слобода и покрај тоа што самите медиумски куќи и начинот на нивното известување и понатаму се поделени и зависат од нивната политичка ориентација, зголемен е бројот на независни медиуми кои активно ги изразуваат своите различни ставови без никакви видливи ограничувања.

За слобода на мирно собирање и здружување Законот ја гарантира слободата на мирно собирање и здружување и генерално власта го почитуваше ова право.

5.15.10. ИЗВЕШТАЈОТ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2018 ГОДИНА

Според ООН состојбата околу почитувањето на човековите права е позитивна, но сепак постојат уште многу активности што државата треба да ги изврши во насока на почитувањето на човековите права.

Во извештајот на ООН за 2018 г. во делот еднаквост и недискриминација беше забележано следното: специјалниот известувач за унапредување и заштита на правото на слобода на мислење и изразување беше вознемирен од извештаите за појава на изрази на омраза и поттикнување на дискриминација врз основа на пол, националност, религија и сексуална ориентација во медиумите и на интернет. Особено, тој забележа

недостаток на внимание посветено на дискриминацијата врз основа на сексуалната ориентација и родовиот идентитет.²³

УНЕСКО (Организацијата за образование, наука и култура) ја поздравил имплементацијата на Националната стратегија за ублажување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија (2010–2020), Националната стратегија за развој на образованието (2005–2015) и Националната стратегија за еднаквост и недискриминација (2012–2015). Сите тие имаат цел да го направат образованието поинклузивно, особено за учениците од малцинските групи. УНЕСКО истакна дека можностите за образование за сите деца, без оглед на нивната економска или социјална позадина, сè уште биле важен проблем. Имаше огромни разлики во стапките на посетеност на сите нивоа на образование кај учениците во урбаните и руралните средини и помеѓу оние на најбогатите и најсиромашните студенти.

Комитетот за човекови права препорача државата членка да го измени Законот за спречување и заштита од дискриминација, со цел експлицитно да забрани дискриминација врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет.

Комитетот за економски, социјални и културни права препорача државата членка да го ревидира Законот за спречување и заштита од дискриминација, особено преку подобрување на дефиницијата за дискриминација во согласност со нејзиниот генерален коментар бр. 20 (2009) за недискриминација во економски, социјални и културни права. Исто така, препорача државата членка да го забрза усвојувањето на нацрт-националната стратегија за еднаквост и недискриминација за 2016-2020. Комитетот, исто така, препорача државата членка да размисли за изменување и дополнување на Законот за бесплатна правна помош, со цел да се осигура дека сите луѓе, вклучително и обесправените и маргинализираните лица, особено жените, Ромите, луѓето кои живеат во руралните области, мигрантите и барателите на азил да ги бараат своите економски, социјални и културни права со професионална помош и дека доделуваат доволно ресурси на програмите за правна помош. Комитетот, понатаму, препорача државата членка да ги интензивира напорите за целосно имплементирање на Законот за еднакви можности на жените и мажите и Националната стратегија за родова еднаквост 2013-2020.

²³ <http://www.mk.undp.org/content/north-macedonia/en/home/about-us/undp-and-the-un.html>

За правото на живот, слобода и безбедност на личноста Комитетот против тортура препорача државата членка да преземе итни мерки за да стави крај на малтретирањето во затворите, да ги подобри материјалните услови во притворските простории и да ги зајакне мерките за намалување на пренатрупаноста.

Комитетот за човекови права препорача државата членка да ги зајакне напорите за елиминација на полициската бруталност и прекумерната употреба на сила од страна на службениците за спроведување на законот. Комитетот, исто така, препорача државата членка да ги зајакне напорите за подобрување на животните услови во затворите на одржлива основа во однос на пристапот до соодветни здравствени услуги и санитарни услови, со цел да се постигне ресоцијализација на затворениците. Комитетот понатаму препорача државата членка да ги зајакне мерките за гарантирање и заштита на целосна независност и непристрасност на судството, со тоа што судиите ќе функционираат без притисок и мешање од извршната власт или други надворешни влијанија. Исто така, препорача државата да обезбеди право на фер судење без непотребно одложување.

Комитетот за економски, социјални и културни права препорача државата членка да ги интензивира напорите за спроведување на Законот за спречување и заштита од семејно насилство со тоа што сите пријавени случаи на семејно насилство ќе бидат истражени навремено, непристрасно и ефикасно и дека сторителите ќе бидат изведени пред лицето на правдата и дека таа обезбедува соодветна поддршка на жртвите на семејно насилство со зголемување на бројот на засолништа и распределување доволно средства за правна помош, како и физички и психички третман.

Комитетот против тортура препорача државата членка да преземе мерки за да обезбеди навремени, темелни и непристрасни истраги за наводите за тортура и малтретирање од страна на службениците за спроведување на законот, што доведува до гонење и казнување на одговорните со казни кои биле во согласност со тежината на стореното дело.

За правото на здравје Комитетот за економски, социјални и културни права препорача државата членка да ги интензивира напорите да обезбеди примарните здравствени услуги да се достапни за сите, без оглед на географската локација. Комитетот, исто така, препорача државата членка да ги преземе сите неопходни мерки

за да го зголеми бројот на гинеколози во земјата и да се осигура дека сите жени имаат пристап до гинеколошки здравствени услуги во рамките на нивната општина; да ги направи достапни информациите за сексуалното и репродуктивното здравје на пошироката јавност; подобрување на училишната едукација за сексуално и репродуктивно здравје што беше актуелно, соодветно на возраста и засновано врз перспектива на човековите права и да се обезбеди современите методи на контрацепција да бидат прифатливи за сите.

УНЕСКО препорача државата членка да ги интензивира напорите да промовира инклузивно образование и да го подобри запишувањето и задржувањето на учениците од малцинските групи, особено учениците Роми и да обезбеди пристап до образование за сите деца, поточно деца без лични документи.

Комитетот за економски, социјални и културни права препорача државата членка да ги преземе сите неопходни мерки за решавање на презастапеноста на децата Роми во специјалните училишта и специјалните паралелки во редовните училишта, вклучително и преглед на критериумите за класификација и усвојување на инклузивни и интегрирани програми за образование.

5.15.11. ИЗВЕШТАЈОТ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ЗА 2019 ГОДИНА

Според ЕУ состојбата околу почитувањето на човековите права е позитивна, иако постојат уште многу залагања кои треба да ги стори РСМ во тој контекст.

Земјата има одредено ниво на подготовка за примена на законодавството и европските стандарди во речиси сите области. Неодамнешните законодавни измени во најголем дел се однесуваат на итните приоритети за реформите, препораките на Венецијанската комисија и Групата на високи експерти за системски прашања за владеењето на правото.²⁴

Судовите изрекоа правосилна пресуда за предмети од висок профил под надлежност на Специјалното јавно обвинителство. Во тек се разговори помеѓу Владата и опозицијата за финализирање на одржливо решение за статусот на Канцеларијата на специјалното обвинителство.

²⁴ https://ec.europa.eu/commission/index_en

Антикорупциската рамка е зајакната со нов закон и нови надлежности на Државната комисија за спречување на корупцијата. Правната и политичката рамка за основните права генерално се воспоставува, а на Кабинетот на Народниот правобранител му беа доделени дополнителни одговорности.

Постигнат е добар напредок во решавањето на „Итните приоритети за реформите“ и препораките на Венецијанската комисија и групата на високи експерти за системски прашања на владеењето на правото. Земјата го засили спроведувањето на стратегијата за реформа на судството и го ревидираше својот акционен план. Во наредната година земјата треба особено да продолжи со спроведувањето на стратегијата за реформа на судството, да се даде приоритет на развивањето на стратегија за човечки ресурси и подобрување на автоматизиран систем на информации за управување со судски случаи (ACCMIS) за да се обезбеди дека тој е целосно функционален и сигурен; да обезбедува доследна примена на новите правила за именување, унапредување, дисциплина и разрешување судии и докажување дека независноста на судскиот систем се почитува и унапредува на сите нивоа, заштитувајќи го од каков било ризик од политичко мешање.

Подготвен е нов закон за Јавното обвинителство за интегрирање на Специјалниот јавен обвинител во обвинителскиот систем. Во наредната година земјата треба особено: проактивно да ги примени новите правила за спречување и борба против корупцијата и да поттикне, од највисоко политичко ниво, попроактивен став од страна на сите актери вклучени во оваа област да ја реafirмираат својата политичка волја за борба против корупцијата преку поддршка на сите релевантни институции со потребната автономија во остварувањето на нивните прерогативи, како и човечките и финансиските ресурси и консолидирање на евиденцијата за конечни пресуди во случаи на корупција на високо ниво, вклучително и одземање на криминални средства.

Правната рамка за заштита на основните права во голема мерка е во согласност со европските стандарди. Постигнат е добар напредок со усвојувањето на измените на Кривичниот законик за криминал од омраза и донесувањето на Законот за спречување и заштита од дискриминација, национален акционен план за спроведување на Истанбулската конвенција и стратегијата за деинституционализација. Земјата, исто така, треба да вложи дополнителни напори за доследно дистрибуирање и решавање на

препораките на европските и меѓународните тела за човекови права, особено во однос на третманот на притворените лица, жените и лицата со посебни потреби.

Во однос на слободата на изразување земјата има одредено ниво на подобрување и оствари добар напредок. Во наредната година земјата треба особено:

- да продолжи да го поддржува плурализмот во медиумите, промовирајќи професионализам, објективно известување и истражувачко новинарство; да се изгради еластичност за ефикасна борба против дезинформацијата;
- да продолжи со реформа на јавниот радиодифузер, обезбедувајќи ја неговата финансиска одржливост и независност;
- да продолжи да внимава на брзото и ефикасно следење од страна на спроведувањето на законот и судските органи за сите случаи на физичко и вербално насилство врз новинарите.

Во делот на правдата, слободата и безбедноста ЕУ има заеднички правила за гранична контрола, визи, надворешна миграција и азил. Соработката во Шенген вклучува повлекување на граничните контроли во рамките на ЕУ. Исто така, постои соработка во борбата против организираните криминал и тероризмот, како и во судската, полициската и царинската соработка. Северна Македонија е умерено подготвена за спроведување на законодавството. Во наредната година земјата треба особено, врз основа на подобрен капацитет за проценка на законите, дополнително да го засили бројот на истраги, за гонења и осуди за организиран криминал и перење пари и да демонстрира можност за ефикасно расклопување на организираните криминални мрежи.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА ИЗВЕШТАИТЕ

Сметам дека извештаите на мониторинг-мисиите во РСМ играат голема улога за демократската клима во државата. Ова од аспект на тоа што ги отсликуваат реалните слики за правниот систем во РСМ. Не се приврзани за ниту еден политички центар на моќ бидејќи се меѓународни. Објективноста на ваквите извештаи ги прави истите да се достојни за истражување, анализирање и следење. Ваквите извештаи нудат една целосна скица каде потфрлил домашниот правен систем. Истите тие се пракса и во многу други демократски држави.

Доколку не би постоеле извештаите, би недостасувала објективна анализа за состојбите во државата. Добро е тоа што се присутни во сите сегменти од општеството за да се види од каде потекнуваат реалните проблеми.

Голема штета е тоа што во РСМ сè уште остануваат неостварени промени во правниот систем во однос на извештаите. Тие треба да се набљудуваат како сериозен коректор на општеството.

5.16. ПРИСТАПОТ ДО ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Постапката за жалба во случај кога се верува дека некои од правата гарантирани со Европската конвенција за човекови права се повредени, е *релативно едноставна*. Сепак, треба да се има во предвид дека таа постапка воопшто *не е брза* (за целосно разрешување на случајот во поголем број од случаите се чека цели 5 години). Пред поведување на постапката значајно е да се провери дали предметот на жалбата е претходно разгледуван и да се осигура дека се задоволуваат барањата за допуштеност на жалбата предвидени во самата Конвенција. Притоа, не е неопходно да се биде претставен од адвокат, но во секој случај е подобро да се добие *совет од правно лице* со искуство од овој вид случаи или невладина организација што се бави со проблемите на човековите права (како на пример, Хелсиншки комитет за човекови права). Ограничена правна помош може да се обезбеди од Европскиот суд, но само кон крајот на испитувањето за допуштеност на жалбата, а не пред нејзиното поднесување, додека трошоците се надоместуваат во случај на успешност на жалбата. Значајно е тоа што не се надоместуваат трошоците на Судот, а во ниеден случај не може да постои должност да се надоместат трошоците на Владата, односно државата против која е поднесена жалбата (петицијата).

Жалбата не мора да биде поднесена со посебен формулар, иако лицето ќе биде подоцна замолено да пополни одреден формулар. Жалбите (петициите) се упатуваат на адреса:

Registry of the European Court of Human Rights

Council of Europe

F-67075 Strasbourg Cedex

France

Писмото (жалбата) до Судот во Стразбур мора да содржи:

- име и презиме, возраст, адреса и занимање на жалителот;
- име, адреса и занимање на лицето што застапува (на пример, на адвокат или невладина организација);
- државата против која е поднесена жалбата;
- јасна и концизна изјава за фактите на кои се однесува жалбата;
- одлуката на која се однесува жалбата што го засега наведеното право со давање на егзактни датуми;
- одредбата на Конвенцијата на која се повикува со објаснување зошто смета дека фактите претставуваат повреда на нејзините одредби;
- детали за сите правни средства користени на национален план;
- пресуди, одлуки или други документи што се однесуваат на жалбата (Лич Ф. 2010, страна 315 – 319).

Европскиот суд ќе одлучи дали жалбата е прифатлива. Писменото се доставува на еден од судиите (известувач), кој може да бара дополнителни информации за жалителот или Владата против која е поднесена жалбата пред случајот да го изложи пред советот од тројца судии. Судот, исто така, може да одлучи да побара дополнителни информации или да ја покани Владата да се изјасни за својот став за тоа дали смета дека жалбата треба да се допушти. Гледиштата на Владата се доставуваат до жалителот кој може да одговори на истите. Во оваа фаза судот може да одржи устен претрес.

Постапките пред судот во почетната фаза се доверливи поради што треба претпазливо да не се оддаваат информации за нив на печатот или на некој друг. Иако оддавањето на информации многу ретко може да доведе до отфрлање на жалбата. Инаку жалбата ќе се отфорли како недопуштена доколку:

- жалбата е анонимна;
- не е поднесена во рок од 6 месеци од конечната одлука што се однесува на наводната повреда на Конвенцијата;
- се работи за случај по кој Комисијата или Судот веќе постапиле или по кој порано се водени други меѓународни постапки;
- се работи за држава, период во времето или територија на која Конвенцијата не се применува, или на право што не се гарантира со истата;
- домашните правни средства не се исцрпени;
- е очигледно неоснована (на пример, фактите не укажуваат очигледно на повреда на Конвенцијата);
- е злоупотребено правото на петиција (на пр. примарните цели се политички, Судот се доведува до заблуда, не се почитува доверливоста на постапката, се употребува навредлив јазик и сл.).

Во досегашната практика, огромно мнозинство од жалбите (95 %) се прогласени за неприфатливи. Ова го повлекува значењето на грижлива оценка на случајот пред тој да се поднесе пред Судот во Стразбур. Ова особено поради тоа што не постои жалба против правична одлука за допуштеност на петицијата.

Веројатно ќе помине една година додека Судот одлучи за прифатливоста на случајот, при што сепак се дава приоритет на ургентни случаи. Тогаш судот може да се контактира преку телефон, телекс, факс. Тој може да побара од Владата да се воздржи од каква било акција додека не ја разгледа жалбата. Иако Владата не е должна тоа да го стори, ваквите правила се почитуваат.

Доколку се одлучи дека жалбата е прифатлива, судот подетално го испитува случајот, по што ќе се обиде да постигне „пријателско спогодување“ со посредување помеѓу жалителот и Владата. Најчесто се работи за плаќање компензација или донесување некаква одлука, но од Владата може да се бара и промена на правото или управната практика. Доколку се постигне вакво пријателско спогодување, Судот подготвува кратка изјава за фактите и постигнатото решение, што е единственото што ќе го објави за случајот.

Ако не се дојде до спогодување, Судот може да донесе правно задолжителна одлука за државите, а на жалителот може да му додели „правично обештетување“.

Одлуките на органите во Стразбур ја обврзуваат државата на меѓународен план и таа мора да им се покори, но не се непосредно правно задолжителни за домашните судови. Со нив никогаш не се навлегува непосредно во правосилните судски пресуди. Европскиот суд за човекови права не е хиерархиски надреден над домашните судови и никогаш не може да поништи, укине ниту преиначи правосилна судска одлука. Начинот на кој државите ќе одлучат да исправат повреда на некое од правата и слободите на Конвенцијата се остава на самите држави. Тоа обично се прави со надомест на штета, помилување и сл., а во голем број се вршени и промени на домашните закони и други акти со цел да се отстрани можноста за нови повреди во иднина.

ГЛАВА ШЕСТА: ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО ПРАВНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Она што може да се забележи за ЕКЧП е дека доколку таа е ратификувана во согласност со Уставот, повлекува обврска на државите да ги имплементираат одредбите од Конвенцијата во домашното законодавство. Тука се промените што треба да се направат во домашното законодавство и практика. Ваквите промени или т.н. општи мерки не се однесуваат само од пресудите во кои државјаните на РСМ се тужители, туку и на сите пресуди воопшто во практиката на ЕСЧП.

Друг начин како се имплементираат промени во домашното законодавство е преку пресудите во поединечни случаи кога државата е обврзна да ги спроведе т.н. поединечни мерки кои можат да резултираат и со употреба на општи мерки во системот на државата. Во согласност со тоа, Комитетот на министри има надлежност да го надгледува извршувањето на пресудите во секоја земја.

Она за што ќе стане збор во оваа глава е имплементацијата на законодавството на ЕКЧП во системот на РСМ, како и за повредите кои ги направи македонскиот правен систем на одделни одредби на Конвенцијата. Најголема повреда во досегашната практика е членот 6 од Конвенцијата, а исто така не заостанува и членот 3 од ЕКЧП.

Членот 6 се однесува на независен и непристрасен трибунал, потоа судењето во разумен рок, презумција на невиност итн. Додека, пак членот 3 се однесува на пенитенцијарниот систем, односно положбата и заштитата на правата на осудените или обвинети лица.

6.1. ПОТРЕБАТА ОД ПРОМЕНИ ВО СУДСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Заради почитувањето на човекови права во РСМ, се поставува прашањето за *реформи во судскиот систем* од стојалиштето на неговото организирање и функционирање. Меѓународните органи и институции секако дека имаа импакт во оваа работа преку постојаните мониторинг мисии. Тука беше Европскиот совет на ЕУ кој судските реформи ги сведуваше како услов за членство во ЕУ, потоа Советот на Европа, Амнести интернешенл и ООН. Оцените на овие мисии главно беа негативни.

Негативните состојби се изразуваа на општата констатација дека нема реформи во судскиот систем и дека постои негова неефикасност и неажурност, при што судовите наместо да ги штитат правата, тие негативно ги повредуваат. Во извештаите стоеше и тоа дека *судовите не гарантираат правда и правичност* во постапувањето, дека *судството не е независно и самостојно*, што особено доаѓаше до израз изборот на судиите од Судскиот совет, каде се бараше припадност на партија што е на власт да го врши изборот на судиите. Во судството се забележуваше *присуство на непотизам и влијание на извршната власт врз работата и одлучувањето на судиите*.

Од оваа перспектива судиите не уживаа доверба кај граѓаните и силно беше присутно стојалиштето на корумпираност на судиите и судскиот систем. Во судскиот систем немаше реформи и движења кон независност и самостојност на судството. Притоа, не може да се избегне констатацијата дека ваквите состојби во судскиот систем не само што негативно ја одредуваат положбата на судската, туку негативно влијаат и врз другите две власти, потоа врз принципите на правната држава, владеењето на правото, остварувањето на демократски процеси во развојот, преку кои се обезбедува заштита и остварување на загарантираните права и слободи на граѓаните со Уставот на РСМ и меѓународните документи што ги има ратификувано РСМ.

6.1.1. ПРЕДИЗВИКОТ ЗА НЕЗАВИСНО И САМОСТОЈНО СУДСТВО

Како што беше споменато погоре, независниот и непристрасен суд е определен со чл.6 од ЕКЧП. Концептот за политичка и правна организација на државата како правна држава која се заснова врз владеењето на правото го подразбира независното и непристрасно судство. Тоа е можно само при реална *поделба на власта* врз квалитативна основа. Тоа би значело дека државата ќе ги остварува своите функции преку: законодавната, извршната и судската власт. Смеслата и значењето на овој постулат треба да спречи апсолутизација на власта од страна на една власт, која се наметнува врз другите две власти. Низ историјата судството служеше како инструмент на другите две власти за да ги покријат постапките на самоволието на власта преку судските одлуки, давајќи им правна сила. Постулатот на поделба на власта во правната држава во суштина се конструира преку судската власт кога нејзе ќе ѝ се обезбеди независна положба во однос на другите две власти и самостојност во вршење на функциите врзани за делењето на правдата.

Независноста на судството во РСМ е уставна материја на Уставот под точка 4 со назив Судство (Устав на РСМ 1991, чл. 98 и 99). Интересно е да се забележи дека Уставот зборува само за „судови“ како вршители на судската власт, а не за судии или судски систем.

Законот за судовите донесен во 2006 ги презема одредбите од Уставот и не врши понатамошна разработка. Досега во овој закон се извршени пет измени и дополнувања. Во однос на независноста на судството остануваат истите одредници. Во измените и дополнувањата на Законот за судовите од 2011 во член 3 се прави чекор понапред на начин „Заштитата, почитувањето и унапредувањето на човековите права и основни слободи, обезбедувањето еднаквост, рамноправност, недискриминација по кој било основ и обезбедување правна сигурност врз основа на владеењето на правото“, при што тие се функции и цели на судската власт.

Неприфаќањето попрецизни одредби во законот за судовите се објаснуваше со тоа што дека тоа не го бараат меѓународните документи со кои го синхронизираме нашето законодавство. Државите коишто претендираат да станат членки на ЕУ треба во највисоките закони да внесат прописи со кои ќе се дефинира независноста на судството како основен принцип. Исто така, во законите ќе треба да се дефинираат и инструменти со кои ќе се обезбеди независност на судството од другите две власти. Така во нашите закони што се однесуваат на судскиот систем, неопходно е да се внесат одредби со кои ќе се дефинира поимот *независно и непристрасно судство* (Арнаудовски, Љ., 2014, стр. 37-54). Исто така, треба да се дефинираат и инструментите со кои ќе му се овозможи на судството ефикасно да се заштити од другите две власти, тогаш кога тие се обидуваат или упаѓаат во сферата на независноста и преземаат мерки и постапки со кои непосредно се загрозува независноста на судството. Доколку нашата држава претендира да стане членка на ЕУ, тогаш не треба да ги занемари забелешките на Европскиот совет за независно и самостојно судство.

6.1.2. ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СУДСТВОТО ВО КАЗНЕНАТА ПОСТАПКА

И во казнената постапка судовите не ја остваруваат уставната улога за заштита на граѓаните од неосновани кривични гонења. Во истражната постапка сериозно се прави упад во слободата, приватноста или сопственоста на граѓаните во кривичните истраги. Исто така, не се остварува заштитата од неосновано или арбитрерно

користење на полициските овластувања. Од многубројните статистики може да се забележи дека во 2019 година пријавени полнолетни лица биле 12.225. Од нив обвинети се 43,81 %, а осудени се 38,44 % (Државен завод за статистика на РСМ, Сторители на кривични дела во 2019).

Факт е дека моделот на судството се покажа како дисфункционален и дека судот не ја остварува својата заштитна функција. Овие показатели служат да се дојде до сознание дека судот себеси се гледа повеќе како орган кој треба да се бори со криминалот и да ги осуди осомничените, отколку како гарант за законито и фер судење во кое обвинетите ќе имаат чесна прилика да се бранат од обвиненијата против нив. Тоа укажува дека се има сериозен проблем, не само со потфрлањето на судот во неговата улога како заштитник на правата во кривичната постапка на макроплан, туку и на сериозно потфрлање на улогата на системот на поделба на власта, како заштитник на граѓаните од извршната власт.

Новите институти кои се прифатени во повеќето современи земји од Европа во врска со заштитата на сведоците, примената на посебни истражни мерки и слично, се одрази како сосема нов тренд кој заради унапредувањето на ефикасноста, доведе до силна ерозија на заштитата на човековите права во кривичната постапка што негативно се одрази врз можноста за ефикасна одбрана на осомничените, односно обвинетите. Ова е познато како „контрареволуција“ во казнената постапка бидејќи се немаше доволно време и услови да се установат гарантните механизми и инструменти за овие нови овластувања на државните органи на прогон, на начин што би се гарантирале минимум злоупотреби. Така, преку ноќ смислата за правично судење и моделот за човекови права беше заменет со модел за контрола врз криминалот.

Новиот модел на мешовита постапка познава три облици и тоа: редовна, скратена постапка и посебни постапки. Редовната постапка е низ неколку стадиуми и тоа: претходна постапка (предистражна и истражна) која е една целина во која е надлежен ЈО и правосудната полиција, обвинување со контрола на обвинението, главна расправа со донесување пресуда и постапка по правни лекови (редовни и вонредни).

Овој тип постапка овозможи судот да биде контролор на законитоста и гарант на човековите права, наместо активен истражувач што му овозможува непристрасно да може да одлучува за притворот, посебните истражни мерки, претресите и сл. Целта на реформата беше забрзување на постапката и поголема правичност, со задоволување на

сите стандарди за фер судење и заштита на човековите права. Без обврска самиот активно да го истражува случајот, оваа заштитна функција судијата на претходна постапка подобро би ја одиграл, отколку што тоа ќе го направи истражниот судија, оптоварен со обврската самиот да го расчисти случајот. Оттука напуштањето на стариот модел како застарен би требало да придонесе за унапредување на непристрасноста на судот и со тоа да се создадат услови за поправично судење во коешто, наместо да се судира со обвинетиот, *судот ќе биде гарант за законитоста на постапката и за неговите слободи и права*. Се веруваше дека ваквите реформи ќе доведат до забрзување на постапката и зголемување на ефикасноста на судот (Калајџиев, Г., 2014, стр. 73, 74).

Но, извршната власт парцијално ги имплементира реформите. Така полицијата избираше кои новини ќе ги имплементира. Главно тоа беа оние коишто одеа во прилог на нејзината моќ и ефикасност. Во Законот за полиција се преземени и модификувани само оние новини што им се допаѓаат. Правосудната полиција под раководство на Јавното обвинителство не се ни споменува. Конституирањето на судската полиција требаше да ги надмине проблемите на т.н. хиерархиски дуализам во редовите на криминалистичката полиција и да го растури монополот на МВР во однос на истражните капацитети во корист на Јавното обвинителство (Калајџиев, Г., 2014, стр. 73, 74).

6.2. СУДСКИ СОВЕТ

Во изградбата на судскиот систем секако дека главна улога има Судскиот совет кој ги избира и ги назначува судиите, ја оценува нивната работа и одлучува за нивната одговорност, вклучувајќи го и разрешувањето од судската функција. Законот за судски совет често се менуваше, а се менуваше и името (најпрво беше Републички судски совет, па Судски совет). Дискусијата околу независното судство секако се движи и во насока на тоа каква е положбата на овој орган во државата и судскиот систем, неговиот состав и начинот на избор на членовите на овој совет и неговата положба во системот на властите во државата. Законодавната власт ја има Собранието како највисок орган, извршната власт ја има Владата, *а судската власт ја претставува Судскиот совет*. Досега Судскиот совет и неговиот претседател немаат јасно одредена и почитувана позиција и статус. Оваа положба произлегува, пред сè, од начинот на избор и

конституирање на овој орган, како и отсуство на јасна дефиниција за тоа каков орган е и со каков статус е во државата (Арнаудовски, Љ., 2014, стр. 48 – 53).

Законот за Судскиот совет во член 2 вели: „Тој е *самостоен и независен орган* на судството“ (Закон за Судскиот совет 2019, чл. 2). Советот ја гарантира независноста и самостојноста на судската власт, која не е никаде дефинирана преку остварување на функцијата согласно со Уставот. Во Уставот нема одредби, освен оние што се однесуваат за избор на членови на Советот, вклучително и амандманите.

Така, според Законот за судски совет, истиот се дефинира како орган што ја гарантира независноста и самостојноста на судската власт, но притоа не се разработуваат инструментите што му стојат на располагање и преку кои се обезбедуваат овие квалификативи на судската власт (Закон за судски совет 2011, чл. 2).

Проблемот почнува од неговото конституирање. Почнувајќи од првиот Закон за судски совет, Судскиот совет е единствен орган во државата во чие конституирање учествуваат трите власти. Амандманот на Уставот на РСМ XXVIII одредува дека овој орган брои 15 члена. По функција членови на Советот се *претседателот на Врховниот суд на РСМ и министерот за правда*. Осум члена на Советот ги избираат судиите од своите редови, додека тројца членови на Советот *избира Собранието на РСМ* со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РСМ. Двајца членови на Советот предлага *претседателот на РСМ*, а изборот го врши Собранието на РСМ, од кои еден е припадник на заедниците кои не се мнозинство во РСМ. Членовите на Советот што ги избира Собранието на РСМ, односно што ги предлага претседателот на РСМ се од редот на универзитетски професори по право, адвокатите и други истакнати правници.

Се поставува прашањето зошто е потребно присуство на другите две власти во изборот на членовите? На пример, присуството на министерот за правда, како член по функција, кој може да ја загрозува независноста на овој орган од другите две власти, особено на извршната власт.

Во првиот Закон за судски совет беше пропишано дека секој член на Судскиот совет треба да има позитивни оценки во последните три години за време на вршењето на судиската функција (Закон за судскиот совет 2006, чл. 11). Овој поим во Законот не

беше разработен, и не мораше да се разработи бидејќи Собранието кое го вршеше изборот, инсистираше тоа да бидат луѓе кои се истакнале во својата работа, стручност и лични својства. Денес овој поим важи само за член што го избира претседателот на РСМ, но не и за другите. Поради тоа денес се случува за членови да бидат избрани судии, па дури и стручни соработници по Бадентеровото правило од основните судови на кои им се доверува обврска да вршат избор на судии од повисоките судови, каде што се апелационите судови, но и судии од Врховен суд. Судија со три години стаж, непотврден, ненавлезен во професијата врши избор на судии од повисоките судови што е голема нелогичност во нашиот правен систем.²⁵ Нелогично е како таквите судии ќе одлучуваат за компетентноста на судиите за повисоките судови (апелациони и Врховниот суд). Во стручните и судските кругови, но и во општествената јавност не се исклучени тврдењата дека се работи за избор според припадноста кон определена партија, а токму тие членови треба да се избораат за независноста на судската власт од другите две власти.

Политичките структури и партиите го истакнуваат ставот дека министерот за правда не треба по никаков начин и никаква основа да избира член на Судскиот совет. Но не е такво и мислењето, на пример за претседателот на Врховниот суд кој треба да биде член на Судскиот совет. Така последниот ужива право да ги избира судиите од пониските редови, потоа изградува мислење за нив и преку годишните оценки за работа на судиите.

Советот на судии треба да развие и надлежност да решава за одговорноста на судиите, до нивно разрешување за нестручно и несовесно вршење на судската функција или потешка дисциплинска повреда.

Во реформите на судскиот систем најзначајно внимание треба да му се посвети на Судскиот совет, бидејќи сосема е јасно дека судовите и судиите треба да се независни во својата работа. Судскиот совет како претставник на судската власт ќе придонесува државата да функционира како правна држава, доколку самиот тој е гарант за независност и така доследно ја извршува својата функција. Затоа тој треба да се реформира по положба, статус, организација, состав и методи на работа.

²⁵ Арнаудовски, Љ. Судските реформи и остварувањето на главната цел: унапредување и заштита на човековите права, МАНУ, 2014, стр. 37-54

6.3. ФИНАНСИРАЊЕ НА СУДСКИОТ СИСТЕМ

Речиси во сите меѓународни документи кои се занимаваат со судството и неговата независност и самостојност се зборува за прашањето за финансирањето на судството преку *независен судски буџет*. Независниот судски буџет е клучна детерминанта која ја одредува независноста и самостојноста на судството. Таквите документи ги има прифатено и ратификувано и нашата држава и создаваат обврски во врска со нејзината ориентација за влез во ЕУ и синхронизација на нашето законодавство со она на државите членки на ЕУ (Арнаудовски, Љ., 2014, стр. 53-55).

Меѓутоа, нашето судско законодавство не се занимава сериозно со оваа проблематика. Донесен е Закон за судски буџет, но сепак не може да се каже дека со овој закон му се обезбедува финансирање со кое се гарантира неговата независност. Уште првиот Републички судски совет подготви елаборат²⁶ и предлог-закон за финансирање, но низ неговото усвојување, низ различните органи, предлозите и решенијата во него не се прифатија.

Она што треба да се преземе е дека треба да се напушти методот на изготвување на буџетот од судовите (формулар) по терк, кој го доставува Министерството за финансии, каде што судските трошоци се дефинирани во три групи и во суштина претставува повторување на искуството од претходната година. Формуларот на Министерството за финансии не содржи графа на трошоци на судот, како што се материјално-техничките услови за работа на судиите, нужната техника и средства за работа. Бидејќи буџетот што го даваат судовите од година во година се повторува, некои судови имаат проблеми со плаќање на греењето, телефонот, средствата за одржување хигиена и чистота во судот и слично, а за средствата за развој не станува ни збор (Арнаудовски, Љ. 2014, стр. 37-54)

Друго клучно прашање кое треба да се разреши е постапката на подготовка за донесување на буџет пред извршната власт, односно Министерството за финансии и органите на Владата. На судската власт, преку Судскиот совет треба да му се овозможи да го соопшти, застапува и брани својот буџет пред органите на извршната власт.

²⁶ Независен судски буџет, Елаборат-документација на Републичкиот судски совет, Закон за судски буџет, Службен весник на РМ, бр.18/56, 2011 г.

Трето, Судскиот буџет за целиот судски систем во РСМ, кој го обликува Советот за судски буџет со закон, треба да се одреди како „самостоен судски буџет“. Тоа значи дека тој нема да биде составен дел од буџетот на државата, туку ќе претставува посебен законски акт со кој се донесува (прогласува и содржи дел за неговото извршување). Досега судскиот буџет претставува дел од државниот буџет на кој се однесуваат одредбите од Законот за буџет на државата, вклучувајќи го и неговото извршување (по исти правила и норми како и сите други органи што се финансирани од државниот буџет). На тој начин судскиот буџет ја губи својата самостојност. Самостојниот судски буџет треба да се донесува пред Собранието во посебна постапка во која претставниците на судската власт ќе можат да го образложат, да го бранат и да ја докажат неговата неопходност и реалност. Само на тој начин судската власт ќе ја потврди својата самостојност.

Судскиот буџет, како составен дел на буџетот на државата, подлежи на сите процени што следуваат, вклучувајќи го ребалансот што го врши и предлага извршната власт. Министерот за финансии е тој што одобрува и отпушта средства на судството според негова оценка и убедување. Затоа се случува судовите да не можат да ги намират своите обврски. Законот за платите на судиите е единствен документ кој им обезбедува сигурност на платите на судиите. Без самостоен судски буџет во чие обликување и извршување судовите и Судскиот совет ќе имаат одлучувачко влијание и ќе располагаат самостојно, нема независно судство.

Така може да се заклучи дека независноста на Судскиот совет и независноста на судскиот буџет се клучни детерминанти во дефинирањето на положбата на судството како независен орган.

6.4. ПОЛОЖБАТА НА ВРХОВНИОТ СУД НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Положбата на Врховниот суд е запишана во Уставот на РСМ каде се вели: „Врховниот суд на Република Северна Македонија е највисокиот суд во Републиката и го обезбедува единството во примената на законите од страна на судовите“ (Устав на РСМ 1991, чл. 101). Оваа улога на Врховниот суд не е новост по осамостојувањето на РСМ. Уште со повелбата за устројство на редовните народни судови на Федерална Македонија, Президиумот на АСНОМ го утврди постоењето на Врховниот федерален

суд на Република Северна Македонија како највисок судски орган со надлежност да донесува начелни одлуки за судската практика кои биле задолжителни за народните судови (Неделкова, Л. 2014, стр. 57). Во надлежност на овој суд се дефинира давањето задолжителни упатства за пониските судови од судската практика. Во развојот на судскиот систем на РСМ и по предлог на функциите и надлежноста на Врховниот суд може да се констатира дека Врховниот суд, главно е носител на две функции. Прво, тој секогаш бил и останува највисок суд во државата, а второ, перманентно е одговорен за унапредување на судската практика, односно обезбедување единство во примената на законите од страна на судовите.

Во судскиот систем на РСМ инаугуриран со Уставот од 1991 година, Врховниот суд на Република Македонија продолжува да ги врши двете основни функции – прво, највисок суд во државата, а второ, обезбедување единство во примената на законите од судовите (Устав на РСМ 1991, чл. 101). Оваа положба и улога на Врховниот суд има основа во трите темелни вредности на уставниот поредок важни за функционирање на системот на власта:

1. Унапредување и заштита на основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати во меѓународното право и утврдени со Уставот;
2. Начелото на владеење на правото;
3. Начелото на поделба на власта на законодавна, извршна и судска.

Од овие основни постулати се определува и функцијата и позицијата на Врховниот суд во РСМ.

Единството во примена на законите и усогласувањето на судската практика по вертикала од Врховниот суд кон пониските судови, се обезбедува во согласност со одредбите од процесните закони (во граѓанските и кривичните предмети) и во согласност со одредбите од Законот за судовите во постапките за повреда на правото на судење во разумен рок. Имено, доста прецизна е одредбата на Законот за парнична постапка, каде се вели дека судот на кој му е вратен предметот на повторно судење е врзан за тој предмет со правното сфаќање врз основа на кое се заснова решението на ревизискиот суд, со кое е укината побиваната второстепена одлука, односно со која е укината втростепената и првостепената пресуда (Закон за парничната постапка 2011, чл. 386).

Во постапките за повреда на *правото за судење во разумен рок*, ако Врховниот суд, утврди повреда на правото на судење во разумен рок, со решение ќе определи рок во којшто судот, пред кој е во тек постапката, мора да одлучи за правото или обврската или кривичната одговорност на подносителот на барањето (Закон за судовите 2006, чл. 36).

Според одредбата од ЗПП, во ревизијата странката треба точно да ги наведе и образложи причините зошто е изјавена, а согласно став 3, пак Ревизискиот суд ја испитува побиваната пресуда само во оној дел и во границите од причините што се точно наведени во ревизијата (Закон за парничната постапка 2011, чл. 337). Во парничната постапка Врховниот суд не може по службена должност (*ex officio*) да го испитува недостатокот на одлуките од пониските судови, па ниту во делот на отстапување од судската практика.

Ваквиот начин на дефинирање на целите и функциите на судската власт се во непосредна корелација со ЕКЧП и претставува основа за нејзина имплементација директно во судовите. Директната имплементација на Конвенцијата е предвидена во повеќе законски одредби. Така во член 36 од Законот за судови произлегува дека Конвенцијата, како и правилата и принципите утврдени со неа, директно се применуваат во постапките пред судовите во РСМ (Законот за судови 2006, чл. 36). Согласно со цитираната одредба, оваа примена е во постапката за правото на судење во разумен рок, која се спроведува пред Врховниот суд на РСМ. Исто така, и во одредбата од ЗПП е предвидено дека во повторувањето на постапката, дозволено врз основа на одлуката на ЕСЧП, со која е утврдена повреда на некое од човековите права или основните слободи, судовите се должни да ги почитуваат правните ставови изразени во конечната пресуда пред ЕСЧП со која е утврдена повредата (Закон за парничната постапка 2011, чл. 400). Генералната определба во член 18 став 5 од Законот за судовите е дека судот во конкретните случаи непосредно ги преименува конечните и извршни одлуки на ЕСЧП.

Во контекст на претходно наведеното, следува заклучок дека во нашиот правен систем заснован на континенталното право, се етаблира можноста за примена на правилата на прецедентното право (*caselaw*). Доколку го анализираме Уставот каде се вели дека судовите судат врз основа на устав, закон и меѓународни ратификувани конвенции нема ништо контрадикторно и контроверзно за ваквиот т.н. мешан систем

(Устав на РСМ 1991, чл. 98). Преведено во практика, овој механизам за отстанување на неконзистентноста меѓу судските одлуки има специфичен начин на активирање. Засегнатата странка треба да поднесе барање за повторување на постапката и во случаите кога со одлука на ЕСЧП е утврдена повреда на некое човеково право или основна слобода. Доколку засегнатата странка не поднесе вакво барање, засега не е можно по службена должност да се активира нова постапка во која би имало можност да се коригираат направените повреди на човековите права во конкретната судска постапка. Во овој контекст може да се каже дека е минорен процентот на случаи во кои се бара повторување на постапката во РСМ кога со одлука ЕСЧП потврдува повреда на некое човеково право или слобода (Неделкова, Л. 2014, стр. 65).

6.5. УСТАВНИОТ СУД КАКО ЗАШТИТНИК НА ПРАВАТА И СЛОБОДИТЕ НА ГРАЃАНИТЕ

Уставната заштита на правата и слободите на граѓаните е прашање кое ги засега демократските држави. Ова прашање е комплексно поради карактерот на прописите со кои се определуваат човековите права и слободи. Станува збор за Уставот, уставните закони, законите, повелбите и декларациите како и актите на меѓународното право, во кои се изразени прашањата за заштита на човековите права и слободи. Потоа, во системот на заштита се *уставните судови, редовните судови, Народниот правобранител* и сл. Како начела врз кои е поставена постапката се вбројуваат: начелото на јавност, двостепеност и право на одбрана. Правното средство кое им стои на располагање на граѓаните во нивната заштита пред Уставниот суд е *уставно барање за заштита на слободи и права*.

Уставната тужба како инструмент на заштита на човековите права и слободи воопшто, е индивидуална иницијална активност, изразена преку специфичен позитивно-процесен инструмент кој може да се употреби само доколку националниот правен поредок не предвидува никакво друго правно средство за заштита на повреденото право, односно по исцрпувањето на редовните и на вонредните правни лекови во судскиот систем (Каракамишева-Јовановска, Т. 2014, 97-101).

За да се овозможи овој инструмент на заштита пред Уставниот суд, треба да е изрично определн во националниот правен поредок во кој треба да биде дефинирана надлежноста на уставните или редовните судови кои ќе постапуваат по неа.

6.5.1. ЗАШТИТАТА НА СЛОБОДИТЕ И ПРАВАТА НА ГРАЃАНИТЕ ПРЕД УСТАВНИОТ СУД НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во Уставот на РСМ е определен Уставниот суд како заштитник на слободите и правата на човекот и граѓанинот, што се однесуваат на слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, политичкото здружување и дејствување и забрана на дискриминација по основ на пол, раса, верска, национална, социјална и политичка припадност (Устав на РСМ, 1991 чл. 110, алинеја 3). Уставниот суд на РСМ нема инструмент на уставна тужба поднесена од граѓаните и има рестриктивен однос кон ова прашање. Предложената предлог-измена на Уставот на РСМ, со уставниот амандман бр. 39, со која се предвидуваше воведување на институтот уставна жалба (тужба) во уставно-правниот систем на земјата значеше чекор напред во засилувањето на правните механизми и средствата за заштита на слободите и правата на човекот, како и следење на практиките на уставните судови во земјите од регионот и од Европа. (вака треба да биде ова) Преку двете надлежности, контролата на уставноста на законите и заштитата на човековите права и слободи, уставното судство требаше да ја засили својата позиција кон трите власти (Устав на РСМ 1991, чл. 110 алинеја 1 и чл. 110, алинеја 3).

Мнозинската власт врз човековите права во постсоцијалистичките земји доведе кон дејствување на демократијата и судството во насока на развивање на начелото на поделба на власта и уставната заштита на човековите права и основни слободи. Како резултат на поставеноста и положбата на Уставниот суд, во практиката сè побројни се поднесените иницијативи за поведување постапка за оценување на уставноста и законитоста на повеќе закони и други прописи, како и барањето за заштита на одделни слободи и права на човекот и граѓанинот, што пак е израз и потврда на демократизацијата на односите во општеството и поголема верба на граѓаните во Уставниот суд како заштитник на уставноста и законитоста (Вељановска, С. 2018, стр.113).

Употребата на уставната тужба (жалба) треба да е возможна ако граѓанинот ги исцрпил *сите можни инстанци* како што се: тужба, жалба и вонреден правен лек. Таа

може да се употреби ако *е повредено кое било право загарантирано со Уставот*. Употребата на уставната тужба (жалба) би значело употреба на уставна тужба само за основните права на човекот, дефинирани со Уставот, кои во најголем обем се содржани и во Европската конвенција за правата на човекот.

Сепак, она што ѝ недостига на РСМ е *посебен закон* за уредување на сите статусни и организациски прашања, поврзани со работата на Уставниот суд. Постојат две типови држави во однос на ова прашање. Првиот тип се држави кои од своето настанување имале уставен суд, кој имал засилени активистички позиции. Вториот тип држави се оние кои го развивале својот активизам постепено, согласно околностите и институциите во земјата. РСМ спаѓа во вториот тип држави каде во периодот од 1991 г. до денес активацијата на Уставниот суд е повеќе од неопходна. Затоа уредувањето на статусот, организацијата и надлежностите на Уставниот суд треба да се дефинираат со посебен закон, како што е тоа искуство на современите демократии²⁷. Во тој контекст, деловникот на Судот како средство за работа е недоволен.

6.6. УПРАВНО-ПРАВНАТА И УПРАВНО-СУДСКАТА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Управно-правната и управно-судската заштита на човековите права во РСМ е определена со Законот за општата управна постапка (ЗОУП) и Законот за управен спор (ЗУС).

Законот кој беше донесен во 2005 година е сосема нова иницијатива и не потекнува од поранешното социјалистичко уредување. Во себе тој содржеше граѓански концепт за заштита на поединецот кога заснова управно-правен однос со јавните субјекти, претставници на државата и локалната власт како и организации со јавни овластувања. Носење на нов закон беше потребно поради неопходноста од модернизација на управата, со што таа станува способна да испорачува големи и сложени јавни услуги. Новиот закон се ориентираше кон граѓаните, културата и техничките средства за комуникација помеѓу граѓаните и управните органи.

Но, се поставува прашањето колку новиот ЗОУП од 1015 е адекватен на новата реалност во управата, односно дали законските решенија се во согласност со „модернизацијата“ која се сакаше да се постигне во администрацијата? Дали не беше

²⁷ Меѓу нив се САД, Велика Британија, потоа некои држави на Латинска Америка и Шпанија.

подобро прво да се воспостават промените и модернизацијата на администрацијата, вклучително и обука на кадарот, па потоа да се донесе еден нов ЗОУП или тие промени и законските решенија е подобро да течат како паралелни процеси?

Управно-судската контрола е определна според ЗУС. Таа претставува еден од механизмите за вршење на контрола на управата како надворешен облик на контрола кој се спроведува од страна на независен судски орган – Управниот суд. Негова надлежност е оцената на законитоста на конечен управен акт.

6.6.1. ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ОПШТА УПРАВНА ПОСТАПКА И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Она што се направи со новиот ЗОУП беше генерализирање на одредбите од аспект на уредување на општите начела, поими и институти на управната постапка, бидејќи дотогашниот закон само отстапуваше во посебните постапки во поглед на роковите, правните лекови, суспензивно и деволутивно дејство на жалбата, молчењето на администрацијата, формата и видот на решението итн., со останатите закони на институциите во РСМ. Со новиот ЗОУП се прошири неговиот предмет и опфати во неговата содржина два институти и тоа - управен договор и управно дејство.

За да се склучи *Управниот договор* треба да е во доменот на јавен интерес и со него да не се ограничуваат правата на трети лица (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 98 стр.1). Со законот притоа не се определува ниту една постапка на склучување управни договори, со што се изведува заклучок дека и овој институт е генерализиран.

Управните дејствија во суштина претставуваат управни акти кои се однесуваат на правата на граѓаните, нивните должности и законски интереси како што се испорака на информации, предупредувања, известувања, објавување на експертските мислења или во врска со претставките на граѓаните. Управниот акт во зависност од барањето на странката може да се издаде во писмена, електронска или во друга соодветна форма, освен ако со законот не се пропишува или исклучува одредена форма (Закон за општата управна постапка, 2015, чл 87 стр.1).

Новиот ЗОУП е проширен и во поглед на начелата.

- *Начелото на законитост* е речиси исто и е поставено како столб на секоја правна процедура. Регулирано е со чл. 5 каде се вели дека се постапува во согласност со Уставот, законите и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот.
- *Начелото на пропорционалност* е новина и вели дека при водењето на управната постапка, заштитата на интересите на една страна не треба да ја доведе до штета другата странка, трети лица или јавниот интерес. (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.7).
- *Начелото на економичност и ефикасност* означува дека водењето на постапката треба да е брзо и без многу трошоци, но треба да се обезбеди почитување на правата и правните интереси на странките (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 7).
- *Начелото на еднаквост, непристрасност и објективност* е истото начело од претходниот ЗОУП и означува дека органите се должни да обезбедат еднаква, непристрасна и објективна примена на законите (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 8).
- *Начелото на утврдување материјална вистина* е проширено во новиот ЗОУП и вели дека јавниот орган треба да ги утврди сите факти и околности за правилно утврдување на фактичката состојба, како и тоа дека органот е должен да ги прибави сите информации кои се чуваат во службената евиденција и регистрите, доколку тоа не е во спротивност со друг закон и таквите информации може да ги прибави и од странката (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 10).
- *Начелото на сослушување на странките* укажува дека мора на странката да ѝ се даде можност да се изјасни пред издавањето на управниот акт. Ова начело предвидува и донесување акт без претходно изјаснување на странката само во случаи утврдени со закон (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.11).
- *Начелото на правна заштита* вели дека странката има право на заштита против секое управно дејство или реален акт.

- *Начелото на активна помош на странката* укажува дека јавниот орган е должен да им овозможи на сите странки во постапката да ги остварат и заштитат своите права и правни интереси на што е можно поефективен и полесен начин. Јавниот орган ги известува странките за законските одредби што се од важност за решавање на управната работа, за нивните права и обврски, вклучително и за сите информации поврзани со постапката и ги предупредува за правните последици од нивните дејствија или пропусти. Незнаењето или неукоста на странката која учествува во постапката не треба да биде на штета на нејзините законски права и интереси (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 17).

Покрај начелата кои се непосреден извор од кој може да се види почитувањето на човековите права, во РСМ во општата управна постапка и правните лекови играат голема улога на ова поле. Правните лекови во ЗОУП се дефинирани на следниот начин: „Странката има право на правна заштита против секое управно дејствие или пропуштање на управно дејствие, ако тврди дека со тоа дејствие или пропуштање се повредени нејзините права или правни интереси“ (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.104 стр.1). Како правни лекови се предвидени *жалбата, повторувањето на постапката и приговорот*. Доколку се исцрпи жалбата или приговорот, се поведува управен спор.

Предвиден е институтот *жалба против првостепените управни акти*. Жалбата како правен лек е предвидена и доколку јавниот орган не постапил по барањето на странката во определениот рок.

ЗОУП предвидува и *жалба во случај на молчење на управата*. Тоа е во случај кога второстепениот орган ќе утврди дека првостепениот орган не го донел предвидениот акт во прв степен и притоа му наложува тоа да го стори во рок од 30 дена по приемот на налогот. Второстепениот орган ќе донесе решение за барањето на странката ако увиди дека првостепениот орган немал оправдани причини за одлагање, но претходно ќе му даде рок од 15 дена по приемот на налогот. Во случај на повторен молк и по овој рок, второстепениот орган е должен самиот да ја реши работата (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.111).

Повторувањето на постапката како правен лек е предвидено во повеќе околности предвидени со член 114 од ЗОУП. Странката го поднесува барањето за

повторување на постапката во рок од 30 дена откако дознала за причините за повторување на постапката. Само по истек на 3 години не може да се користи овој правен лек. Доколку управниот орган донесе решение со кое го отфрла барањето за повторување на постапката, странката може да поведе управен спор (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.116).

Правото на приговор, кое е различно од жалбата, се однесува против реални акти, како и дејствија на давателите на услуги од општ интерес.

Управниот приговор е средство со кое се заштитува правото на граѓанинот и е определено во ЗОУП да се поведе против реален акт или негово пропуштање доколку странката тврди дека нејзините или правните интереси се повредени од тие дејствија или пропуштањето на определено дејствие (Закон за општата управна постапка, 2015, чл.118).

Против управните акти донесени во втор степен како и против управните акти донесени во прв степен против кои не е дозволена жалба, странката може да поведе *управен спор* (Закон за општата управна постапка, 2015, чл. 14).

Предвидени се и вонредни случаи на укинување и поништување на управни акти. Возможно е и укинување и менување на правосилен управен акт со согласност или по барање на странката доколку странката стекнала некое право, а органот смета дека во тој управен акт неправилно е применет материјалниот закон. Во овој случај управниот акт го донесува првостепениот орган што го донел управниот акт, а може и второстепениот, доколку таму е лоцирана повредата. Извршниот управен акт може и вонредно да се укине, доколку тоа е потребно, со цел за отстранување на тешка и непосредна опасност по животот и здравјето на луѓето.

6.6.2. ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЗАКОНОТ ЗА УПРАВЕН СПОР ВО ЗАШТИТАТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Управно-правниот спор во Република Северна Македонија се дефинира во Законот за управните спорови каде се вели дека „Во управен спор се обезбедува *судска заштита на правата и правните интереси на физичките и правните лица против поединечни управни акти и дејствија на јавните органи во согласност со овој закон*“ (Закон за управните спорови 2019, чл.2). Управно-судската контрола се појавува како неопходен инструмент за подобрување на квалитеот на работењето на јавната

администрација и доследна примена на принципот на добро управување. Овој закон заедно со Законот за општата управна постапка ја дава правната рамка на работењето на управата, подведена под начелото на законитост како основна придобивка на правната држава.

Како странки во постапката се појавуваат *тужител и тужен*. Управниот суд е *арбитер* кој треба да ја реши спорната ситуација. И во РСМ, како и во најголем број на европски држави, постои *специјализиран суд за управните спорови*. Како *тужена се јавува секогаш јавната администрација*²⁸, која го издала управниот акт.

Управниот суд во својата работа се раководи од неколку основни начела во насока на заштита на човековите права и слободи:

- *Начелото на законитост* вели дека судот одлучува во управен спор врз основа на Устав, закони и меѓународните договори ратификувани согласно Уставот, водејќи грижа за конзистентноста на своите одлуки (Закон за управните спорови 2019, чл. 7).
- *Начелото на сослушување на странките*. Според ова начело судот им овозможува на странките да се произнесат во врска со наводите во тужбата и одговорот на тужбата, како и за одредени факти и правни прашања изнесени во управниот спор (Закон за управните спорови 2019, чл. 8).
- Според *начелото на усност* расправата врз која судот ќе ја донесе конечната одлука е јавна, непосредна и усна. Исто така, судот може да донесе одлука и без одржување на усна расправа во случаи определени со закон (Закон за управните спорови 2019, чл. 9).
- *Начелото на контрадикторност и пропорционалност* им овозможува на странките фер расправа, во која ќе ги истакнат наводите на нивните барања (Закон за управните спорови 2019, чл. 10).
- *Начелото на ефикасност* предвидува судот да постапува брзо, без употреба на непотребни дејства и трошоци и носење на својата одлука во

²⁸ Поимот на јавна администрација е поширок и ги опфаќа не само министерствата, туку и другите органи и организации, како што се локалната самоуправа, фондовите, НВО со јавни овластувања, трговски друштва со јавни овластувања итн.

разумен рок, најдоцна од 9 месеци за одлучување по тужбата (Закон за управните спорови 2019, чл. 11).

Она што ја прави специфична управната постапка е *жалбата* како редовен правен лек против пресуда донесена во управен спор пред Вишиот управен суд. Таа се изјавува во рок од 15 дена од денот на доставувањето на пресудата. Навремената жалба за странката ќе значи побивање на правосилноста на пресудата (Закон за управните спорови 2019, чл. 69). Законот за управни спорови предвидува и *жалба против решение* која не го одлага извршувањето на решението (Закон за управните спорови 2019, чл.71). Странката има право да се откаже и од правото на жалба. Жалбата се доставува до првостепениот суд кој одлучува по жалбата и се препраќа на лицето за одговор кон жалба. Потоа жалбата и одговорот на жалбата со сите списи се доставуваат до второстепениот суд, најдоцна во рок од 8 дена (Закон за управните спорови 2019, чл. 77). Доколку причината за повторување на постапка е во одлуката на Вишиот управен суд, Управниот суд по одржување на рочиште ќе го достави предлогот до Вишиот управен суд (Закон за управни спорови 2019, чл. 84 стр.3).

Доколку пак постои повреда на правата на тужителот во подолните степени на постапката, односно во општата управна постапка постои и *вонреден случај на укинување и поништување на управни акти*. Така, доколку јавниот орган, против чиј управен акт навремено е поведен управен спор, може до завршување на спорот, ако ги уважува сите барања на тужбата, да го поништи или измени управниот акт од оние причини од кои судот би можел да го поништи таквиот акт, ако со тоа не се повредува правото на странката во управната постапка или на трето лице (Закон за управните спорови 2019, чл. 121).

Повторување на постапката како вонреден правен лек е возможно и доколку ЕСЧП со правосилна пресуда констатирал повреда на ЕКЧП или донел одлука врз основа на еднострана изјава на државата за признавање на повреда на ЕКЧП (Закон за управните спорови 2019, чл. 82 стр.2).

После овие законски одредби од ЗОУП може да заклучиме дека Законот е навистина премногу генерализиран. Што се однесува до роковите, тие не се косат со роковите на другите постапки (граѓанската и кривичната) бидејќи се однесуваат само на управната постапка. Вака поставен Законот не задира во други полиња на системот, а е комплементарен со него.

Што се однесува до ЗУС од 2019, во него се направени напори да се спречи повреда на човековите права. Новина на овој закон е тоа што по вонредни правни лекови повеќе не постапува Врховниот суд. Вишиот управен суд е последната инстанца во РСМ. Како надворешна инстанца чија иницијатива секако ќе биде призната за повторување на постапката е ЕСЧП, при што стои одредба во ЗУС дека и во случај на одлука на судот, се врши повторување на постапката. Ова е кога странката ги има исцрпено вонредните лекови во домашниот правен систем.

Како кај Уставниот суд, така и овој суд во определен временски период беше притиснат од владеачката гарнитура, поради што произлегоа пресуди кои не беа по сопственото убедување на судот.

Општата управна постапка и постапката по управен спор се сеопфатни, целисходни и комплементарни една со друга. Иако ЗОУП е од 2015 година, а ЗУС е од 2019 година, се водело сметка тие да се поврзат и да се создаде една генерална заштита на човековите права и слободи во управната постапка. Затоа беше неопходно да се тргне Врховниот суд од одлучување по овој тип спорови, следејќи го искуството на европските земји за специјализирани судови по однос на овој тип на постапка.

6.7. ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ И ЗАШТИТАТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Кога го анализираме пенитенцијарниот систем на РСМ од аспект на заштитата на човековите права и слободи, може да се каже дека нормативно тој е определен доста солидно. Меѓутоа она што е проблем во РСМ е суровата реалност со која се соочува овој систем, бидејќи во пракса сериозно се прекршуваат правата и слободите на затворениците, посебно при издржување на казната затвор. Треба да се напомене дека се прават сериозни повреди на членот 3 од Европската конвенција за човекови права, но досега ниту еден затвореник не се пожалил пред ЕСЧП за третманот во затворите. Ова не е случај со затворениците во другите земји каде тие се жалат на лошите хигиенски услови, затворската пренатрупаност, тортурата од страна на затворскиот персонал, изрекувањето на дисциплинската мерка самица, претреси на затвореници, видеонадзор во ќелиите, несоодветна калориска вредност на храната, несоодветна здравствена помош, штрајк со глад или насилно хранење на затвореници (Груевска-Дракулевска, А. 2014, стр. 141-144).

6.7.1. КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВИ И СЛОБОДИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Пенитенцијарниот систем е дефиниран во Законот за извршување на санкциите кој беше усвоен во 2006 година, а во 2010 беше усвоен Законот за измени на Законот за извршување на санкциите. Во 2013, 2014, 2015, 2016, 2018 г. донесени се измени на ЗИС, а во 2019 година е донесен нов закон за извршување на санкциите што укажува на динамичноста на ова прашање.

Доколку се анализираат начелата на Законот, може да се забележи дека Законот е во терк со европските стандарди и е сосема модерен закон. Низ сите елементи на својата организираност, функционирање и остварување на ресоцијализаторскиот процес може да се каже дека со овој закон може да се постигне крајниот степен на ресоцијализација на осудениот, што е и цел на овој закон. Кога се согледуваат начелата врз кои се базира системот на извршување на санкциите, се гледа дека се работи за доста динамичен систем и постојано еволутивен, во согласност со ефектите на ресоцијализацијата. Но, системот *покажува слабости* и тоа онаму каде што не се создаваат објективни услови за извршување на санкциите во согласност со овие начела. Законот за извршување на санкциите ги штити своите граѓани од *прекумерна, незаконска, нечовечка, нерационална, непотребна и бесцелна примена на сила од страна на државните органи*, како и од злоупотреба на моќта на властите. Законот определува дека со лицата спрема кои се извршуваат санкциите се постапува *човечно, со почитување на човековата личност и достоинство, зачувување на нивното телесно и душевно здравје, водејќи притоа сметка за остварување на целите на одделни санкции и мерки* (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 6). Понатаму во ЗИС стои дека при извршувањето на казната затвор мора да се *защитити психофизичкиот и морален интегритет на осуденото лице и да се почитува човековата личност и достоинство*. Се забранува *секој облик на мачење, нечовечно или понижувачко однесување и казнување*. Мора да се обезбедува правото на лична сигурност на осуденото лице и самопочитување на неговата личност (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 15). Се гарантира *еднаквост на граѓаните* во извршување на санкциите, правичност во примената на правилата за извршување на санкциите, *се забранува дискриминација врз основа на раса, боја на кожа, полот, јазикот, верата, потеклото, сродството* итн. (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 4 стр. 2).

За да се овозможи принципот на законитост – законско извршување на пресудите и принципот на легитимност на извршување на санкциите во Законот е предвиден и *надзор* над работата на органот. Во Законот е назначен *судски надзор во извршувањето на санкциите и судија за постапувањето со осудените лица и во остварување на нивните права и обврски* (Закон за извршување на санкциите 2019, чл.134). Друг надзор и контрола е од *Управата* која е орган во состав на Министерството за правда. Исто така, важно е да се спомне *Комитетот на Советот на Европа* за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување, кој врши посети на затворите. Овој Комитет организира посети на места во кои лицата се лишуваат од слобода со цел да оцени како се постапува со нив. Овие посети се изведуваат во затворите, центрите за лишување од слобода на малолетници, полициски станици, центри за сместување мигранти, психијатриски болници, центри за социјална заштита итн. Комитетот има неограничен пристап до институциите во кои се сместуваат лицата лишени од слобода и се движат низ нив, без ограничување. Овој Комитет има право да земе изјава од лицата лишени од слобода и да комуницира со секого во насока на тоа да обезбеди информација. Потоа Комитетот составува детален извештај за засегнатата држава.

6.7.2. ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА ОСУДЕНИ ЛИЦА И ДЕЦА ВО ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во глава XI од Законот за извршување на санкциите стои наслов *Права на осудени лица и деца*. Овој наслов ги регулира следните услови: *право на сместување, право на облека и постелнина, право на лична хигиена, право на исхрана, право на третман, право на одмор, право на пензиско осигурување, право на здравствена заштита, право на информирање, право на задоволување на верски потреби, право на контактирање со надворешниот свет (допишување, телефонирање, посети), право на примање пратки, право на склучување брак, право на правна помош и право на ажурирање на лична карта* (Закон за извршување на санкциите 2019, чл. 155). Ова поглавје е најважното во целиот закон, бидејќи тука се определени правата на затвореникот и неговиот престој во затворот. Со овие стандарди се планира да се воспостави крајната цел на затворот, а тоа е *ресоцијализацијата*. Иако законската рамка е идеализирана и поставена со цел да се постигне ресоцијализацијата на затвореникот, во практика таа функција е значително отежната. Тоа го говорат и извештаите на Комитетот на СЕ за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување

или казнување каде се забележани сериозни проблеми во посетните затвори по што се бара итна акција околу: малтретирање на затворениците од страна на затворските служби, насилство меѓу затворениците или заплашување, лоша материјална состојба, отсуство на секој режим, недостаток на менаџерски капацитет и наводна раширена корупција меѓу персоналот, несоодветно обезбедување здравствена заштита и недостаток на каков било надворешен надзор (Извештај на Комитетот на СЕ за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување 2017). Понатаму делегацијата утврди дека затворите Идризово и Скопје, кои заедно сместуваат околу 75 % од затворениците во земјата, имаат недостаток од затворски персонал, соодветни материјални услови и третман на затворениците заради нивна ресоцијализација, обезбедување на соодветна здравствена заштита и ефективен систем на надзор и контрола. Делегацијата утврди и дека состојбата во затворот Идризово е во лошо управување, недоволно одржување, лоша хигиена и пренатрупаност и даде препорака националните власти да преземат неопходни чекори за да се развие професионален менаџмент - пристап во затворите и до одреден степен да побараат помош однадвор.

6.7.3. КЛУЧНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ПЕНИТЕНЦИЈАРНИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

„Претворете ја ќелијата во училница и затворот во универзитет.“ - (Осирис К. 2018)

Клучните проблеми со кои се соочува пенитенцијарниот систем во РСМ се: пренатрупаност, несоодветна кадровска екипираност, висока стапка на пенолошки поврат, проблемот на ранливи категории затвореници во КПУ, несоодветни услови, несоодветна здравствена заштита на затворениците, несоодветен третман на затворениците во насока на остварување на процесот на ресоцијализација.

Пренатрупаноста како проблем во РСМ е сериозно изразен со фактот дека во казнено-поправните установи има речиси двојно повеќе затвореници, отколку што дозволува капацитетот на установата. На пример, во Идризово, кој има капацитет од 700 – 800 затвореници се сместуваат близу 1 500 затвореници. Со ова се крши правото на затворениците на минимум загарантиран простор за нив, што понатаму генерира други проблеми (неуспех поради недостаток на кадровски потенцијал и други притисоци што го оневозможуваат процесот на ресоцијализација). Овој проблем

почнува со порастот на затворската популација, што подоцна се одразува со пренатрупаност во КПУ. За да се ублажи овој проблем потребна е почеста примена на алтернативни санкции и мерки на начин што треба да се охрабрат судиите почесто да ги применуваат алтернативните мерки предвидени во Кривичниот законик (чл. 48-а од Кривичниот законик).²⁹ На пример, условниот отпуст претставува една од најделотворните и конструктивни мерки за спречување поврат и делува кон унапредувањето на ресоцијализацијата, овозможувајќи помош и надзор над реинтеграцијата на затвореникот во општеството. Оваа алтернативна мерка во нашата пенитенцијарна постапка многу ретко се изрекува, а во случаите кога ќе биде изречена, се одобрува само за затвореници осудени на кратки казни, на пример, во времетраење од три месеци.

Несоодветната кадровска екипираност го оптоварува пенитенцијарниот систем. Во РСМ се забележува дека има недоволен број на затворски персонал во сооднос со бројот на затвореници. Речиси 70 % од вработените работат во Секторот за обезбедување (затворската полиција), а втората и третата категорија вработени се во администрација и финансии (13 %) и во Секторот за ресоцијализација (12,4 %). КПУ постојано укажува на проблемот со малиот број на вработени. Следен проблем е недостатокот на правилно обучен персонал, кој ќе биде остручен на различни нивоа на системот. Истражувањата покажале ниско ниво на познавање на пенитенцијарната област од страна на затворскиот персонал. Оттука се истакнува потребата од зголемување на бројот на остручен персонал кој ќе помогне во процесот на ресоцијализација на осудуваните затвореници.

Високата стапка на пенилошки поврат како друг проблем покажува дека 53 % од затворениците се повратници, што е показател дека ресоцијализацијата не ја постигнала целта кај поголемиот дел од затворската популација. Посебно загрижува порастот на зависниците од дрога меѓу затворската популација во изминатите години. Би било корисно кога би се отвориле специјализирани одделенија за зависниците од дрога каде тие би се обезбедиле со соодветен третман и би се избегнала понатамошна криминална инфекција поради тоа што зависниците од дрога бараат сериозен третман за да се спречи идното рецидивистичко поведение.

²⁹На сторителите на кривичните дела може да им се изречат овие алтернативни мерки: 1) условна осуда; 2) условна осуда со заштитен надзор; 3) условно прекинување на кривичната постапка; 4) општокорисна работа; 5) судска опомена и 6) куќен затвор.

Пенитенцијарниот систем се соочува и со проблемот на затвореници кои стануваат ранлива категорија, заради тоа што се малцински групи или групи со различни културни карактеристики. Една од малцинските групи – Ромите подлежи на поголема маргинализација и дискриминација од другите затвореници поради поинаквите култури и традиции.

Несоодветните услови во КПУ го деградираат човековото достоинство и личноста, па поради тоа неопходно е да се изградат соодветни нови сместувачки капацитети според законските и меѓународни стандарди. Исхраната на затворениците, хигиената, облеката и постелнината не смеат да бидат причина за незадоволство кај осудените лица. Стандардите треба да бидат во границите на нормални услови кои ќе обезбедат ресоцијализација на затворениците.

Исто така, проблем е и нивото на здравствена заштита во казнено-поправните и воспитно-поправните установи, кое покажува дефицит во човечки и материјални ресурси. Се забележува недоволен број на квалификуван медицински персонал, како и несоодветни услови за сместување на осудените лица кои имаат потреба од амбулантно лекување. Проблем претставува и здравственото осигурување кое е загарантирано со ЗИС, но за жал не се остварува. Така, затворите треба да имаат доволен број на квалификуван медицински, болнички и технички персонал, како и соодветни простории за медицинска нега, која ќе биде слична со онаа надвор од затворите.

Несоодветниот третман на затворениците доведува до тоа да процесот на ресоцијализација не ја остварува својата основна цел. Значаен сегмент на овој третман најпрво е образованието. Најголем дел од затворениците се со незавршено средно, но и основно образование, а значајна е и нивната стручна обука, која треба да му помогне на затвореникот да најде вработување по отпустот од установата. Друго важно прашање е обезбедувањето на работа на осудените лица како значаен фактор во прилог на ресоцијализацијата и со тоа давање поблаг режим на третман (полуотворен или отворен третман), кој ќе им обезбеди со работа да ги стекнат стручните знаења во работата на слобода. Тука особено е значајна примената на специфични програми наменети за одредени категории затвореници.

Во насока на изложеното треба да се спомене и помошта на осудените лица по отпуштање од установата која е предвидена во глава XVIII од ЗИС и е суштинска за да

се избегне повратот. Тој најчесто се случува 3 – 6 месеци или 1-3 години по отпуштањето како критичен период во кој треба да се обезбеди помош на осудените лица. Искуствата покажуваат дека затворениците го доживуваат животот на слобода различно и со различни чувства и расположенија. Некои со голема радост и нетрпение го чекаат денот на слободата, други се решени да водат нормален социјален живот, некои се рамнодушни, а има и такви кои се плашат од неизвесноста во нивните животи.

Целта на оваа анализа беше да се види состојбата на пенитенцијарниот систем во РСМ и почитувањето на човековите права и слободи на затворениците. Иако кај нас состојбите не се добри, сепак затворениците не се жалат пред ЕСЧП за прекршувања на нивните права.

6.8. НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО УЛОГА НА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ

Народниот правобранител е *институција на Парламентот* за заштита на уставните и законските права на граѓаните кога тие им се повредени во постапка пред органите на државната власт и пред други органи и организации со јавни овластувања. Институцијата Народен правобранител ја има определно и *Уставот* на РСМ каде се вели дека го избира Собранието. Според Уставот, Народниот правобранител *ги штити уставните и законските права на граѓаните кога им се повредени од органите на државната управа и од другите органи и организации со јавни овластувања* (Устав на РСМ 1991, чл. 77).

Основната идеја вградена во Законот за народниот правобранител е практична реализација на интересот на државата за суштинско институционално дополнување во процесот на демократизација и зајакнување на принципот на владеење на правото и на системот за заштита на уставноста и законитоста. Воведувањето на институцијата омбудсман е поврзана и со јакнењето на улогата на јавното мислење како значаен фактор на контрола врз вршење на јавната власт. Институцијата Народен правобранител е дизајнирана *да набљудува, да укажува и да интервенира во оние случаи во кои различните уставни институции и органи за заштита на човековите права не функционираат на оној начин и со онаа ефикасност што произлегува од Уставот и законите*. Исто така, негова задача е на Парламентот да му сугерира општи

правни и политички мерки за надминување на утврдените негативни појави и на тој начин да се унапредува состојбата на почитување и заштита на човековите права. Најпрво треба да се признае фактот дека оваа институција е предвидена како независен и самостоен орган во вршење на функцијата (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 3).

Оваа институција се активира кога граѓанинот ќе поднесе *претставка* пред Народниот правобранител. За претставката не постои некаква форма како таа се изразува. Битно е да ги содржи потребните елементи со кои ќе се информира Народниот правобранител за повредата. Предвидено е *секое лице* да може да поднесе претставка кога ќе оцени дека му се повредени уставните и законските права или кога е повредено начелото на недискриминација и соодветна правична застапеност на припадниците на заедниците во државните органи (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 13). Покрај претставката, Народниот правобранител може да покрене постапка и по сопствена иницијатива кога оценува дека на граѓаните им се повредени законските права. Претставката до Народниот правобранител треба да биде потпишана и да содржи лични податоци за подносителот, како и да се наведе органот на кој се однесува претставката и да се наведе дали подносителот вложил правни средства и кои се тие средства доколку ги има (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 16). Народниот правобранител по поднесената претставка презема дејствија во рамките на својата надлежност за испитување на истата (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 24). Органите се должни да му ги достават на Народниот правобранител бараните информации во рок од 8 дена од денот на приемот на барањето, а доколку не можат, треба писмено да ги изнесат причините за таа неможност. Доколку Народниот правобранител оцени дека причините се оправдани, ќе определи нов рок за доставување на информациите, а доколку има одбивање на таквиот орган да постапи кон барањата на Народниот правобранител, ќе се смета дека се попречува неговата работа. По овој основ Народниот правобранител може да го информира непосредно повисокиот орган или Владата, а доколку тие не преземат мерки, Собранието на РСМ (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 25). Се поставува дилема околу ефикасноста на Народниот правобранител за претставки кога во суштина државата е виновна, бидејќи тој ја известува извршната власт, а потоа законодавната, што во принцип не е добар механизам кога станува збор за прекршувањата од претставките. Овде повторно страдаат човековите права и слободи, бидејќи не се изнајде соодветен

механизам за да се сменат надлежностите кога е во прашање вакво круцијално прашање. Она што му останува на Народниот правобранител и е определено со Законот е да го објави случајот во средствата за јавно информирање, кога ни Владата, а ни Собранието не реагираат на неговите барања. Исто така, може и претседателот на државата да го прими лично без одлагање на негово барање. Ова се однесува и на претседателот на Собранието и на претседателот на Владата.

Друга важна одлика на овој институт е тоа Народниот правобранител да учествува во интеративната функција на правото со што тој може да дава иницијативи до овластени предлагачи за измена и дополнување на закони и други подзаконски акти и нивно усогласување со меѓународните договори, ратификувани во согласност со Уставот на РСМ. Исто така, може да поднесе и предлог до Уставниот суд на РСМ за оценување на уставноста и законитоста на законите и другите прописи.

Народниот правобранител особено ги следи состојбите на почитување и заштита на уставните и законските права на приведените, притворените и лицата кои издржуваат казна затвор или воспитно-поправна мерка во казнено-поправните и воспитно-поправните установи. Посетите и увидите, Народниот правобранител може да ги изврши во секое време, без претходна најава и одобрение, како и да разговара со лицата сместени во овие органи, организации или установи, без присуство на службени лица. Лицата лишени од слобода имаат право претставката да ја достават до Народниот правобранител во затворен плик без проверка од службените лица на органот (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 31).

Активностите што Народниот правобранител ги презема во случај на постоење на повреда на некое право се давање предлози, мислења, укажувања за начинот како да се отстранат констатираните повреди. Исто така, тој може да предложи повторно да се спроведе определена постапка согласно законот, потоа дисциплинска постапка за одговорно лице или барање до надлежен јавен обвинител за покренување постапка заради утврдување на казнена одговорност (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 32). Во управната постапка Народниот правобранител може да бара времено да се одложи извршувањето на управниот акт до второстепена одлука или одлука на управниот суд (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 33).

Народниот правобранител за својата работа е одговорен пред Собранието, при што го известува со годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување,

унапредување и заштита на уставните и законските права на граѓаните и за почитувањето на начелата на недискриминација (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 36). Извештајот го разгледуваат на седница на Собранието членови на Владата, односно нејзини претставници. Извештајот се објавува и во средствата за јавно информирање.

За поголема ефикасност во работењето Народниот правобранител има свои заменици. Покрај главната канцеларија во Скопје, организирани се и канцеларии на Народниот правобранител во Тетово, Кичево, Штип, Струмица, Куманово и Битола. Донесува Деловник за работа со кој поблиску се уредува начинот на работењето и постапките пред Народниот правобранител (Закон за народниот правобранител 2003, чл. 47). За неговата работа се одвојуваат средства од Буџетот на РСМ, со што Собранието го гласа разделот наменет за Народниот правобранител.

Од наведеното може да се заклучи дека потребата од Народен правобранител е круцијална за едно демократско општество. Државните органи треба да ја имаат предвид неговата функција и постоење како коректор на прекршувањата на човековите права, како и неговите извештаи што се објавуваат секоја година во јавните гласила. Неговите извештаи, исто така, се задолжителна дебата во парламентот. Тие послужуваат како основа за преземање на конкретни мерки против носителите на јавни функции во рамките на нивните одговорности пред парламентот пропишани со устав и закон.

ГЛАВА СЕДМА: ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

На територијата на Европа речиси сите држави овој орган на СЕ го посматраат како Уставен суд на европските граѓани. Предноста на ЕКЧП споредбено со другите меѓународни институции е токму привилегијата во системот на ЕКЧП да се има една ваква инстанца, која го штити поединецот од повреда на некое уставно загарантирано право. Голема предност е и тоа што Комитетот на министри го надгледува извршувањето на неговите одлуки. Сепак, имајќи ја предвид неговата улога за речиси сите европски граѓани мора да се спомене и квантитетот на предмети што секојдневно се пласираат пред овој суд. Тој и покрај тоа останува конзистентен и доследен во неговата работа што за секој поединец е мотив неговиот предмет да се најде пред овој суд.

7.1. НАЦИОНАЛНА ПОСТАПКА ПРЕД ПОДНЕСУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ ДО ЕСЧП

Пред да се достави некој предмет на странка пред ЕСЧП, потребно е да бидат исполнети определени услови во самата држава, против која е поднесена жалбата. Без постоењето на тие услови е невозможно жалбата да се прифати пред Европскиот суд за човекови права. Во литературата се сретнува поимот национална постапка пред поднесување на предметот до ЕСЧП и се мисли на сите збирни активности кои се преземаат од страна на странката за да биде предметот допуштен да се решава пред ЕСЧП. Во продолжение на текстот ќе следат сите услови (активности) кои се преземаат пред предметот да биде предаден на решавање пред ЕСЧП.

7.1.1. ИСЦРПЕНОСТ НА ДОМАШНИТЕ ПРАВНИ ЛЕКОВИ

Прекршувањата на Конвенцијата мора да се образложат во прв степен пред националниот суд, така што потенцијалната употреба на ЕКЧП може да се развива уште од самиот почеток. Уште повеќе каде што случајот вклучува прекршување на основните права, адвокатите треба да бараат да ги имаат во предвид прекршувањата утврдени од страна на националниот суд: ако судот утврди дека постои повреда, може да се бара дополнителна примена на ЕКЧП. Прекршувањето на членови од Конвенцијата мора да се образложи суштински во прв степен, со конкретна референца за применливите членови на Конвенцијата (Lafranc G. 2017, стр. 12). Соодветно е да се повикаат на исти аргументи на Конвенцијата по жалба и до највисокиот суд или било

кој друг уставен суд или касационен суд кој постапува како краен суд. Принципот на супсидијарност бара националните судови да имаат можност да се разгледа и да се поправи наводната повреда. Ако тие не се предвидени, може да се поднесе барање до ЕСЧП.

Секогаш треба да се поднесе жалба до највисокиот суд на државата пред да се поднесе барање до ЕСЧП за да се избегне ризикот ЕСЧП *да ја прогласи жалбата за недопуштена* (ЕКЧП 1950, чл. 35 стр. 1). Во некои држави може да има случаи во кои жалбата до највисокиот суд не е потребна, на пример, ако тој суд веќе донесе одлука за проблемот на правото. Во такви околности засегнатиот адвокат треба внимателно да го анализира релевантното домашно право, позицијата на националниот суд во крајна инстанца и прецедентното право на ЕСЧП. Конвенцијата бара само исцрпување на домашните правни лекови кои се релевантни за наводните повреди, а кои се адекватни и ефективни.

Исцрпувањето на сите домашни постапки за жалби е од суштинско значење. Системот на ЕКЧП се темели на принципот на супсидијарност. Ако апликантот не успеал да ги исцрпи домашните правни лекови, ЕСЧП ќе заклучи дека домашниот правен систем е лишен од можноста да ги разгледа жалбите на ЕКЧП.

Секое кршење на Конвенцијата мора да е суштински објаснето. Препорачливо е да се образложи прекршување на конкретни членови на ЕКЧП, наместо општа или апстрактна повреда на правни принципи. На пример, ако кршење на правото на судење во рамките на разумен рок (ЕКЧП 1950, чл. 6 (1)) се образложи во контекст на националното кривично судење, бараната санкција треба да биде јасно наведена.³⁰

³⁰ Во случајот на Карајанов против Република Македонија, тој се жалел на повреда на член 6, став 2 поради чинот на објавувањето на решението на веб-страницата на Лустрациската комисија пред правосилноста на решението. Имено, тој бил висок функционер за време на комунизмот. За време на настаните, тој ниту имал јавна функција ниту бил кандидат за таква должност. Судот ја прифати основаноста на апликантот за презумцијата на невиност според член 6, став 2.

Во случајот на Санадел против Република Македонија тој се жалел врз основа на член 6, ставовите 1 и 3 (а), (б) и (д) од Конвенцијата на прекумерната должина и неправичноста на постапката. По овој основ подоцна се жалел и дека не му било дадено право да се користи со хебрејскиот јазик, јазикот кој единствено го разбирал; дека доказите биле прифатени во фотокопии; дека одлуките на домашните судови не биле образложени; дека не бил информиран на јазикот на кој го разбира, за

Соодветно е да се потпреме на судската пракса на ЕСЧП пред националните судови и притоа да се повикаме да се утврдат одлуките на Судот во врска со повредите на споменатиот член и на Конвенцијата. Пресудите на ЕСЧП во врска со таквите прекршоци мора да бидат целосно референцирани, вклучувајќи и упатување на конкретните ставови во врска со прекршувањата на кои се повикува ЕКЧП врз пресуди во слични случаи. Адвокатите не треба да се ограничат само на разгледување на пресудите на ЕСЧП кои се однесуваат на истата обвинета држава. Препорачливо е да се земат предвид сите слични одлуки на ЕСЧП во врска со земји со сличен правен систем.

Многу е препорачливо наводите за кршење на ЕКЧП да бидат направени во писмена форма, како на пример, како и во писмените поднесоци, писмени белешки до судот или други пишани заклучоци (Lafranc G. 2017, pg. 5). На прво место мора да биде наведена соодветноста на барањето на прекршувањата на човековите права. Важно е за правниците да ги советуваат своите клиенти колку што е можно поцелосно, како и попрецизно да ги посочат релевантните правни прашања. Нејасна анализа на прашања е бескорисно за клиентот и може предвремено да доведе до неуспех пред ЕСЧП. За таа цел, релевантните факти треба да се утврдат што е можно попрецизно. Неопходна е идентификација на фактичката матрица за да се избегне двосмисленост или неточност во однос на релевантните членови на ЕКЧП.

7.1.2. ПОСТАПУВАЊЕ НА АДВОКАТИТЕ ЗА ПРЕДМЕТИ ПОВРЗАНИ СО ЕКЧП

Адвокатите треба да избегнуваат да се изјаснуваат за апстрактни повреди на едно или повеќе права на Конвенцијата. *Наводните повреди* треба да се изјаснат прецизно, на една или повеќе специфични основни права заштитени со членовите на ЕКЧП или со нејзините протоколи (Christofersen G.; Matsen M. 2011, pg. 52-54). Притоа треба да се цитираат конкретни извадоци од претходните пресуди на ЕСЧП и нивниот

природата и причините на обвинението покренато против него и дека не му била дадена соодветна можност за подготовка на неговата одбрана.

конетекст да се објаснува, вклучително и со цитирање на пресудата и референци од ставовите на судот.

Адвокатите не треба да заборават да изградат добро документиран случај, ажурирајќи го на секое ниво на постапките, со цел да се обезбеди сеопфатна постапка, вклучително и кога треба да поднесат жалба, кога постапката се заклучува во највисокиот суд. Датотеките на предметот треба да содржат докази и тоа сите судски документи (поднесоци, писмени поднесоци, судски налози итн.) извадоци од коментарите за човекови права, како и од релевантни национални пресуди на ЕСЧП.

Кога сите жалби пред националните судови *се исцрпени*, препорачливо е адвокатот да подготви сеопфатен совет за шансите за успех пред ЕСЧП. На советите од адвокатот треба јасно да се идентификува временскиот рок за аплицирање до Судот, кој во моментот е шест месеци од датумот на конечната национална одлука (период кој ќе се намали на четири месеци кога сите земји-членки го ратификуваа Протоколот 15). Советот треба да содржи и преглед на најновите релевантни пресуди во базата на податоци на ЕСЧП, HUDOC. Адвокатот треба внимателно и искрено да ги објасни изгледите за допуштеност, но и каква било предвидлива тешкотија. Притоа, адвокатот треба да ги разгледа и објасни клучните теми како што се: судија, постапка, статистика за неприфатливост, должината на постапката во Стразбур, проценетите трошоци за постапките и правилата за правичен надомест. Важно е да им се каже на клиентите јасно и постојано дека ЕСЧП не е дополнителна жалба или „четврта инстанца“.

Потребна е грижа за точниот *истек на рокот* за поднесување барање, како на пример, ако паѓа за викенд, бидејќи националните правила можат да се разликуваат од оние на судот. Слично внимание треба да се посвети на конкретни прашања, како што е пресметувањето на временскиот рок за изработка на барање до судот. Само поднесување на комплетна апликација со релевантните документи го прекинува *б-месечниот период*. Испраќањето на документи по факс или е-пошта не е доволно и нема да претставува поднесување во рамките на временскиот период.³¹

³¹ Tanrikulu and others v Turkey: Помеѓу ноември 1992 и февруари 1993 година, апликантите беа уапсени во градот Силопи од полицајци под сомнение дека помагале нелегална организација, ПКК. Тие беа задржани во притвор во полициските станици во Силопи. Апликантите изјавиле дека во текот на полицискиот притвор биле подложени на разни видови тортура. Особено облеката им била отстранета и тие биле обесени со сопствените раце, подложени на електрични удари на разни делови од нивните тела, потоа претрпеле црева со ладна вода и навреди и биле спречувани да спијат, како и принудени да потпишуваат изјави. Судот забележал дека притворот на жалителите завршил на различни датуми.

Ако адвокатот најпрво се консултира по завршувањето на националната постапка, односно ако зема случај во текот на оваа фаза, целиот случај треба да се разгледа со цел адвокатот да советува суштински за изгледите за успех пред ЕСЧП. Ќе треба релевантните документи да бидат подготвени и предадени навремено (писмо на овластување, образец на пријава итн.) и адвокатите мора, секако, да обезбедат нивна ефективна експертиза во областа на ЕКЧП.

Адвокатите мора да бидат подготвени да посветат конкретни прашања и да го советуваат својот клиент, ако тие се појават. Таквите прашања вклучуваат привремени мерки, постапки пред Големиот судски совет, пилот-пресуди, следење на пресудата по утврдување на повреда, правна помош, електронски поднесоци, барања за анонимност, еднострани декларации и кои јазици може да се користат, како и процедурални проблеми кои би можеле да произлезат. Се препорачува адвокатите редовно да ја проверуваат веб-страницата на ЕСЧП за да добијат информации за пренесени случаи. Тие треба често да се консултираат со базата на податоци на Судот и неговата библиотека, како и со демонстрираната апликација дадена на веб-страницата на Судот. Конечно, адвокатите треба да ги проверуваат сите промени во постапката на Судот.

Каде што има промена на адвокат, со цел да се обезбеди континуитет на застапеноста, треба да се пренесе досието на случајот до новиот адвокат, заедно со сите информации за постапки во тек пред ЕСЧП.

Апликацијата не може да се достави директно до ЕСЧП во врска со повредите кои произлегуваат од одлука или чин на институциите на Европската Унија. Ситуацијата може да се промени кога Европската Унија ќе пристапи кон Конвенцијата.

7.2. ПОСТАПКИ ПРЕД ЕСЧП

Откако ќе се поминат сите фази во државата во смисла на судските инстанции и ќе се достави навремена жалба пред ЕСЧП, следува постапката пред ЕСЧП. Оваа постапка има за цел да ги утврди фактите врз кои се темелат тврдењата дека навистина

Судот, исто така, забележал дека жалителите биле ослободени од затвор на различни датуми, од кои најновиот е 6 декември 1994 година, додека нивното судење сè уште било во тек. Апликантите ги воведоа своите апликации на 4 октомври 1997 година, т.е. повеќе од шест месеци подоцна. Според горенаведеното Судот потсетува дека согласно член 35 (1) од Конвенцијата, Судот може да се справи со тоа прашање само во период од шест месеци од датумот на кој е донесена конечната одлука и затоа ја одбил апликацијата како ненавремена.

се случиле повреди на човековите права од страна на државата кон поединецот. Ваквите постапки се уредени според ЕКЧП и Правилникот за работа на Судот. Судот прави детални испитувања во постапките за фактичката состоја и врз основа на тоа донесува пресуда, со која потврдува или негира дека се повредени правата на поединецот од страна на државата.

7.2.1. АПЛИКАЦИЈА ПРЕД ЕСЧП

Судот може да се занимава само со барање што е поднесено *во рок од шест месеци* од датумот на кој е донесена конечна домашна одлука (член 35 (1)). Треба да се забележи дека Протоколот 15, кој ќе влезе во сила по ратификацијата од страна на сите земји-членки на Советот на Европа, го намалува тој период од 6 месеци до 4 месеци. Овој период трае од датумот на конечната одлука на највисокиот национален надлежен орган во чиј период е и исцрпувањето на домашните правни лекови. Периодот од 6 месеци започнува на денот на кој жалителите или нивните адвокати имаат добиено известување за одлуката. Почетокот на периодот е датумот на одлуката на националниот суд или датумот со кој бил известен жалителот или неговиот адвокат (Gomen D. Davis H. Zwaak Z. 1996 pg.115-116). Периодот завршува на последниот ден од шестмесечниот период, дури и ако тој ден падне во недела или за време на одмор. Идеално адвокатите треба да достават барање до ЕСЧП што е можно поскоро и пред да истече рокот. Времето ќе престане да се смета само при испраќање до Судот на комплетна апликација која ги исполнува барањата од Правилото 47 од Деловникот на Судот. Пријавата ќе биде регистрирана *само кога Судот ќе добие комплетна апликација*, вклучувајќи ги сите потребни документи. Поради тоа, на адвокатите им се препорачува да испратат формулар за апликација неколку недели пред истекот на шестмесечниот период за да се дозволи, ако е неопходно, да се дополни формуларот за апликација или да се обезбедат дополнителни документи во рамките на периодот од 6 месеци. Така ќе се избегне ризикот од одбивање на апликацијата без разгледување. Формуларите за пријавување се обезбедени од страна на Регистарот и се достапни во PDF формат на "Section Applicants " на веб-страницата на Судот. Правилото број 47 од Правилникот ги наведува информациите кои мора да бидат вклучени во апликацијата. Брошурата, подготвена од Секретаријатот, објаснува како да се пополни апликацијата. Апликациите може да се пополнат на кој било службен јазик на земја-членка на Советот на Европа. Од суштинско значење е сите информации што се бараат во апликацијата да бидат прецизно и точно наведени. Неуспехот да се обезбедат прецизни

и точни информации може да резултира со тоа ЕСЧП да не ја разгледува апликацијата. Доколку е потребно, дополнителни информации може да се приложат во формуларот за апликација на максимум 20 страници. Претседателот на Судот издава практична насока за поднесување на случај пред Судот, каде ги објаснува чекорите за поединечни пријави, според член 34 од Конвенцијата.

Овластувањето дадено од апликант до неговиот адвокат е дел од формуларот за апликација и ќе треба да биде датирано и потпишано со оригинален потпис од страна на барателот. Некомплетната пријава нема да биде разгледана и регистрирана од страна на Судот. Кога е направена некомплетна апликација, адвокатите мора да поднесат нов формулар за апликација кој ќе биде уредно пополнет и со прилози. Тоа треба да се одвива во рок од 6 месеци (Gomen D. Davis H. Zwaak Z. 1996 pg. 56).

Формуларот за аплицирање треба да биде поддржан со копии, а не со оригиналните документи, и преводи на истите не се потребни. Документите на националните судови ќе потврдат дека има усогласеност со рокот од 6 месеци, со што ќе се покаже дека Конвенцијата била испочитувана пред националните судови. Пресудите кои се приложуваат треба да ги содржат прекршувањата на ЕКЧП, бидејќи понекогаш националните одлуки не ги споменуваат истите. Други документи поврзани со националните одлуки или со мерките кои биле преземени можат да бидат прикачени на апликацијата (како што се записници, медицински или други извештаи или искази на сведоци). Копиите од сите такви документи и пресуди мора да бидат нумерирани хронолошки со точна референца. Приложените документи мора да бидат испратени по пошта до Секретарот на Судот. Апликацијата испратена по факс не се смета за комплетна и нема да го прекине 6-месечниот период, бидејќи Судот мора да ја добие оригиналната потпишана апликација. Кога апликантот или адвокатот поднесува пријави за различни факти за неколку апликанти, за секој апликант мора да се користи прописно пополнет формулар за апликацијата и документацијата која се однесува на секој апликант, мора да биде прикачена на соодветниот формулар за апликација (Gomen D. Davis H. Zwaak Z. 1996 pg. 45-47).

Адвокатите ќе бидат информирани по пошта дека пријавата е регистрирана и ќе добијат број на предметот и сет на етикети за бар-код што треба да бидат ставени на сите понатамошни комуникации со регистарот на Судот.

Усогласувањето со регистарот е исклучиво во писмена форма. Не е можно да се комуницира усно со регистарот во врска со случајот. Секоја комуникација со регистарот мора да е по пошта, без разлика дали е прашање, барање за информации, дополнителен документ или промена на адресата или брачниот статус на апликант.

Регистарот на сличен начин ќе му достави на адвокатот писмено барање за документи или информации или за какви било објаснувања кои можат да бидат потребни во однос на апликацијата.

Адвокатите мора да се погрижат веднаш да одговорат на прашања од регистарот. Ако адвокат не го направи тоа, регистарот може да претпостави дека адвокатот нема намера да спроведе барање. Во тој случај апликацијата може да биде укината со списокот на предмети на Судот (Gomen D. Davis H. Zwaak Z. 1996 pg.66-68).

7.2.2.ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ НА СУДОТ

Врз основа на член 39 од Правилникот, Судот може да издаде *привремени мерки* кои се задолжителни за засегнатата држава. Привремените мерки се доделуваат само во исклучителни случаи, на пример, во врска со протерувањето и екстрадицијата. Детални правила за барања за привремени мерки се утврдени во насока на пракса издадена од претседателот на Судот и приложена кон правилата на Судот (Harris D.J. Boyle M.O. Warbrik C 2014 pg.45).

Барањата за привремени мерки согласно правило 39 се разгледуваат во писмена форма. Одбивањата на барањата направени според ова правило не подлежат на жалба. Барањата мора да се оправдани и да ги наведат основите на кои жалителот го заснова својот став, природата на наводни ризици и одредбите од ЕКЧП.³² Барањата за

³² Во случајот Митрова и Савиќ против Република Македонија, Митрова е првата жалителка која стапила во брак со г. В. Савиќ („таткото“). Таа ја родила нивната ќерка, втората жалителка. Првата жалителка се развела. На барање на таткото, Центарот за социјална работа со решение прецизирал дека таткото има право навидување со втората жалителка во куќата на првата жалителка. Одбивањето да дозволи контакт на таткото со втората жалителка на четири средби според распоредот, од страна на првата жалителка предизвикало таа да биде осудена. Таа тврдеше дека детето во тоа време не се развивало правилно и дека таткото не покажал никаков интерес за детето. Беше осудена на казна затвор во траење од шест месеци. Жалителката се пожали дека изречената мерка лишување од слобода на првата жалителка со пресуда, неуспехот на Центарот да ги одреди правата на првата жалителка да

привремени мерки мора да се испратени по факс или по пошта (но не по електронска пошта), веднаш штом е можно по конечната домашна одлука или исклучително, дури и пред да се донесе конечна одлука, ако позицијата е критична за да му се даде на Судот време за решавање на ова прашање.³³

Судот воспоставува број на факс за барања за привремени мерки од понеделник до петок, од 08:00 до 16:00 часот. Барањата испратени по 16:00 нема да бидат на расправа тој ден. Адвокатите кои бараат привремени мерки мора да одговорат на писмата и барањата за информации испратени од Регистарот (Harris D.J. Boyle M.O. Warbrik C 2014 pg.65)³⁴.

7.2.3. НАБЉУДУВАЊАТА НА ЕСЧП

За спроведувањето на набљудувањата и нивната содржина Судот има утврдена постапка. На прашањата на Судот треба да биде одговорено прецизно. Прво, адвокатот на жалителот или Владата (одговорната страна) може да бидат замолени да одговорат на конкретни фактички прашања од Судот. Второ, кога Судот бара писмени забелешки, тие прво се обезбедуваат од страна на Владата од одговорното лице, а потоа адвокатот на жалителот е поканет да одговори. Судот обично поставува временски рок за поднесување на документи поврзани со набљудувањата (Real-sabad E. Blasime A.2014 pg 4-6)³⁵.

Адвокатот на жалителот треба да го информира Судот за конкретниот предмет и тоа за секој развој на националното право, без разлика дали законодавството произлегува од судската пракса. Адвокатите мора веднаш да одговорат на сите писма

остварува контакти со детето во тек на неколку месеци за време на, и веднаш по нејзиното лишување од слобода, пресудата на Врховниот суд со која ѝ било одземено правото на чување, воспитување и издржување на втората жалителка, ги повредиле нивните права утврдени во член 8 од Конвенцијата, по што Судот ја прифати жалбата.

³³ Poltoratskiy v Ukraine - Комисијата во 1997 сослуша докази во Киев и го посети затворот Ивано-Франкивск со цел да го испита третманот на затворениците кои чекаат извршување на смртна казна.

³⁴ Во предметот Peers v Greese делгатите на комисијата зеле докази од поднесувачот и тројца сведоци во затворот Коридалос. Тие го провериле затворскиот оддел за изолација каде нашле дека општата атмосфера е неподнослива и ќелијата на поднесувачот ја споредиле со „средновековна ќелија на заборавените“.

³⁵ Во Balymez v Turkey и во други предмети кои се однесуваат на долготрајни штрајкови со глад, ЕСЧП организира поднесувачите кои се наоѓаат во затвор да бидат прегледани од страна на медицински лица.

испратени од Регистарот. Секое одложување или неуспех да се одговори со кореспонденцијата од регистарот може да го наведе Судот да ја укине апликацијата од својата листа на случаи или да ја прогласи за недопуштена. Неуспехот да се информира Судот за важни факти може да се смета за злоупотреба на правото на индивидуална апликација. Тука особено игра улога начелото – обврска да се овозможат сите неопходни погодности. Се однесува на државите според член 38 (1)(а) кои се должни да ги овозможат сите неопходни погодности на набљудувањата на Судот, заради воспоставување факти кои ќе бидат спроведени без никакви пречки.

7.2.4. БАРАЊЕ ЗА ПРАВЕДНА САТИСФАКЦИЈА

Постои можност да се поднесат *барања за правичен надомест* при поднесување писмени забелешки. Иако не е задолжително да се стори тоа, препорачливо е апликантите да ја наведат штетата во нивната пријава. Пријавата може да се прогласи за недопуштена ако Судот смета дека жалителот претрпел незначителна штета (ЕКЧП 1950, чл. 35).

Барањата за правичен надомест мора да се направат во согласност со упатството за пракса издадено од претседателот на Судот. Барањата за правична сатисфакција ќе бидат доделени само ако внатрешниот закон на обвинетата држава дозволува само делумна репарација и каде е неопходно да се направи тоа. Правилото 60 од Деловникот на Судот го утврдува временскиот рок и другите формални услови во врска со поднесување барања за правичен надомест. Судот бара барањата за правичен надомест да бидат детализирани и кон нив да бидат придружени документи. Ако побарувањата не се детализирани и поддржани, нема да се додели награда.

Може да се обезбеди правична сатисфакција во однос на три вида загуба и штета: материјална штета, нематеријална штета и трошоци. Во врска со материјалната штета, Судот може да одлучи на правична основа да не ја додели целосната загуба. Судот може, исто така, да му додели награда за нематеријална штета на правно лице, како што е штета на угледот на компанијата, неизвесноста во планирање на одлуките, нарушувањето на менаџментот на компанијата и вознемиреност и непријатности за членовите на органите на управување на една компанија. Загубата на овој вид може да има субјективни и објективни елементи (Leif B. 1997 pg.7-9).

Принципот што се применува во тврдењата за правична сатисфакција е *restitutio in integrum*, т.е. дека апликантот треба да биде ставен во ситуација во која би бил тој пред повредата да се случи. Овој принцип е поставен во насока на пракса (Leif B. 1997 pg.11)³⁶

Што се однесува до штетата, Судот ќе направи проценка врз правична основа. Адвокатите треба објективно да го оценат надоместот кој се бара според Законот за материјалната и нематеријалната штета, но треба да бидат свесни дека дури и кога евалуацијата е базирана на придружна документација, Судот може да додели помал износ од побараната сума. Кога нема да се поднесе барање за правичен надомест, Судот нема да додели награда. Компензацијата за нематеријална штета е ослободена од данок. Сепак, надомест за материјална загуба може да биде предмет на данок. Наградите за трошоци и останатите трошоци генерално се ослободени од данок за барателот, но износите добиени за адвокатите може да подлежат на данок.

7.2.5. НАДОМЕСТ НА ТРОШОЦИТЕ

Надоместокот за трошоци, исто така, се однесува во упатството за работа издадено од претседателот на Судот. Ако Судот одлучи да даде надомест во врска со трошоците, тие ќе бидат пресметани и дадени во евра. Тука може да се вклучат *трошоците за легална помош, како и правните трошоци и надоместоците за регистрација пред суд*. Судот може да наложи надомест на трошоците што ги направил жалителот во обидот да се спречи повредата или да се добие надомест и во националните постапки и во постапки пред Судот. Побарувањата ќе бидат прифатени само кога трошоците биле направени неопходно за да се спречи повреда и каде што се разумни и целосно поддржани со докази. Во врска со надоместоците за адвокатите, барателот мора да покаже дека надоместоците биле платени или дека биле законски обврзани да бидат платени. Судот има дискреционо право во доделувањето на адвокатските трошоци, што често доведува до пониска награда од поднесоците на барателот, дури и кога побарувањата се потврдени и поддржани од фактури и извештаи за надоместоци. Судот не е обврзан со национални правила за пресметување на адвокатските трошоци (Merrillis J.1993 pg. 93).

³⁶ Во предметот *Kingsley v UK* било утврдено повреда на чл. 6 од Конвенцијата каде било утврдено дека „поднесувачот на апликацијата има право да добие нешто повеќе од морална победа или сатисфакција“ заради претрпената фрустрација, неизвесност, загриженост или поради штета нанесена на угледот. Начелото *restitution in integrum* наложува спроведување на повторно судење во целост пред домашните судови, но не им наложува на апликантите да го сторат тоа.

Неопходно е да му се обезбедат на Судот детални извештаи за плаќање или фактури. Судот нема да наложи надомест од жалителот во однос на домашните постапки во кои таквите такси не биле поврзани со прекршување на Конвенцијата, утврдена од страна на Судот.

Во светло на горенаведеното, адвокатите не треба да бидат изненадени што Судот често ги намалува наградите, иако тврдењето се потврдува. Може да се изврши исплата на надомест и трошоци доделени од страна на Судот директно на банкарската сметка на жалителот или на нивниот адвокат, во зависност од инструкциите испратени од Секретаријатот на Судот (Merrillis J.1993 pg. 96).

7.2.6. СОСЛУШУВАЊАТА ПРЕД ЕСЧП

Сослушувањата се случуваат *само во исклучителни околности*. Во повеќето случаи нема сослушувања бидејќи постапките пред Судот главно се спроведуваат во писмена форма. Сепак, во некои случаи се случуваат сослушувања пред коморите. Сослушувањата се задолжителни во случаите пред Големиот судски совет. Правилата од 63 до 70 од Деловникот на Судот утврдуваат како тие треба да се спроведат. Сослушувањата се, во принцип, *јавни*, во зависност од исклучоците утврдени во Правилникот. Сослушувањата вообичаено траат 2 часа. Нема обврска за кандидатите да се појават лично. Обезбеден е симултан превод на англиски и француски, но со дозвола од судот, адвокатите може да користат службен јазик на една од земјите-членки на Советот на Европа. Писмените поднесоци или белешки на кои ќе се потпираат страните мора да бидат примени од Регистарот 24 часа пред сослушувањето за да им се овозможи нивна комуникација со преведувачите. Писмените коментари не можат да се поднесат на расправа, освен ако тоа не го побара Судот.

Времетраењето на сослушување го определува претседателот во согласност со странките и пред сослушувањето. На секоја страна ѝ се доделуваат до 30 минути, како и дополнителни 10 минути за да одговори. Дозволен е прекин на сослушувањето по поднесоците на странките и кои било други прашања што ги поставуваат членовите на Комората за да им се дозволи на адвокатите да се подготват да одговорат на прашања. Адвокатите не се обврзани да носат службена облека. Сите сослушувања се снимаат и може да се емитуваат во живо или да се гледаат по настанот.

7.2.7. УПАТУВАЊЕ НА СЛУЧАЈОТ ДО ГОЛЕМИОТ СУДСКИ СОВЕТ

Двете страни на спорот можат во исклучителни околности да бараат упатување на случајот до Големиот судски совет. Тоа најчесто е во случај кога се покренува некое сериозно прашање во врска со толкувањето или со примената на ЕКЧП или кога се појавува некое сериозно прашање од општа важност. Таквите барања се испитуваат од страна на одбор (Големиот совет) од пет членови составен од претседателот на Судот, претседателите на секциите (но без претседателот на секцијата, на кој му припаѓа Советот што одлучувал) и еден друг судија избран преку ротација од судиите кои не биле членови на оригиналниот совет. Одлуката на Големиот судски совет е конечна. (Вељановска, С. 2019 стр. 120)³⁷.

7.2.8. ПРАВНА ПОМОШ НА АПЛИКАНТИТЕ ВО ВРСКА СО ПОСТАПКИТЕ ПРЕД СУДОТ

Судот не доделува правна помош на почетокот на постапката. Во подоцнежните фази на постапката, откако Судот ќе одлучи да поднесе барање до релевантните страни со цел да ги добие своите писмени забелешки, апликантите можат да добијат правна помош, ако тие не можат да си дозволат да плаќаат за адвокат и ако Судот смета дека е неопходно да се даде таква помош за правилно спроведување на случајот. Правилата од 100 до 105 од правилата на Судот ги содржат деталите за таквата правна помош. Претседателот на Комората може да додели сам правна помош, откако Владата на повиканата страна има поднесено свои писмени забелешки за пријавата. Барателот мора да побара, а националните власти мора да ја потврдат изјавата што укажува за приходите на апликантот, финансиските средства и финансиските обврски кон нив. Претседателот на Советот може да побара од одговорната Влада да даде мислење за барањето за правна помош (Hogovenco B.2015 pg.33-35).

Секретарот ќе ги извести странките ако се доделува или одбива правната помош. Секретарот ќе ја утврдува применливата стапка на плаќање и сите соодветни плаќања во врска со патувањето, сместувањето и други трошоци.

³⁷ Во Пизано, Италија, поднесувачот се жалел на чл. 6 од ЕКЧП бидејќи судот бил пристрасен во кривичната постапка која се водела против него. Предметот потоа се водел и пред Големиот судски совет каде поднесувачот бил ослободен од обвинение. Во постапката пред Големиот судски совет бил сослушан клучен сведок и обвинението било анулирано.

Треба да се напомене дека износот доделен по пат на правна помош е низок и претставува само придонес кон правните трошоци (Hogovenco B.2015 pg.36).

7.2.9. РАЗРЕШУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТИТЕ ПОДНЕСЕНИ ПРЕД СУДОТ

Правилото 62 од Деловникот на Судот ги утврдува условите под кои може да биде постигнат договор меѓу жалителот и релевантната држава за да се стави крај на нивниот спор. Судот секогаш *ги охрабрува страните да постигнат пријателско решение*. Преговорите за порамнување се доверливи и може да резултираат со финансиско плаќање. Адвокатите играат клучна улога во овие преговори. Тие треба да бидат способни да ги советуваат своите клиенти за тоа дали да се прифати спогодба, особено во однос на износот на која била понудата направена од повиканата влада.

7.2.10 ПОСТИГНУВАЊЕ „ПРИЈАТЕЛСКА СПОГОДБА“

Еден од начините за решавање на спорот меѓу апликантот и тужената држава во периодот помеѓу допуштањето на жалбата и донесувањето на конечната пресуда на спорот е постигнување на нивна пријателска спогодба. По прогласувањето на допуштеност на жалбата, Судот им става на располагање на страните пријателска спогодба (ЕКЧП 1950, чл. 38). За оваа цел во согласност со чл. 68 од Правилникот на ЕСЧП, регистраторот стапува во контакт со странките со цел да обезбеди склучување на таква спогодба. Во раната фаза ЕСЧП може да даде свое „привремено“ мислење во однос на меритумот на спорот. Понекогаш ЕСЧП сам ги испитува можностите за пријателско решение во дискусија со една или со двете страни одвоено. Флексибилноста и неформалноста на оваа атмосфера овозможува да се создаде атмосфера во која на страните им е полесно да стигнат до релевантниот компромис (Вељановска, С. 2019, стр. 217, 218)³⁸.

7.2.11. УНИЛАТЕРАЛНА ДЕКЛАРАЦИЈА

Онаму каде што има неуспех да се дојде до пријателско решение, Владата на повиканата страна може да поднесе еднострана изјава до Судот, согласно правилото 62А од Правилникот. Од таквата декларација, Владата на одговорната страна

³⁸ Во предметот *Koksal v Netherlands* кој се однесува на претпоставено мачење и смрт на таткото на поднесувачот при полициски притвор, Судскиот регистрат успеа да ги спогоди страните. Предметот се расчистил со исплата на 140 000 холандски гулдени и со изјава „за најдлабоко сочувство“ од холандската влада поради смртта на човекот, иако исто така било кажано дека оваа изјава „не претставува признае од страна на Владата дека Холандија ја прекршила ЕКЧП“.

потврдува дека имало повреда на Конвенцијата и се обврзува да му обезбеди на апликантот соодветна репарација. Еднострана декларација се поднесува по неуспешни пријателски преговори за порамнување и може да е предложена во фаза на постапката за праведно задоволување. Поднесување еднастрана декларација е јавна (за разлика од доверливиите спогодби за порамнување за да се дојде до пријателска спогодба, кои се тајни).

7.3. СОДРЖИНА И ИЗВРШУВАЊЕ НА ПРЕСУДИ ОД СТРАНА НА ЕСЧП ВО СЛУЧАИ НА ИНДИВИДУАЛНИ АПЛИКАЦИИ

Во случај кога Судот ќе потврди дека е сторена повреда според Конвенцијата, следи третата фаза, а тоа е извршувањето на пресудата. ЕСЧП определува во кој дел е сторена повреда на човековите права и таквата одлука е конечна и не подлежи на жалба. Извршувањето на пресудата е под надзор на Комитетот на министри кој го следи извршувањето, во смисла на тоа да се додели правична сатисфакција на жалителот која ја определил Судот, како и промените кои државата ги направила во законодавството, со цел во иднина да се избегнат такви или слични повреди.

7.3.1. ОБЖАЛУВАЊЕ НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП

Одлуки за недопуштеност и пресуди донесени од комитети или Големиот судски совет не подлежат на жалба. Но, доколку Советот донесе пресуда, странките може да побараат упатување на случајот до Големиот судски совет за повторно разгледување. *Такво повторно разгледување е исклучително.* Во пресудата, ЕСЧП ќе наведе дали има покренато обвинение од повиканата држава, и доколку е така, кои членови на Конвенцијата или протоколите биле повредени. Доколку жалителот поднел барање за правичен надомест, ЕКЧП, исто така, ќе наведе дали кандидатот ќе добие таква награда (обично со паричен надоместок) од државата на одговорност (Feset J 2012, pg 99,100).

7.3.2. ИСКЛУЧИТЕЛНИ СЛУЧАИ ПРЕД ЕСЧП

Во случаи на системски недостатоци, обично од законски вид, ЕСЧП може да објави дека државата менува или укинува законодавство. Во исклучителни случаи, Судот може да утврди рок за таа акција. Кога се донесуваат закони, државите се обврзани со Конвенцијата како што е толкувано од ЕСЧП, за тоа да го известат Судот.

Во исклучителни случаи, ЕСЧП може да објави дека државата презема конкретни дејства, како што се ослободување на жалителот од притвор или спроведување на правото на жалителот за пристап до дете над кое има старателство. Судот не е надлежен да поништи ниту еден национален закон или пресуда.

7.3.3.ПИЛОТ ПРЕСУДА

Постапката за пилот-пресуда следи кога Судот ќе добие *значителен број апликации кои произлегуваат од истата причина* или кога фактите на некоја апликација откриваат постоење на структурен или системски проблем или друга слична дисфункција во државата, кои можат да предизвикаат слични апликации. Потоа Судот може да избере една или повеќе апликации за приоритетен третман и одложување на остатокот на пресуди. Во справувањето со приоритетни случаи, Судот ќе се обиде да постигне решение кое се протега надвор од конкретниот случај за да се покријат сите слични случаи кои го покренуваат истото прашање. При доставување на пилот-пресудата, ЕСЧП ќе ја задолжи државата да го усогласи своето законодавство со барањата од Конвенцијата, така што сите други актуелни или потенцијални кандидати добиваат олеснување. Ако државата не презема соодветни мерки, ЕСЧП ќе донесе одлука против тоа во сите одложени апликации. Судот може во кое било време во текот на постапката на пилот-пресудата да испита одложена апликација каде што тоа се бара заради интересите на правилното спроведување на правдата. Ако страните во пилот-случајот постигнат пријателско решение, таквото порамнување мора да содржи изјава на државата за спроведување на општите мерки, идентификувани во изјавата.

Во содржината и извршувањето на пилот-пресудата од страна на ЕСЧП во случаи на индивидуални апликации, мора да се утврди надоместот што треба да му се даде на потенцијалните апликанти (Feset J. 2012 pg. 112).

7.3.4. ПОСТАПКА ЗА ПИЛОТ-ПРЕСУДА

ЕСЧП ќе одлучи по службена должност дали да започне постапка за пилот-пресуда. Адвокатот може, сепак, да побара ЕСЧП да ја усвои пилот-пресудата, врз основа на тоа што случајот на жалителот е претставник на многу други случаи со иста корелација во домашното право. ЕСЧП може само да наведе дека одредени дејствија постојат, потоа може да укаже на пропусти, но не може да дејствува на закони или судски одлуки за државата која ја прекршува Конвенцијата. Државите се обврзани со

наодите од ЕСЧП, со тоа што од нив се бара да обезбедат дека прекршувањата на Конвенцијата се доведени до самиот крај и дека таквите прекршувања нема да се случуваат во иднина (Feset J. 2012, pg. 120).

7.3.5. ОДГОВОРНА СТРАНА ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП

Државата е одговорна за извршување на пресудите на ЕСЧП. Притоа, државите имаат овластување за конкретни мерки или активности. Во секој случај државите мора да го осигураат тоа дека постојните прекршувања на Конвенцијата се завршени и дека во иднина ќе се избегнат такви прекршувања. Многу држави веќе имаат процедурални правила за повторно отворање на административните постапки или судските постапки по негативна пресуда од ЕКЧП. Ако повредата влијае на другите случаи, потребно е државата да преземе општи мерки за запирање на овие прекршувања, на пример, со промена на домашното законодавство.

7.3.6. ПОСТАПКИ НА ДРЖАВАТА ОТКАКО ЕСЧП НАЈДЕ ДЕКА ДОМАШНОТО ЗАКОНОДАВСТВО ЈА КРШИ КОНВЕНЦИЈАТА

Државата треба да определи дали може да се избегне кршење на Конвенцијата (во конкретниот случај и во сите идни случаи) со толкување на релевантното домашно законодавство во согласност со Конвенцијата. Ако текстот на законодавството не дозволува такво толкување, државата треба да го измени законодавството во светло на пресудата на ЕСЧП (Harris D.J; Boyle M.O. Warbric C. 2014 pg.44) ³⁹.

7.3.7. ПОСТАПКА НА ДРЖАВАТА АКО ЕКЧП НАЈДЕ ДЕКА УСТАВОТ НА ДРЖАВАТА ЈА КРШИ КОНВЕНЦИЈАТА

Државата треба да ја измени соодветната одредба од нејзиниот Устав, освен ако *не може да се толкува на начин кој е во согласност со Конвенцијата*. Националното уставно право мора да ја почитува Конвенцијата, без оглед на тоа каде државата ја става Конвенцијата во нејзината хиерархија на закон (односно без оглед на тоа дали

³⁹ *Stoke v Ireland*-Овој предмет е поврзан со отсутното на независна и автоматска проверка на легалноста на притворањето во психијатриска установа. Тој бил спогодбено решен за неопределена сума и ирската влада се изјасни за нејзината намера да усвои Закон за ментално здравје 1999.

Ali Erol v Turkey- Поднесувачот, уредник на весник, бил гонет според законите кои го инкриминираат поттикнувањето на луѓето кон омраза и насилство врз основа на раса и религија. При спогодувањето во овој предмет владата ја прифатила потребата од прилагодување на домашниот закон со чл. 10 од ЕКЧП и се нафатила да направи промени во законот, предвидени со националната програма од 2001 г.

државата смета дека Конвенцијата е супериорна, на исто ниво или на пониско рамниште од нејзиниот устав) (Harris D.J; Boyle M.O. Warbric C. 2014 pg.45).

7.3.8. СЛЕДЕЊЕ НА УСОГЛАСЕНОСТА НА ДРЖАВАТА СО ПРЕСУДИТЕ НА ЕКЧП

Комитетот на министри на Советот на Европа е одговорен за надгледување на спроведување на пресудите на ЕСЧП. Комитетот на министри доставува до релевантната држава и надлежниот оддел на Советот на Европа за тоа како треба да се изврши пресудата и како да се спречат идните прекршувања на Конвенцијата, како и кои дејствија треба да се избегнуваат. За таа цел може да се наведат поединечни мерки кои се преземаат за поединецот. Комитетот на министри тогаш ќе провери дали таквите мерки се преземени и ако не се, ќе ја опомене државата (во случај кога тешко се толкуваат или пресудата го попречува нивното извршување). Адвокатот може да го препрати предметот до Комитетот на министри, кој потоа официјално ќе побара од државата да ја исполни својата обврска за плаќање. Ако таквото барање не е успешно, Комитетот на министрите, со одлука со двотретинско мнозинство, може да побара од ЕСЧП да одреди дека таа држава одбива да ја изврши пресудата на ЕСЧП.

Бидејќи државите уживаат маргина при извршувањето на пресудите на ЕСЧП, степенот на мерките што ги презема државата може да зависи од нејзиното толкување на пресудата. Каде има несогласување помеѓу жалителот и државата во врска со толкувањето на пресудата, жалителот или нивниот адвокат може во рок од една година од пресудата да поднесе барање до ЕСЧП за толкување на пресудата. Правото на Комитетот на министри според ЕКЧП е да утврди дали една земја-членка е усогласена со пресудата и се протега на прашањето дали мерките преземени за извршување на пресудата се соодветни и доволни.

7.3.9. СЛУЧАИ НА ГРЕШКИ ВО ОДЛУКИТЕ ИЛИ ПРЕСУДИТЕ НА СУДОТ

Судот може да ги исправи канцелариските грешки, грешки при пресметување или очигледни грешки во одлуката или пресудата и тоа *по сопствена иницијатива или по барање на странка*, кога таквото барање е направено во рок од еден месец од одлуката или пресудата. Правилото 81 од Деловникот на Судот ја утврдува постапката што треба да се следи за исправки на грешките во одлуките и пресудите. Правилото 80 од Деловникот на Судот ги утврдува околностите во кои странката може да побара

Судот да ја разгледа пресудата во спорен предмет.⁴⁰ Државата е обврзана да се придржува кон пресудата, па така и Врховниот и Уставниот суд се обврзани со толкувањето на Конвенцијата на ЕСЧП, како и на повредите на Конвенцијата. Постојат многу држави во кои се заштитени човековите права обезбедени со Конвенцијата, кои ја надминуваат заштитата што ја обезбедуваат националните уставни. Доколку ЕСЧП или Врховниот или Уставниот суд на една држава сметаат дека државниот устав ја крши Конвенцијата (како што е толкувано од ЕСЧП), националните судови прво треба да го протолкуваат националниот Устав во согласност со Конвенцијата. Доколку ова не е можно, државата треба да го измени својот устав за да го усогласи со Конвенцијата ,како што е толкувано од ЕСЧП (Harris D.J; Boyle M.O. Warbric C. 2014 pg.45).

⁴⁰Harris D. J., Boyle M. O., Warbrik C. Law of the European Convention on Human Rights, Oxford 1975

8. ГЛАВА ОСМА: ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ НА ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Извршувањето на одлуките на Судот е своевиден *мониторинг од страна на Комитетот на министри*, на одлуките на ЕСЧП во контекст на пошироко разбирање на пресудите на Судот, како нешто што во општеството во РСМ води кон промени кои треба да обезбедат подобра заштита на човековите права на национално ниво.

Со ратификација на Европската конвенција за човекови права на 10 април 1997 година, РСМ презеде обврска:

- да ги признае правата и слободите од ЕКЧП на сите кои се наоѓаат во државата;
- да ја прифати улогата, односно надлежноста на ЕСЧП.

Тоа значи дека сите права и слободи дефинирани во одделните членови на Конвенцијата им припаѓаат на сите луѓе кои се наоѓаат на територијата на РСМ. *Државата по основ на ратификацијата се обврзува да создаде услови, секој човек на нејзината територија да ги ужива овие права.* Притоа, потребно е да не се загрозуваат или ограничуваат правата и слободите, повеќе отколку што е предвидено во ЕКЧП. Надлежноста на ЕСЧП, која ја има во поглед на жалбите значи РСМ *да не ги попречува тие одлуки (поединечни мерки) и да направи евентуално промени во легислативата и системот со цел да се спречат понатамошни повреди (општи мерки) од ист тип.*

8.1. ОБВРСКИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ВРЗ ОСНОВА НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Државата не смее да презема активности и да создава ситуации во кои може да дојде до неможност за практикување или до отежнување во практикувањето на правата и слободите предвидени со Конвенцијата. Постојат ограничувања на одредени права што се поврзани со остварување на правата на другите, кои државата може да ги постави во однос на конкретни права и во конкретни ситуации. Ниту едно од овие ограничувања не смее да биде спротивно на одредбите на Конвенцијата, ниту пак да ги надминува границите на ограничувањето што ги предвидува Конвенцијата (Најчевска, М., Тодоровски, С. 2013, стр. 13-14).

Основна обврска на државата според Конвенцијата е да *дава заштита* при повреда на правата и слободите. Тоа своевидно значи дека државата презема обврски да изгради систем од заштитни механизми (институции и процедури) што ќе му обезбеди на *секој човек кој мисли дека му е повредено некое право да добие соодветна ефикасна и ефективна заштита и секогаш кога може да биде обештетен и да бидат создадени услови за остварување на повреденото право.*

Друга обврска на државата е *да ги почитува и спроведува пресудите* на ЕСЧП и да ги отстрани последиците од направената штета во согласност со одлуката. Поконкретно ова значи дека државата со Конвенцијата презема обврска да ги прифати одлуките на ЕСЧП. Исто така, во оваа обврска влегува и создавањето на институции кои ќе ги дистрибуираат одлуките до соодветните национални структури, потоа исплата на досудени отштети, создавање на услови за *имплементација на поединечни и општи мерки*. За случаите соодветно да се затворат, секако преку можност за повторување на постапката треба да се почитува принципот *restitutio in integrum* во случај кога судот тоа го предвидел.

ЕСЧП својата работа ја завршува кога пресудата ќе стане правосилна. Меѓутоа, со тоа не завршува и постапувањето по случаите. *Точно од тој момент започнува обврската на државата да ја спроведе правосилната одлука на Судот*. Државата е таа која треба да ја спроведе одлуката бидејќи ја презела таа обврска со ратификување на Конвенцијата согласно член 46, кој вели дека високата државата се обврзува кон конечните пресуди на Судот во спорови, каде државата е странка. Извршувањето на одлуката на Судот е комплетирано кога Комитетот на министри ќе донесе *конечна резолуција* со која утврдува дека државата ги исполнила своите обврски. Во меѓувреме Комитетот на министри го надгледува извршувањето. На Комитетот на министри, според член 46, став 2 му се доставува конечната одлука на Судот за да го надгледува извршувањето.

Извршувањето на пресудите од државата, за жалителите значи отстранување на повредата и на последиците од истата. Под поимот *правична отштета* се подразбира отштета којашто ја досудува Судот, а треба да му биде исплатена на странката од страна на државата. Правичната отштета, притоа, не е поврзана со постапката којашто се водеше пред Националниот суд, туку е поврзана со констатираниот факт на Европскиот суд дека е направена повреда на правата предвидени во Конвенцијата.

Така *правичната отштета не е сума со која се решава спорот што страната го водела во Република Северна Македонија, туку тоа е сума со којашто жалителот се обештува поради фактот што тој спор се водел на начин кој не успеал да му ги заштити правата загарантирани со Конвенцијата внатре во системот на РСМ* (Најчевска, М., Тодоровски, С. 2013 стр.14).

Извршувањето на пресудата може да биде дефинирано и како *право на враќање на ситуацијата којашто била пред настанување на повредата*. Притоа, правата мора да бидат заштитени во домашниот правен систем и бидејќи системот не успеал да го направи тоа, Судот со пресудата утврдува дека тоа треба да го стори. Ова може да биде во форма – жалителот повторно да ја води постапката пред националните судови.

Извршувањето на пресудата може да е и во форма на *право на отстранување на последиците од направената повреда*. Доколку е можно според овој начин на враќање на претходната состојба, треба да се минимизираат негативните последици за страната којашто се жали, а кои настанале поради несоодветна примена на Конвенцијата.

Доколку ситуацијата не може да се врати во претходна состојба и доколку не можат да се отстранат последиците од повредата, извршувањето на пресудата е со *право на обештување*.

Опитата обврска на државата е исполнета кога се исполнети мерките споменати погоре и притоа е направена таква промена со која ќе се спречи настанување на исти или слични повреди во иднина.

Еден случај пред Европскиот суд може да заврши со *пресуда, одлука, спогодба и со еднострана декларација*. Спогодбите и едностраните декларации не треба да значат дека немало основа за поведување на постапка пред Судот, туку треба да значат дека пред да биде завршена оваа постапка, државата ја осознала својата грешка и го лоцирала проблемот. Спогодбата значи дека нема доволна аргументација за одбрана на државата, односно дека државата не може да најде доволно соодветни аргументи со кои ќе ја оправда постапката, и покрај тоа што таа може да смета дека не е прекршено некое право. Додека, пак едностраните декларации значат дека државата без натамошна судска постапка ја признава повредата на правата, свесна е за повредата која ја предизвикала и најбитно е дека е подготвена да сноси одговорност за истата.

Обврската за извршување на пресудите произлегува од должноста на државата која не успеала да ја изврши својата примарна обврска дадена во член 1 од Конвенцијата, да ги обезбеди правата дадени во Конвенцијата за секој што е под нејзина надлежност. Значи, појдовна примарна точка е дека државата не ја исполнила преземената обврска според Конвенцијата и за тоа мора да одговара и во иднина да изнајде начин тоа да не се повтори. Соодветното извршување на одлуките на Судот претставува најјасен доказ за ефективноста на Конвенцијата во функција на заштита на човековите права и слободи.

Исполнувањето на обврските на одлуките на Судот го следи Комитетот на министри како орган на Советот на Европа. Но, самата држава треба да ги предвиди мерките, процедурите и институциите кои се неопходни за спроведување на одлуките на Судот. За таа цел од Комитетот на министри се усвоени и правила за аплицирање.

Постојат определени главни цели на пресудите на ЕСЧП.

-Една од тие цели е одреден случај *да се реши на начин што ќе престане да ги повредува човековите права*. Оваа цел предвидува да се дојде до завршница, што е во согласност со Конвенцијата за човекови права.

-Друга цел е *жалителот да добие соодветно обештетување* заради прекршување на неговите права, а тоа да биде направено на начин кој колку е можно повеќе да ја врати ситуацијата што постоела пред прекршувањето.

-Потоа друга цел е *државата да направи такви промени во легислативата и во практиката кои ќе обезбедат подобри услови за практикување и заштита на правата и слободите на луѓето, онака како што се гарантирани во Конвенцијата*.

Во согласност со ова, Комитетот на министри има задача да следи:

-дали е исплатена сумата што ја определил Судот како правичен надоместок;

-дали се спроведени поединечни мерки со кои се обезбедува запирање на повредата и со кои повредената страна се става, онолку колку што е можно, во истоветна ситуација со онаа, која се наоѓала пред настанувањето на повредата до ниво на *restitutio in integrum*. Таму каде што не евозможен поврат во првобитната состојба, треба да се *пристапи кон компензација*. Изразот на Судот дека е направена повреда според Конвенцијата, сам по себе треба да претставува сатисфакција за апликантот. Тоа во

продолжение ќе значи дека државата презема обврска да ги елиминира сите последици на прекршувањето. Државата треба да направи крупна промена којашто ќе доведе до ситуација како да не постоела повреда со дејствување на extunc. Така ќе се согледува дали се усвоени општите мерки кои во иднина би ги превенирале ваквите и слични повреди и со кои би се спречиле континуираните повреди. Оваа обврска се однесува и на случаите кога случајот завршува спогодбено.

Комитетот на министри спроведува своја процедура. Таа може да е:

- Во стандардна процедура Комитетот на министри не зема активна улога. Тој се задоволува со формалните одлуки со кои се регистрира напредокот на извршувањето. Тука може да влезе прием на план за акција, искажано задоволство во текот на извршувањето или обнародување дека апликацијата е завршена.
- Во засилена процедура Комитетот на министри презема активна улога. Под активна улога се подразбира задавање конкретни задачи за државата или поставување временски рамки. Активната улога, исто така, може да се манифестира и со давање помош на државата при изработка на планот на акција или при дефинирањето и изборот на мерките што треба да бидат преземени.

Еден случај се става под засилен надзор во ситуација кога се потребни *неодложни индивидуални мерки*. Исто така, тука влегува и ситуацијата кога се работи за меѓудржавен случај или кога се донесува пилот-пресуда, или кога се затвора комплексен случај со пошироко влијание.

Кога Комитетот на министри смета дека сето ова е исполнето, тој донесува Резолуција со која се затвора конкретниот случај за кој одлучувал Судот.

Второто ниво на имплементација е кај државата. Тоа е поврзано со промените што треба да се направат во домашната легислатива и практика. Ова не е само под влијание или само како дел од спроведување на пресудите поврзани со конкретни случаи против РСМ. Поврзано е со процедурата на Судот во пресуди кои се однесуваат и на други држави, а кои опфаќаат случаи релевантни и за РСМ.

Треба да се има во предвид дека Судот сите наредни случаи ги гледа во врска со претходните случаи од ист тип по кои расправал и на тој начин националното постапување е под двојна контрола. Двојната контрола се состои од поставувањето на Комитетот на министри, но и од Судот, доколку тој смета дека државата го комплетира и националното законодавство, како и промените кои треба да настанат поради пресудата на Судот.

8.2. ПОТРЕБАТА ОД ПРАВНА И ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА НА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП

Практиката на извршување на пресудите во изминатиот период во РСМ беше проследена со отсуството на законска регулатива. Освен законската регулатива, постоеше и отсуство на институционална поддршка. Владееше и конфузија во поглед на надлежностите кај извршувањето на пресудите.

Откако пристигнаа првите пресуди изречени за РСМ, во периодот од 2002 до 2018 година, градењето на легална и институционална рамка се одвива премногу бавно. Ова директно влијаеше на малиот број на затворени случаи со резолуции кои ги донесуваше Комитетот на министри, како орган на Советот на Европа.

Во 2007 во поднесениот извештај и самиот Владин агент кој ја застапуваше РСМ пред Судот напоменува дека следењето на извршувањето на пресудите на Европскиот суд ќе биде потполно кога ќе се усвојат законски решенија и ќе се воспостави институционална рамка која ќе овозможи имплементација на поединечните и општи мерки. Ниту владиниот агент, ниту Министерството за правда, каде што припаѓа владиниот агент, немале ништо преземено, освен превод на одлуките и дисеминација. Ова само по себе не можело да обезбеди реализација на сето она што се очекува од Владата да го преземе. Пресудите се однесуваат на најразлични сфери кои наложуваат посветеност и инволвираност на разни институции и органи за преземање конкретни обврски и дејствија во определени рокови. Сето тоа по дифолт на нештата требаше да се достави до Советот на Европа во вид на конкретен акционен план, кој Комитетот на министри го надгледува како процес на извршувањето на пресудите. Доколку Комитетот на министри утврди квалитет на преземените дејствија, предметот ќе се смета за завршен. Советот на Европа во однос на РСМ веќе констатираше проблем со неизвршувањето на пресудите на Европскиот суд во делот на општите и

поединечни мерки, особено во делот кај поединечните мерки кои се со цел да се исправи неправдата на жалителот (Годишни извештаи на Бирото за застапување на РСМ пред ЕСЧП).

Така владиниот агент го лоцира проблемот во недефинираниот систем на извршување на пресудите на Европскиот суд, како и начинот на информирање на Советот на Европа и Комитетот на министри за мерките преземени во насока на извршувањето на пресудите на Европскиот суд. Така *владиниот агент ја нагласи потребата да се размислува за законско решение во целиот овој процес, со што во иднина би се избегнале недоречености и пропусти.*⁴¹

8.3. ЗАКОНСКИ РЕШЕНИЈА ВО НАСОКА НА ИЗВРШУВАЊЕТО НА ПРЕСУДИТЕ НА ЕСЧП

Процесот на законско дефинирање на извршувањето на пресудите на ЕСЧП започнува дури во 2008 година, а примената на Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП започнува во 2012 година. Тоа значи дека од 2002 г. кога пристигнуваат првите пресуди, вклучително и оние за пријателско спогодување, истите не можат да бидат соодветно извршени. Конечните пресуди и отсуството на законски решенија доведуваат до состојба на загрозување на целокупниот систем на заштита на човековите права (Најчевска, М, Тодоровски, С. 2013, стр. 20). Државата во тој период се однесува стихијно бидејќи не постои можност за извршување на одлуките со отсуството и на институционална рамка, што беше голем хендикеп во тој период.

Во 2008 г. РСМ по Препорака⁴² на Советот на Европа и Резолуцијата 1516 во 2006 година, пристапи кон подготовка на законски текст за создавање систем за извршување на пресудите на ЕСЧП. Притоа, станува збор за Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП, кој е донесен во 2009 година. Согласно член 31 од истиот закон, неговата примена е одложена.

Овој закон влегува во сила осмиот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на РСМ“, а ќе започне да се применува од денот на формирањето на Меѓуресорската комисија (Закон за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 31).

⁴¹ <http://www.pravda.gov.mk/documents/VAgodisenizvestaj2007.pdf>

⁴² CM/Rec(2008)2 <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/echr-system/recommendation-on-execution-judgments>

Одлагањето на дејството на овој закон зависеше од формирањето на меѓуресорската комисија како една од институционалните рамки за извршувањето на пресудите на Европскиот суд.

Од формален аспект Законот ги содржи основните решенија кои би требало да овозможат извршување на пресудите на ЕСЧП. Законот содржи објаснување на поимите поврзани со извршувањето, потоа ги содржи основните организациски параметри, процедурите и одговорните лица и институции.

Извршувањето на одлуките на Судот се обезбедува со исплата на досудените средства на жалителите, како *правична отштета* и *усвојување и преземање на поединечни и општи мерки*, заради отстранување на повредата и последиците кои настанале од истата, како и на причините што довеле до поднесување на жалби пред Судот и соодветно спречување исти или слични повреди (Закон за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 2).

Во членот 5 од Законот се дефинирани трите основни активности кои треба да ги преземе државата во процесот на извршување на одлуките на Европскиот суд:

- „Правична отштета“ е паричен износ кој Судот му ја доделува на жалител, кога ќе оцени дека постои материјална или нематеријална штета, настаната со повреда на Конвенцијата и протоколите;
- „Поединечни мерки“ се мерки што државата како договорна страна на Конвенцијата може да ги усвојува во домашниот правен поредок, заради отстранување на конкретната повреда, утврдена од Судот спрема жалителот, како и за отстранување на евентуалните последици од повредата. Државата е слободна да ги избере средствата со кои ќе ги изврши своите правни обврски и
- „Општи мерки“ се збир на систематски мерки, легислативни измени, промена на судската и административната практика и постапувањето на надлежните државни органи, како и сите други мерки што државата ги презема за ефективното надминување на утврдените недостатоци, недоволната правна регулираност, како и неусогласеноста на домашната легислатива со одредбите и стандардите на ЕКЧП и другите прифатени меѓународни стандарди и обврски, кои кумулираат повреди на

Конвенцијата согласно со образложението и насоките на Судот со донесената пресуда.

Во законските решенија со кои се дефинира процедурата за постапување по пресудите на Европскиот суд недостига регулирање на подготовката и поднесувањето на акциски план од страна на државата по однос на секоја од добиените пресуди. Комитетот на министри ја утврди ваквата потреба од постоење на акциски планови, меѓутоа РСМ не реагираше со соодветни промени во националната легислатива.⁴³

Законот како таков содржи и недостатоци. На пример, рокот за процесуирање на одделни фази коишто се предвидени во Законот не соодветствуваат со новите промени кои ги направи Советот на Европа. Комитетот на министри инсистираше за изготвување на акциски план од страна на РСМ во најкраток можен рок и тоа најмногу шест месеци од добивањето на конечната пресуда.⁴⁴ Членот 23 од Законот за извршување на пресудите не соодветствува со овој рок кој е изрично определен како рок од 3 месеци, што од своја страна не е доволен. Овој рок предвидува известување на Бирото кај Меѓуресорската комисија за конечност на одлуката на Судот, при што остава многу краток период за подготовка на акциските планови, што во бројните документи на Советот на Европа е шест месеци. Се остава впечаток дека Законот воопшто не обрнал внимание на препораките што Комитетот на министри ги поднесе за формулација на овој закон.

Во Законот за извршување е предвидена одговорност на правосудните органи кои ги донеле пресудите кои не соодветствуваат со ЕКЧП. Тие пресуди, бидејќи се обжалени пред Европскиот суд, се претпоставува дека според Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП, одговорност ќе сносат лицата кои ги донеле. Но, самиот закон по себе не е доволен за ова. Вакво законско решение не е предвидено ни во друг закон и не постои повикување на одговорност на соодветниот правосуден орган.

Останува отворено прашањето на кој начин ќе се имплементираат промените во практиката на судското постапување доколку судиите и јавните обвинители не трпат никакви последици, дури и во случај на континуирани повреди и прекршувања на Европската конвенција.

⁴³<https://wcd.coe.int/?ViewDoc.jsp?id=1662781&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

⁴⁴<https://wcd.coe.int/?ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec%282006%29964/4.4&Language=lanEnglish&Ver=app4&SiteCOE&BackColorInternet=9999CC7&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged+FFAC75>

Членот 75 од Законот за судовите ја дава оваа можност за разрешување на судиите, меѓутоа не врз основа на тоа што судиите направиле прекршување на Европската конвенција, со што во случајот изостанува *системското поврзување* на Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП со Законот за судовите.

Од друга страна, во Законот за јавни обвинители *не е предвидена ваквата одговорност*, воопшто. Останува отворено прашањето како јавниот обвинител ќе сноси одговорност во кривичните предмети, на пример, кога е загрозено правото на живот или мачење и сурово постапување.

Деловникот за работа на Меѓуресорската комисија за извршување на одлуките на Европскиот суд не ги воспоставува бараните процедури за извршување на пресудите на Европскиот суд. Донесен е кон крајот на 2012 година. И покрај тоа, во него не е содржан елементот на изработка на План за акција, ниту пак се дадени конкретни насоки за разрешување на конфликтот на интереси што произлегуваат од улогата на Бирото во застапувањето во извршувањето.

8.4. ИНСТИТУЦИИ ПРЕДВИДЕНИ СО ЗАКОНОТ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП

Во Законот за извршување на пресудите на ЕСЧП фигурираат две структури, задолжени за обезбедување и следење на извршувањето и тоа:

-*Меѓуресорската комисија* за извршување на одлуките на ЕСЧП, која е клучна структура надлежна за извршување на пресудите;

-*Биро за застапување на РСМ пред ЕСЧП*, кое е надлежно за стручните и административни работи на Меѓуресорската комисија.

Според Законот за извршување на одлуките на РСМ пред ЕСЧП, Бирото е орган на државната управа во состав на Министерството за правда. Овој орган е надлежен за застапувањето и постапувањето на РСМ пред Судот, но врши и други стручни работи од надлежност на Министерството (Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 5, стр. 7).

Според Законот за извршување, Бирото како орган е надлежно за извршување на пресудите на Европскиот суд како составен дел на Меѓуресорската комисија

(Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 5, стр. 7). Во суштина, Министерството за правда му дава специфична положба на Бирото во неговата двојна улога. Првата улога на Бирото е во тоа што се води како Биро за застапување пред Европскиот суд преку Сектор за застапување. А втората е преку Законот за извршување каде во неговиот состав има Сектор за извршување на пресудите и одлуките на Европскиот суд.

Клучната структура којашто треба да овозможи извршување на пресудите на Европскиот суд е новоформираната Меѓуресорска комисија. „Владата на Република Македонија во рок од два месеца од денот на влегувањето во сила на овој закон ќе донесе решение со кое се формира Меѓуресорската комисија“ (Закон за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 29).

Меѓутоа, во праксата на овој закон не се случи така. Меѓуресорската комисија се формира три години подоцна. Првиот состанок по однос на ова прашање е одржан кон крајот на ноември 2012 година, а законот е донесен во 2009 година, каде во последниот член 31 јасно се вели дека законот влегува во сила со формирањето на Меѓуресорската комисија. Од суштината на законот за извршување, игнорирајќи ги постапките на РСМ, се гледа колку е клучна Меѓуресорската комисија по однос на извршувањето. Ова самото по себе носи податок дека Законот за извршување започнал да се применува од 2012, односно од формирањето на Меѓуресорската комисија.

Меѓуресорската комисија како орган не е замислена како цврста структура со дадено седиште и со издвоен субјективитет, туку *како флексибилен збир од субјекти, обединети под раководство на Министерот за правда.*

Во делот Состав и раководење, од Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП е определено:

- 1) Меѓуресорската комисија е составена од функционерите кои раководат со Министерството за правда, Министерството за внатрешни работи, Министерството за надворешни работи, Министерството за труд и социјална политика, Министерството за финансии, Министерството за образование и наука, Министерството за здравство, Министерството за транспорт и врски и Министерството за локална самоуправа. По функција членовите на Меѓуресорската комисија се претседателот на Судскиот совет на РСМ,

претседателот на Врховниот суд на РСМ, претседателот на Советот на јавни обвинители, Јавниот обвинител на РСМ и владиниот агент (Закон за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 8).

По потреба во работата на Меѓуресорската комисија можат да учествуваат и други претставници на соодветни институции.

По однос на законската определба, може да се утврди дека Законот опфаќа широк збир на субјекти. На сите тие субјекти им се дадени сериозни надлежности кои бараат постојана соработка, заедничко дејствување и високо ниво на знаење. Според Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП, член 11, надлежностите на Меѓуресорската комисија се:

- 1) Анализа на пресудите на Судот донесени против Република Северна Македонија за утврдување на причините кои довеле до повредата;
- 2) Препорачување на поединечни и општи мерки на надлежните државни органи за отстранување на повредата утврдена од Судот и за отстранување на последиците од истата;
- 3) Давање предлози за подобрување на законската регулатива за заштита на човековите права;
- 4) Следење на извршувањето на одлуките на Судот;
- 5) Обезбедување и размена на информации и податоци во областа на извршувањето на одлуките на Судот;
- 6) Следење на постојниот систем за извршување на одлуките и предлагање мерки за негово подобрување и
- 7) Други работи утврдени со закон (Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП 2009, чл. 11).

Сите овие надлежности упатуваат на потребата од постоење механизам кој ќе биде способен со голема независност да ги анализира пресудите и да формулира план на акција, да дефинира мерки за промена, активно да го следи процесот на извршувањето на секоја негова фаза и постојано да го развива системот за мониторинг и контрола во извршувањето.

Очигледно е дека Комисијата е замислена како структура во која ќе може на највисоко ниво да се расправа за одлуките на Европскиот суд, да се дискутира за

општите и поединечни мерки кои треба да се преземат со цел да се отстрани повредата, како и место во кое ќе можат да се донесат заклучоци по однос на законските и институционални промени, коишто треба да бидат направени во насока на промена на легислативата и практиката којашто довела до кршење на човековите права, односно до отсуство на соодветна заштита. Вака на прв поглед, кога се анализираат надлежностите, се остава впечаток дека РСМ успешно го имплементирала Законот и дека надлежностите на Комисијата соодветствуваат со обврските што ги има преземено во согласност со Конвенцијата. Се создава и впечаток дека има остварување во создавањето услови за практикување на човековите права и нивната заштита на национално ниво, уште во моментот кога истите се прекршени или ограничени. Меѓутоа, de facto ситуацијата покажува дека комисиите од овој состав не успеваат да профункционираат од повеќе причини.

8.4.1. ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА ОРГАНИТЕ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ЕСЧП

Првата група на проблеми е врзана со Меѓуресорската комисија.

а) Проблематичен е самиот *состав* (членовите) на Комисијата. Наспроти највисокиот ранг на претставници кои треба да се сретнат и да разговараат за повредите на Конвенцијата со соодветна пресуда против РСМ, се среќаваат претставници од понизок ранг. Во отсуство на јасна распределба на надлежностите, однапред утврдени заменици учествуваат на средбите и нивото се спушта до состав каде на ваквите средби можат да се најдат претставници од најниски нивоа, кои не се така добро упатени во проблематиката.

б) *Замената* на високи функционери со службеници од понизок административен ранг вообичаено води кон отсуство на генерални расправи поврзани со правните, институционалните и практичните извори и последици од пресудите на ЕСЧП и притоа го оневозможува точното дефинирање на поединечните и општи мерки кои треба да се преземат, па се остава впечаток дека ваквите средби се неконструктивни.

в) Исто така, поставувањето на Министерот за правда *во улога на надминистер* во оваа област, уште повеќе ја усложнува ситуацијата во однос на релациите надреден-подреден кои се создаваат во Меѓуресорската комисија, како и очекувањето другите

членови на Комисијата да ги извршуваат барањата на конкретниот министер. Тоа создава впечаток за постоење на паралелизам со улогата којашто ја има Владата во извршувањето на пресудите на ЕСЧП. Владата е таа која треба да ги изврши пресудите, а не друго тело. Овде загрижува и пасивниот и игнорантски однос на Министерството за правда во кое е сместено и друго тело, а тоа е Бирото за застапување на РСМ пред ЕСЧП, кое, исто така, има пасивна надлежност. Усложнува и фактот што министерот за правда е и претседател на Меѓуресорската комисија, и според Законот и главен двигател во нејзиното работење.

Замислата на Меѓуресорската комисија со ваков состав, сама по себе е осудена на *неуспех* од аспект на нејзината функционалност, како од аспект на запазувањето на составот на сите средби, така и од аспект на извршувањето на нејзините надлежности. Ваквиот состав е проблематичен по однос на тоа што нема можеби да овозможи целисходна дебата, расправа и заземање на генерални ставови. Многу повеќе Меѓуресорската комисија е оперативен механизам кој треба да се грижи за извршувањето на пресудите на Европскиот суд (Најчевска, М., Годоровски, С., 2013 стр. 26-27).

Втората група на проблеми е поврзана со Бирото.

а) Проблематична е улогата што треба да ја има владиниот агент како директор на Бирото во работењето на Меѓуресорската комисија. Двојната улога на владиниот агент – улога на застапник на државата пред ЕСЧП и клучен субјект во извршувањето на пресудите на Европскиот суд може да биде контрапродуктивна, односно може да биде *конфликт на интереси*.

Законот во кој се дефинира структурата и надлежноста на Бирото е донесен во исто време со донесувањето на Законот за извршување на одлуките на Европскиот суд. Двата закони се преклопуваат во надлежностите, меѓутоа не реферираат еден со друг. Законот за Бирото во одделен дел го содржи и Секторот за извршување на пресудите на Европскиот суд. Бидејќи во Законот за извршување на одлуките на Европскиот суд не се споменува Секторот за извршување, туку се споменува Бирото, останува отворено едно многу легитимно прашање за конфликт на интереси. Имено, истата служба или истиот човек кој во одредена постапка ја застапува државата и ги спори наводите на жалбата, во одреден момент треба да се појави како клучен фактор за

извршување на пресуда со која се негираат неговите или таквите наводи (Најчевска, М., Тодоровски, С. 2013, стр. 28-29).

Бирото како орган во Законот е дефинирано како тело за застапување на државата пред Европскиот суд тогаш кога таа е тужена дека го прекршила правото на жалителот. Во Законот за застапување никаде не е дадена оваа доминантна улога, а сепак Бирото ја извршува. Исто така, не се споменува оваа доминантна улога ни во Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП. Законот за застапување и Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП го имаат прескокнато овој битен факт и како закони воопшто не се поврзани еден со друг.

б) Ситуацијата и понатаму се продлабочува поради фактот што Бирото може да се појави и како единствен носител на извршувањето на пресудите на Европскиот суд. Во Законот, Бирото е предвидено како институција која треба да ги врши стручните и административни работи на Меѓуресорската комисија. Така Бирото за застапување во услови на организациска флексибилност на Меѓуресорската комисија може да се очекува дека ќе стане супститут на Комисијата, односно главен носител на надлежностите во Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП, предвидени за самата Комисија. Тоа ќе ги врши активностите поврзани за извршувањето на пресудите и како такво ќе биде единствено одговорно во ваквата проблематика.

Се доаѓа до ситуација законодавната извршната и судската власт да реагираат *единствено по извештаите поднесени од директорот на Бирото*. Тоа сега по функција е надлежно за извршување на пресудите. Може да се изгуби од предвид димензијата дека е направена повреда од страна на државата, односно на тој начин да ги занемари недостатоците во извршувањето. Исто така, може да ги занемари и обврските коишто државата треба да ги преземе.

Сложена е и улогата на владиниот агент. Тој пред Европскиот суд ја има улогата *да ја застапува и брани државата* и нејзините интереси. Исто така, од друга страна, според целата институционална структура се јавува и како *спроведувач на пресудите на Европскиот суд*. Најсложено е што владиниот агент дури може да се најде во улога на бранител на интересите на страната којашто се жалела.

Досегашната практика покажува дека улогата на Владата во делот на извршување на пресудите се состоеше само во финансискиот дел, *односно исплатата*

што државата требаше да му ја додели на жалителот. Никогаш оваа процедура не се прошири врз Собранието кое би требало да е *одговорно за општите мерки*, односно да ја промени легислативата што во иднина ќе ги избегне повредите од овој тип. Собранието, информациите поврзани со пресудата, ги добиваше во *Годишен извештај на владиниот агент*, односно на Бирото. Според тоа, Собранието како законодавно тело не беше способно на поширок ангажман да иницира законски, институционални и практични промени во законодавството со цел да ги спроведе т.н. општи мерки.

Во една таква ситуација не може да се очекува дека Секторот за извршување на пресудите и на одлуките на, Европскиот суд, како дел од Бирото за застапување кое е во состав на Министерството за правда, ќе ја апсорбира работата на Комисијата. Од друга страна, не може Бирото да ја супституира улогата на Владата и да ја сведе севкупната работа на обично следење на пресудите и извршување на техничко ниво, без компонента на анализа и без иницирање промени.

8.5. АКТИВНОСТИ НА МЕЃУРЕСОРСКАТА КОМИСИЈА И ВЛАДИНИОТ АГЕНТ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ

Проблемот на извршување на пресудите во РСМ Комитетот на министри го лоцирал уште во 2008 година. Тогаш се појавиле 17 конечни пресуди на Европскиот суд коишто чекале на извршување. Од таа причина е организирана посета од страна на Одделението за извршување на пресудите на Европскиот суд во Република Северна Македонија. Разговарано беше со сите релевантни субјекти за извршување на пресудите на Европскиот суд и тоа: министерот за правда, Уставниот суд, Врховниот суд, Јавното обвинителство и Меѓуресорското тело за човекови права. Сепак, на оваа средба Уставниот суд не ја препозна својата улога бидејќи тој беше целосно исклучен од процесот. На овие средби беа презентирани сите промени кои ги направила РСМ во делот на извршувањето на пресудите.

Владиниот агент направи проценка на проблемот по однос на оваа проблематика. Така, тој го лоцира проблемот во недефинираниот систем за извршување на пресудите на Европскиот суд. Исто така, проблемот беше лоциран и во начинот на информирање на Советот на Европа и на Комитетот на министри за мерките коишто треба да се преземат во насока на извршувањето на пресудите.

Во 2012 година бројот на конечни пресуди кои чекаат на извршување изнесува 121. Вината по овој проблем не може да му се препише на несоодветното информирање на Комитетот на министри за активностите коишто треба да се преземат, а уште помалку на недефинираниот систем на извршување на пресудите.

8.5.1. АКТИВНОСТИ НА МЕЃУРЕСОРСКАТА КОМИСИЈА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ

Невозможно е да се каже дека Меѓуресорската комисија има какви било активности во спроведувањето на одлуките кон бројката од 121 неизвршена пресуда. Таа е формирана во 2012 година во февруари, а својот прв состанок го одржа во ноември истата година. Оттогаш фактички почна да функционира и Законот за извршување на одлуките на Европскиот суд. Од пристигнувањето на првите пресуди, па сè до денес нивното извршување е ставено во надлежност на владиниот агент. Тој е вработен во Министерството за правда, а од 2011 година е именуван како директор на Бирото. Активностите за следење на извршувањето на пресудите се исклучиво поврзани со неговата работа.

8.5.2. АКТИВНОСТИ НА ВЛАДИНИОТ АГЕНТ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СУДСКИТЕ ОДЛУКИ

Владиниот агент ја има улогата да ја застапува државата пред ЕСЧП. Неговата улога е и да преземе активности за извршување на одлуките на ЕСЧП. Владиниот агент презема и други активности како *објавување на пресудите и одлуките на ЕСЧП*.

Одлуките на ЕСЧП се преведени и објавени на интернет-страницата на Министерството за правда. На истата интернет-страница се поставени и извештаите на владиниот агент од 2006 до 2018. На интернет-страницата се дадени пресудите и извештаите коишто ги има објавено владиниот агент. Меѓутоа, нема никакви информации за активностите коишто се преземаат за извршување на пресудите. Постои сумарна информација во годишните извештаи на владиниот агент за исплата на парични средства. Освен тоа, *не постојат информации за преземени конкретни активности од аспект на поединечни и општи мерки* кои треба да бидат преземени.

На интернет-страницата на Министерството за правда *нема податоци за состојбата со извршувањето на пресудите, односно одлуките на ЕСЧП*. Нема ниту информација кој би го спроведувал или контролирал истото. Нема податоци ниту за

општите мерки кои треба да се преземат во согласност со барањата на ЕСЧП во одделни пресуди.

Друга активност на владиниот агент е *дистрибуција на пресудите на ЕСЧП*.

Иако Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП предвидува извесна ограничена дистрибуција на одлуките до заинтересираните субјекти, владиниот агент ги доставува пресудите до поширок круг на субјекти. Тука влегуваат Врховниот суд, Јавниот обвинител, апелационите судови, основните судови кои се поврзани со конкретната одлука, Судскиот совет, Државното правобранителство, Народниот правобранител, Академијата на судии и јавни обвинители, Адвокатската комора, Здружението на судиите, Здружението на јавните обвинители, вишите јавни обвинителства, засегнатото Основно обвинителство и во конкретни случаи на инволвираност и Уставниот суд, а евентуално и управните судови.

Пресудите на ЕСЧП се *извор на правото*. Ова не само во поглед на измена на законите, туки и во поединечни препораки. Со овие пресуди се очекува промена на севкупната практика, а не само на практиката на непосредно засегнатите органи. Логично е барањето одлуките да бидат дистрибуирани до сите правосудни органи. Достапноста на пресудите и одлуките се согледува и со тоа што истите се објавени на интернет-страницата на Министерството за правда. Сепак владиниот агент со циркуларно писмо може да ги извести сите правосудни органи за достапноста на секоја новообјавена пресуда или одлука против РСМ.

Во услови кога постои тесна законска рамка за дистрибуција на пресудите, Владиниот агент тоа го прави по слободна проценка. Дел од субјектите можеби и не се препознаваат во системот за дистрибуција на пресудите. На пример, во допис до Уставниот суд, тврди дека Бирото нема обврска да доставува известувања, туку тоа го прави по сопствено видување, само заради запознавањето на Судот, а Уставниот суд нема никаква директна комуникација со Европскиот суд.

Во информациите кои се испраќаат за досудените пресуди на Европскиот суд до одреден број институции, по обичај се дава краток приказ на случајот и основните ставови на Европскиот суд. Притоа, не се споменуваат општите и поединечните мерки кои треба да бидат преземени со цел да се изврши пресудата или без барање на мислење што треба да се направи во однос на тој план.

Во информациите нема посериозни анализи на пресудите, ниту пак на ставови на Европскиот суд. Не се воспоставува врска со националното законодавство со цел да се овозможи полесна директна примена од страна на судовите и јавните обвинители.

8.6. АКТИВНОСТИ ПОВРЗАНИ СО ИСПЛАТА НА ДОСУДЕНА ОТШТЕТА

Извршувањето на одлуките на Европскиот суд во изминатиот период е сведено на минимум. Единствено нешто што се презема е исплата на досудената отштета или на паричниот износ поврзан со направената спогодба. Притоа, отсуствува извршувањето во целина кое ќе обезбеди потполна сатисфакција на странките и минимизирање на штетните ефекти од прекршувањето. Не се создаваат легални и институционални услови кои ќе оневозможат во иднина да се избегне повредата од овој тип.

Бидејќи ова се случува во пракса, случаите не се затвораат и повторно се на надзор на Комитетот на министри. Тие се на листа на неизвршени случаи на Европскиот суд. Почнувајќи од 2006 година кога почнаа да пристигнуваат првите пресуди, па заклучно со 2012 година, РСМ беше задолжена да исплати 1.300.000 евра. Во оваа сума не се пресметани каматите кои требало да ги исплати РСМ, а кои се поврзани со конкретните пресуди.

Според извештаите на Владињот агент, во последните години, особено од 2009 година, исплатата за отштета доцни и не се пресметува камата поврзана со ова доцнење, туку само се зголемува бројот на оштетени кои чекаат на исплата повеќе од две години. Само 10 % од пресудите се исплатени во рок, додека остатокот се исплатени по три месеци, по шест месеци, а има и пресуди кои воопшто не се извршени.

8.7. ПОТПОЛНО ИЗВРШЕНИ ПРЕСУДИ

Според податоците добиени од интернет-страницата на Комитетот на министри на Советот на Европа, кој е задолжен за следење на спроведувањето на пресудите, само 19 од вкупно 286 завршени предмети за РСМ се конечно затворени. За нив Комитетот на министри смета дека се исполнети сите обврски на државата, односно дека е обештетена повредената страна. Според овој податок, се толкува дека за овие 19

пресуди е направено сè за да се намалат штетите од направеното прекршување. Исто така, во делот на општите мерки преземено е сè за тие да не се повторат во иднина. Искажано поинаку, само 6,6 % од од случаите се затворени. Од вкупниот број 121 пресуда на Европскиот суд се во фаза на мониторинг на Комитетот на министри на Советот на Европа.

Од добиените материјали и од документи поставени на интернет-страницата на Министерството за правда не можат да се идентификуваат поединечните и општи мерки што се преземаат. Притоа, нема оценка на Секретаријатот за законодавството по материјалите што се добиваат од Министерството за правда и соодветно заклучоците на Владата се однесуваат единствено на *исполнувањето на паричните обврски*, а не се иницираат натамошни активности со кои би се направиле потребните промени.

8.8. АКТИВНОСТИ ПОВРЗАНИ СО ПРОМЕНА НА ЗАКОНИТЕ ЗА ЗАДОВОЛУВАЊЕ НА ОПШТИТЕ МЕРКИ

Во изминатиот период се направени некои системски промени кои можат да бидат идентификувани како општи мерки, во согласност со Европската конвенција.

Првата мерка се однесува на намалувањето на бројот на случаите кои доаѓаат пред ЕСЧП заради должината на траењето на постапката. Со промените од *Законот за судовите* од 2008 г. дадена е можност за поведување на постапка пред Врховниот суд на РСМ во случаи кои се однесуваат на *должината на траењето на постапката* (Закон за судовите 2006, чл. 36).

Тоа е мерка која има функција како посебен правен лек со која жалителите се обраќаат до Врховниот суд на РСМ пред да одат со жалба пред ЕСЧП.

Овој инструмент дава поголем простор за решавање на проблемот со долготрајноста на постапката на национално ниво, меѓутоа не претставува гаранција дека самата постапка ќе биде скратена во интерес на граѓаните. Тука останува да се следи примената на правното средство за заштита на правото за судење во разумен рок од страна на Врховниот суд.

Втори промени се направени *во легислативата*. Тие се поврзани со можноста за повторување на постапката по пресуда на ЕСЧП. Во врска со ова, направена е и првата промена во легислативата со која е овозможено *повторување на постапката*.

Со донесувањето на новиот закон за парнична постапка во 2005 година е внесена одредба за повторување на постапката по повод конечната пресуда на ЕСЧП:

„Кога ЕСЧП ќе утврди повреда на некое човеково право или на основните слободи предвидени во Европската конвенција за заштита на основните човекови права и слободи и во Дополнителните протоколи на Конвенцијата, кои РСМ ги ратификувала, странката може во рок од 30 дена од конечноста на пресудата на ЕСЧП да поднесе барање до Судот во РСМ, кој судел во прв степен во постапката во која е донесена одлуката со која е повредено некое од човековите права или основните слободи за измена на одлуката со која е повредено тоа право или основна слобода“.

„Во повторувањето на постапката судовите се должни да ги почитуваат правните ставови изразени во конечната пресуда на ЕСЧП, со која е утврдена повреда на основните човекови права и слободи“ (Закон за парничната постапка 2010, чл. 400).

Во управната постапка за институт се вели дека „постапката окончана со пресуда или решение ќе се повтори на барање на странката по одлука на ЕСЧП“ (Закон за општата управна постапка 2015 чл. 43 стр.7).

Со овие промени е направен голем чекор напред во можноста состојбите да се вратат на нивото пред да биде направено прекршувањето. Меѓутоа, со овие законски одредби останува впечатокот дека тоа треба да го стори жртвата на повредата. Се поставува прашањето дали самата жртва има доволно сили да ја започне постапката одново по сопствена иницијатива низ сите судски инстанции.

Од интервјуата на адвокатите кои воделе случаи во Стразбур и кои на странките му ја сугерирале оваа можност останува јасно дека странките *не се решаваат на повторување на постапката и едноставно се задоволуваат со оштетата* којашто ја добиле. Оваа ситуација ја потврдуваат и дописите добиени од страна на неколку судови во РСМ во Гостивар, Велес, Штип и Скопје. Основниот суд Скопје 2 достави информација за две повторени постапки од кои едниот случај е веќе пресуден и во тек е жалбената постапка, а другиот процес е на повторно судење. Основниот суд во Битола извести дека е регистриран еден предмет во грѓанска постапка за повторување на постапката, за кој Судот донесол решение со кое се одбива барањето за поведување

постапка, а Апелациониот суд Битола го потврдил ваквото решение, додека Врховниот суд го одбил барањето за ревизија на предметот. Во истиот суд е регистрирано и едно барање за повторување на постапката во кривичен предмет. Ова барање е прифатено.

Од горенаведеното може да се заклучи дека можеби органите за извршување на пресудите на РСМ пред ЕСЧП, онака како што се наведени во Законот за извршување на одлуките на ЕСЧП од 2009 г., не можат целосно да одговорат на предизвиците во извршувањето. Недостигаат механизми во законската рамка, но и треба да се обрне внимание на двојната улога на Владиноот агент во извршувањето која е противречна, бидејќи тој не може во исто време и да ја застапува РСМ пред ЕСЧП и да биде одговорен за извршувањето на одлуките на ЕСЧП во РСМ.

ГЛАВА ДЕВЕТТА: БАЛКАНСКИТЕ ДРЖАВИ И ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Уставите на државите од Западен Балкан на нешто поразличен начин изразуваат еден ист принцип кога станува збор за односот помеѓу меѓународното право со кое се гарантираат основните слободи и права и домашното право. Тоа е принципот според кој тие држави, иако суверени, прифаќаат дека остварувањето на човековите права не е само внатрешна работа на секоја суверена држава, туку дека е заедничка работа на меѓународната заедница. Прифаќањето на овој принцип е израз на желбата на сите држави да бидат рамноправен дел на меѓународната заедница, меѓу другото и со прифаќање на овој принцип, кој е својствен за целиот демократски свет.

9.1. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И ЕСЧП

Србија ја ратификуваше ЕКЧП во 2003 година. Со ратификувањето Србија ја прифати надлежноста на ЕСЧП и на тој начин го ограничи монополот на Уставниот суд за толкувањето на човековите права (Момич М. 2015, стр. 237). Така, во Уставот на Република Србија се вели дека непосредно се применуваат човековите и малцинските права согласно општоприфатените правила на меѓународното право потврдени со меѓународните договори и закони (Устав на Србија 2006, чл. 18, стр.2)⁴⁵. Ова значи дека човековите и малцински права се гарантирани и потврдени со меѓународните договори, а истото го има и самиот Устав. Понатаму се предвидува дека одредбите за човекови и малцински права треба да се во согласност со праксата на меѓународните институции кои го надгледуваат нивното спроведување, во конкретниот случај во согласност со ЕСЧП (Устав на Србија 1990, чл. 18, стр. 3). Од оваа одредба забележуваме дека Уставниот суд има уставни овластувања при одлучувањето да го интерпретира Уставот во согласност со праксата на Европскиот суд (Момич, М. 2015, стр. 241). Со други зборови, според Уставот, кога одлучува за постојани повреди на човековите и малцински права, Уставниот суд тоа треба да го прави согласно праксата на Европскиот суд. Во Уставот предвидено е дека општоприфатените меѓународни права и потврдените меѓународни договори го сочинуваат внатрешниот правен поредок на Република Србија и не смеат да бидат во спротивност со Уставот (Устав на Србија 1990, чл. 16). Во Уставот е регулирана хиерархијата на правните акти. Sprema споменатиот член, *Уставот е највисоката*

⁴⁵ Устав Република Србија, Службени гласник бр. 98/2006

правна сила, а потоа доаѓаат закони кои имаат иста правна сила како и меѓународните договори (Устав на Србија, чл. 193). Значи, начелно *потврдените меѓународни договори имаат послаба сила од Уставот*. Кога се работи за меѓународните договори кои ги гарантираат човековите и малцински права, со оглед на претходно споменатото, *Уставот пренесува посилна сопствена правна сила врз меѓународните договори*. Во согласност со ова, субјектите кои се надлежни да постапуваат за нивна заштита, непосредно ги применуваат истите. Но, доколку Уставот не содржи одредба, како на пример, правото на приватен и семеен живот, кое е гарантирано со член 8 од Конвенцијата, *Уставот во овој случај го овластува Уставниот суд непосредно да ги примени одредбите на Конвенцијата*. Според одредбите од Конвенцијата, ЕСЧП има надлежност непосредно да ја применува и толкува Конвенцијата. Тоа покажува дека истата таа надлежност е и на Уставниот суд на Србија во однос на Уставот на Република Србија.

Односот помеѓу Уставниот суд на Србија и ЕСЧП се развива врз основа на константен дијалог помеѓу Белград и Стразбур. Сепак, Уставниот суд не беше секогаш подеднакво заинтересиран да разговара, бидејќи праќаше различни сигнали во поглед на неговата подготвеност да се поврзе во терк со меѓународното право.

Формалниот напредок започнува од 2006 година кога Уставниот суд на Србија го воведува институтот (така треба да стои уставна тужба е правен институт така се вика) уставна жалба како дополнителен инструмент во заштитата на човековите и малцински права. Таа може да се поднесе против поединечен акт или работа на државен орган или организација на која ѝ е доверено јавно овластување, а со кои се повредуваат или скратуваат човековите или малцинските човекови права и слободи предвидени во Уставот, ако се исцрпени или не се предвидени други правни средства или со закон е исклучено правото на нивна судска заштита (Закон за Уставен суд, 2007, чл. 82). Најголем број уставни жалби пред Уставниот суд се однесуваат на повреда на правото на фер судење и правото на судење во разумен рок, гарантирани во член 32 од Уставот и чл. 6 од Конвенцијата.⁴⁶

⁴⁶ Симиќ против Србија 2009; Маринкович против Србија 2013; Џокич против Србија 2011: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22against%20serbia%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>

Кога станува збор за одлуките на Европскиот суд, може слободно да се каже дека тие се извор на правото во Србија. Притоа, треба кумулативно да се исполнети два услови:

1. да постои поклопување на текстот на Уставот со текстот од Конвенцијата во поглед на гаранцијата за уживање на конкретно право и

2. повредата да била предмет на одлучување на Европскиот суд во спор против Србија.

Со толкување на членовите 16, 18 и 193 од Уставот можеме да дојдеме до заклучок дека одлуките на Европскиот суд имаат свое место во хиерархијата на правниот систем на Србија. Уставот ги поставува правата според сопствената правна сила. Но, во праксата на Уставниот суд може да се забележи дека Уставниот суд често во своите одлуки се потпира на ставовите до кои доаѓа Европскиот суд.

9.2. РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА И ЕСЧП

Република Хрватска ја ратификуваше ЕКЧП во 1997 година. Оттогаш Конвенцијата во Хрватска доживуваше и успеси и падови во поглед на нејзиното имплементирање. Сепак, треба да се земе во предвид и *оптовареноста на ЕСЧП кој бараше од Хрватска да ги реши проблемите со поедноставните предмети внатре во самата држава* (Конфорта, М. 2017, страна 271 – 290). Таквите реформи без воведување на нови судски формации за поедноставување и брзи процедури за наједноставните предмети, како и континуирано унапредување и поедноставување на работните методи, внатре во самиот суд, доведоа до брзо решавање на предметите. Обврската за да се извршуваат пресудите доаѓа од член 46 став 1 од Конвенцијата, според кој државата е обврзана да ги изврши конечните пресуди на ЕСЧП во секој спор во кој е странка. Извршувањето на пресудите и пријателското решавање на спорите го надгледува Комитетот на министри. Во случај на едноставно признавање на повредата и бришење на предметот од листата на предмети на Судот, Комитетот на министри нема надзорни обврски, иако тоа не значи дека обврските од Конвенцијата престанале.

Во Хрватска во согласност со Уставот употребен е терминот уставна тужба (Устав на Хрватска 1990, чл. 125). Според тврдењето на многу правници од оваа

област, овој термин не е најсоодветен; иако е употребен како термин уставна тужба, тој повеќе асоцира на иницијална процесна активност пред редовните судови, па така граѓаните, а многу и од правниците при поднесувањето на тужбата наведуваат тужена страна. Кај уставната тужба предметот не се дава на одговор на органот кој го донел актот (односно тужениот) со што се тврди дека е прекршено одредено право. Според тоа се смета дека со ова е прекршено правото на фер судење, односно не ѝ се дава право на спротивната страна да се произнесе и да ја изложи својата одбрана (Крчински, Б., Уставна жалба, 2010 стр. 11).

Уставот на Хрватска во член 115, став 3 и член 134 ја определува материјата за решавање на одлуките на ЕСЧП. Постои Стручен совет за извршување на пресудите и одлуките на ЕСЧП, како и Меѓуресорска комисија и меѓуинституционално стручно тело при редот на застапници на Хрватска пред ЕСЧП. Во Стручниот совет се стручњаци од сите министерства и други тела на државната управа, државни агенции и уреди на претставници на Уставниот суд, Врховниот суд и државните советништва.

Анализата на податоците на Комитетот на министри за извршувањето на пресудите и одлуките на ЕСЧП во однос на Хрватска, од ратификацијата на Конвенцијата во 1997 до 2017 година изнесува вкупно 434 хрватски предмети, од кои за 248 предмети е затворена постапката за надзор од Комитетот на министри. Така, засега 186 предмети се наоѓаат на надзор на Комитетот на министри.

Во извршувањето на предметите во гореспоменатиот период Хрватска презеде поединечни мерки и тоа обнова на казнените постапки и општите мерки за тоа како во иднина, во слични предмети, оцената на доказите да биде во согласност со конвенциските стандарди. Во еден од предметите Уставниот суд нагласи дека при оценка на доказите судовите во казнената постапка мораат да ги следат правилата на ЕСЧП.⁴⁷ Треба да се истакне дека усогласувањето на предметите со стандардите на Конвенцијата беше премногу спор процес, кој сè уште трае (Конфорта, М. 2017, страна 280). Заради тоа се провлекува и бројот на нерешени предмети пред Комитетот на министри во однос на Хрватска.

Друга општа мерка која требаше да ја извршат судовите беше промената на судската пракса на Уставниот суд и другите судови, како најчеста општа мерка.

⁴⁷ Предмет Ајдариќ против Хрватска, пресуда, бр. 20883/09, 2011 година

Друг проблем, кој е воочлив при анализата на постапките, е прекумерното траење на поединечните мерки. Судскиот систем на Хрватска требаше да стори низа реформи внатре во судството, како и да ги забрза поединечните мерки. Ставот на Уставниот суд по овој проблем е дека домашната судска пракса мора да се изгради на начин што ќе ги уважува меѓународните обврски кои произлегуваат од Конвенцијата и кои мораат да бидат во согласност со релевантните правни стојалишта и пракса на ЕСЧП.

Од ова може да се забележи дека националните тела во Хрватска сè поголемо внимание посветуваат на имплементација на конвенциските стандарди во извршување на судските одлуки на ЕСЧП. Уставниот суд презема активна улога во согласност со начелото на супсидијарност како темелно, начелно, конвенциско правило и настојува судскиот систем во Хрватска да се однесува според праксата на ЕСЧП. Исто така, и *Врховниот суд има пресудна и важна улога во толкувањето на Конвенцијата во согласност со хрватскиот правен поредок и неговото настојување да постапува во согласност со начелата на Конвенцијата*. Сложениот процес на имплементација на судските пресуди од државата бара размислување за самиот поединечен предмет и наоѓање мерки за да се примени најбезболното за поединецот, а најповолното за државата, кога се во прашање општите мерки. Одговорноста на државата е голема кога мора да се осмисли и усвои мерка за извршување, која ќе доведе до отстранување на утврдените повреди од Конвенцијата, на начин што ќе се спречат идни такви повреди за да мерката биде во согласност со домашниот правен систем и традиција, на начин што нема да предизвика голем отпор. Податоците за извршувањето на пресудите за Хрватска покажуваат дека ситуацијата би можела да биде подобра (Совет на Европа, факти за Република Хрватска 2017). Новата тенденција на Уставниот и Врховниот суд во правец на препораките на Советот на Европа дава реална надеж дека ситуацијата во иднина ќе се подобри.

9.3. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И ЕСЧП

Босна и Херцеговина во системот на гаранции за човекови права ги има инкорпорирано гаранциите на главните инструменти за човекови права. Притоа Уставот не ги гарантира непосредно, туку на општ начин декларира дека во БиХ и во двата ентитета ќе се обезбедува највисоко ниво на меѓународно признатите основни слободи и права на човекот и граѓанинот. (Устав на БиХ 1995 чл.2) Со посебна

одредба од овој член Уставот на БиХ *непосредно ја издвојува ЕКЧП како извор на каталог на правата што директно се применуваат на територијата на БиХ*. Уставот исто така го утврдува и уставниот карактер на Конвенцијата и на нејзините протоколи во правниот поредок на БиХ, затоа што ѝ дава приоритет во однос на домашните закони. Со тоа практично на Конвенцијата ѝ е даден статусот на извор на домашното право.

Во наредниот став од член 2 од Уставот се набројуваат слободите и правата што ги уживаат сите лица на територијата на БиХ: правото на живот, забраната за мачење и нехуман и понижувачки третман и казнување, забраната за ропството, потчинетоста и принудната работа, правото на слобода и лична безбедност, правото на фер судење во граѓанските и кривичните предмети и другите права во кривичната постапка, правото на приватност и семеен живот, слободата на мислата, совеста и вероисповедта, слободата на изразување, правото на брак и формирање на семејство, правото на сопственост, правото на образование и правото на слобода на движење и настанување (Устав на Република БиХ 1995, чл. 2 стр.3).

Она што е особено карактеристично за Уставот на БиХ е нагласувањето на меѓународниот елемент, не само во поглед на правните извори на гаранциите на слободите и правата, туку и во поглед на *нивната имплементација*. Во Уставот е утврдено дека во *вршењето на своите надлежности, властите во БиХ ќе соработуваат и ќе овозможат неограничен пристап на меѓународните институции, востановени со меѓународни конвенции кои ги има ратификувано БиХ* (Устав на Република БиХ 1995, чл. 2, стр.8).

Во БиХ постои жалба до Комисијата за заштита на човековите права која е составена од Канцеларијата на Народниот правобранител и Домот за човекови права. Тоа е квази меѓународно *sui generis* тело, интегрирано во правниот поредок на БиХ. Задачата на Комисијата е да осигура највисоко ниво на почитување на меѓународно признатите човекови права и слободи, вклучувајќи ги и оние кои се предвидени во ЕКЧП (Казик В. 2005, страна 45 – 46).

Сето ова укажува дека концепцијата за слободите и правата во Уставот на БиХ, и според изворите на гаранции, и според механизмите за нивна имплементација, речиси во целост се потпира на меѓународниот фактор.

9.4. ЦРНА ГОРА И ЕСЧП

Во Црна Гора човековите права се дефинирани во Уставот во членовите од 17 до 44, како човекови права и слободи; од членовите 45 до 57, како политички права и слобода на бирачко право; од членовите 58 до 78, како економски, социјални и културни права и слободи и од членовите 79 до 81, како малцински права.

ЕКЧП е ратификувана од страна на Црна Гора во 2003 г. уште во периодот на постоењето на заедницата Србија и Црна Гора. Оттогаш Црна Гора активно учествува во соработката со Советот на Европа, додека во 2007 г. станува членка на СЕ.

Системските проблеми со кои се соочи Црна Гора (општи мерки) се прашањата за заштита на правично судење во разумен рок. Над 50 % од сите пресуди се однесуваат на разни аспекти на повредата на правото на правично судење (чл. 6 ЕКЧП). (Kratki vodici kroz zakonodavni i institucionalni okvir zastite ljudskih prava u Crnoj Gori, 2015).

Во Уставот на Црна Гора е предвидена уставна жалба поради повреда на човековите права и слободи загарантирани со Уставот каде што Уставниот суд одлучува по исцрпување на сите расположливи правни средства (Устав на Црна Гора 2007 чл.149).

9.5. КОСОВО И ЕСЧП

Каталогот на човекови права во Уставот на Косово (2008 г.) од општа гледна точка гарантира две категории на човекови права: индивидуални и колективни права. Поглавје II од Уставот го регулира и гарантира индивидуалниот човек и неговите права, како што се право на живот, човечко достоинство, право на фер и непристрасно судење, право на приватност, слобода на изразување и други (Устав на Косово 2008, чл. 21). Разгледувајќи го ова поглавје, може да се заклучи дека не се прави разлика помеѓу етничка припадност на поединецот. Од колективните права предвидени во Поглавје III (чл. 57 до 62), се правата на заедниците кои имаат статус на етничко малцинство. Тука влегуваат правата на претставување во јавната администрација и парламентот, правата на користење на нивните јазици на службени основи и одржувањето на автономни културни институции, едукативни програми, медиумски институции и културни центри (Устав на Косово, 2008, чл. 57 до 62).

Бидејќи Косово не е потписник на ЕКЧП, затоа нема меѓународна одговорност да ја следи судската пракса на ЕСЧП. Во уставноста на ЕКЧП, Косово не го следи

традиционалниот пат за ратификација и затоа е изолирано од дебати за нивото и формата на поврзаност помеѓу договорот и судската пракса. Според тоа, единствената валидна концепција за интеграција е она што може да се извлече од самиот Устав и контекстот на неговото подготвување. Во овој поглед, Косово се обврза преку својот сопствен Устав да се усогласи со судската пракса на ЕСЧП. Ова е само наметната домашна обврска што произлегува од домашниот правен поредок. „Човековите права и основни слободи загарантирани со овој Устав се толкуваат во согласност со судските одлуки на ЕСЧП (Устав на Косово 2008, чл.53).

Се поставува прашањето: дали Уставниот суд може да одбие да ја следи праксата на ЕСЧП ако, според гледиштето на косовскиот суд, ЕСЧП може да донесе пресуда со која се ограничуваат правата загарантирани со Уставот на Косово? Оваа практика не го доведе судот во судир со својата должност да остане внатре во државата како единствен суд. Ова значи дека изразот „да се биде конзистентен“ на судска пракса на ЕСЧП сугерира дека Уставниот суд се чини дека го зема меѓународното право само како минимален стандард на човекови права, но не како максимум (Кореница П. 2015). Судот може да одлучи да ги надмине меѓународните стандарди во согласност со домашното право.

9.6. РЕПУБЛИКА АЛБАНИЈА И ЕСЧП

Република Албанија ја потпиша ЕКЧП во 1995, а ја ратификуваше во 1996 г. Советот на министри на СЕ ја надгледуваше усогласеноста на пресудите на ЕСЧП и усвојувањето на мерките (општи и поединечни) потребни за да се спречат слични прекршувања на Конвенцијата во иднина.

Во Уставот на Албанија од 1998 во чл. 131 е предвидена уставна жалба (complaints of individuals) за која одлучува Уставниот суд за прекршените човекови права предвидени со Уставот откако ќе бидат исцрпени сите правни лекови за заштита на истите (Constitution of the Republic of Albania, 1998).

Пресудите на ЕСЧП доведоа до различни реформи и подобрувања во Албанија. Реформите особено се однесуваа на зајакнувањето на праведноста на судските постапки. Во криминалната сфера зајакнати се правата на обвинетите лица, со особено упатување на пристап до адвокат од моментот на апсење и право на одбрана во првостепените и апелационите судови. Други реформи се во подобрување на условите

на притвор, потоа направени се подобрувања во Законот за здравствена заштита за време на притворот, особено во однос на медицинскиот третман на затворениците. Исто така, беа донесени и правила за третман на затвореници со ментални здравствени проблеми.

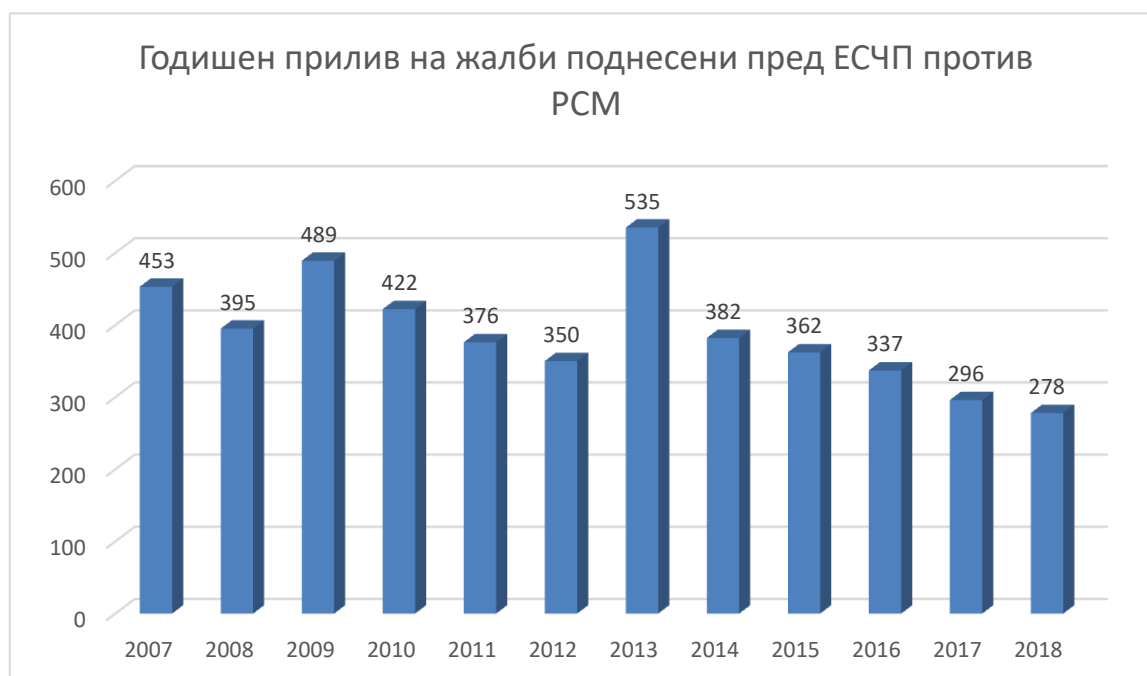
Реформите беа спроведени со цел да се забрза судската постапка и, исто така, да се овозможи да се додели надоместок за прекумерна должина на постапките. Беше подобрена заштитата на имотот и беше подобро извршувањето на судските одлуки на ЕСЧП.

Услугата на извршителите е реформирана со цел да се обезбеди ефикасно спроведување на судски пресуди. Речиси половина од наодите за повреда се однесуваат на член 6 (право на фер расправа), кои главно се однесуваат на неправедноста на постапката и неизвршувањето на конечните пресуди на ЕСЧП⁴⁸.

⁴⁸ Case of Xheraj Against Albania 2008, Violation of Article 6 (right to a fair trial); Case of Balliu against Albania 2005 Violation of Article 6 (right to a fair hearing) https://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_Albania_ENG.pdf

10. ГЛАВА ДЕСЕТТА: СТАТИСТИЧКИ ИЗВЕШТАИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И ЕСЧП

Бирото за застапување на РСМ пред ЕСЧП⁴⁹ има годишни извештаи за бројот на поднесени апликации пред ЕСЧП против РСМ; бројот на годишен прилив на жалби, поднесени пред ЕСЧП против РСМ, бројот на одлуки доставени на одговор до Владата (Владиниот агент), број на пресуди на ЕСЧП, износот на досудени отштети кои РСМ е должна да им ги исплати на државјаните кои добиле пресуди од ЕСЧП во нивна корист, како и број на резолуции кои ги донесува Комитетот на министри. Во продолжение следат пет графикони од кои ќе можат да се видат овие параметри и опфатени се вредности од 2007 до 2018 година.

Од податоците во графикот може да се забележи дека годишниот прилив на жалби поднесени пред ЕСЧП против РСМ е најголем во 2013, а најмал во 2018. Може да се заклучи дека 2012 година е година кога најмалку се почитувале човековите права и слободи, што не е случај во 2007.

⁴⁹ <http://biroesep.gov.mk>

Од податоците во графикот може да се забележи дека најголем број предмети доставени до Владата – владиниот агент на одговор се во 2012, а најмал во 2007.

Од податоците во графиконот може да се забележи дека најголем број на пресуди на ЕСЧП се донесени во 2007, 2009 и 2016 година кога бројот е изедначен на 16 пресуди, додека најмал број се во 2011 и 2012, кога бројот е изедначен на 6.

Што се однесува до висината на досудена отштета од графикот може да се забележи дека таа е највисока во 2010, а најниска во 2007 година.

За предметите по кои е донесена финална резолуција од Комитетот на министри од графикот може да се забележи дека е највисока во 2016, а додека најниска е во 2007 и 2010 година кога практично и се немаат донесено финални резолуции. Може да се претпостави дека во 2016 година државата најмногу постапила по општите и

поединечни мерки, во смисла на тоа дека се потрудила да ги имплементира во државата, што не е случај во 2007 и 2010 г.

Резултати и констатации од извршена анкета и интервју

Пол	Машки 52			Женски 68		
	Вработеност	Да 38	Не 42	Средношколец 13	Студент 27	
Квалификувана вработеност	Работник 41	Кв.работник 36	Вработен со ССС 22	Службеник 17	Раководител 4	
Образование	До основно 2	Основно 4	ССС 41	Високо 49	Магистер 22	Доктор на науки 2
Одговори на прашањата	ДА			НЕ		
Прашање 5	51			69		
Прашање 6	42			78		
Прашање 7	88			32		
Прашање 8	45			75		
Прашање 9	65			55		

Анкетата беше спроведена врз 120 испитаници, и тоа 52 машки и 68 женски испитаници. Од нив, 38 беа вработени, 42 невработени, 13 средношколци и 27 студенти. 41 од испитаниците беа работници, 36 квалификувани работници, 22 вработени со ССС, 17 службеници и 4 раководители. Образовниот профил беше следниот – до основно образование беа 2, основно 4, ССС 41, високо 49, магистратура 22 и доктори на науки 2.

По однос на резултатите од анкетата повеќе од испитаниците сметаат дека не се почитуваат човековите права во РСМ. Повеќе од испитаниците сметаат и дека законската правна рамка за човековите права е недоволна. Анкетата покажува и дека треба да се упатуваме кон ЕСЧП доколку човековите права во РСМ не се гарантираат од судовите. Повеќето од анкетираниите сметаат и дека РСМ не ги извршува пресудите на ЕСЧП. И најпосле, повеќето од анкетираниите сметаат и дека РСМ постапува по општите мерки на ЕСЧП, односно прави промени во системот на државата.

Во интервјуто, директорот на КПУ затвор Битола за несовесното мачење и тортура врз притворениците вели дека од 2017 г. кога практично беше избран за директор во затворот се направиле некои промени и доколку претесните просторни услови се облик на мачење, во 2019 г. се отпочнало со комплетна реконструкција и опрема на целата затворска зграда. Исто така, нагласи дека два-три пати неделно разговара со притворениците и нема добиено поконкретни оплаки.

За оплаките од затворениците вели дека добива забелешки, меѓутоа тоа го решавале на најбрз начин. Комисијата внимавала на вредноста на хранливоста на оброкот двапати месечно, при здравствен проблем затворениците се спроведувале со брза помош до здравствената установа и секторот ресоцијализација бил постојано достапен за осудените лица.

Директорот на затворот во Битола смета дека Законот за извршување на санкциите 2019 г. е релативно нов, недостатоците се отстранети и е надополнет со одредби кои се однесуваат на денешницата.

За почитувањето на човековите права во затворот вели дека тие се почитуваат во голема мера поради контролните институции.

Исто така, тој смета дека голем број на постапки се водат пред ЕСЧП од страна на осудените и притворени лица.

На прашањето кои се неговите сугестии за промени, тој рече дека треба да се овозможат пристojни услови согласно домашното и меѓународното законодавство, пред сè на просториите каде истите престојуваат, се релаксираат и овозможување работилници со кои би биле поефективни во издржувањето на притворот.

Интервјуто до Народниот правобранител на РСМ – Подрачна канцеларија Битола на прашањето дали има добиено претставки од лице повикано, приведено или лишено од слобода, вели дека претставките се во сè помал број, а проблемите останувале исти, особено со маргинализираните групи. Претставките најчесто биле за физичко малтретирање, брутално и понижувачко однесување за време на лишувањето од слобода и задржувањето во полициска станица.

За претставки добиени од притвореници вели дека се во помал број, но сепак редовно се постапува. Притворениците се жалат на судските одлуки во врска со притворот, дел барале интервенција за замена на притворот со друга мерка, а во дел од претставките велат дека се неосновано обвинети.

На прашањето дали имаат добиено претставки од затворениците, вели дека тие се најбројни и се однесуваат на несоодветна, ненавремена и неконтинуирана здравствена заштита и здравствен третман на осудените лица. Претставките, исто така, се однесувале на незадоволството од условите во затворите, здравјето и хигиената.

За правото на образование на децата со попречен развој Народниот правобранител вели дека тоа се најчестите поплаки од родителите на децата со попречен развој. Народниот правобранител посочи и дека оваа институција активно го следеше процесот на донесување на Законот за основно образование, особено во делот на ефикасно и квалитетно образование на децата со попреченост во редовното образование.

Во однос на правото на сопственост за тоа дали државата им исплатува сума на граѓаните во висина на експроприраната недвижност, Народниот правобранител констатираше дека властите најпрво ги изведуваат работите на земјишната сопственост на граѓаните, а потоа започнуваат постапка за експропријација. Исто така, властите нуделе помала цена од пазарната вредност на експроприраната недвижност.

За дискриминацијата како задирање во човековите права, Народниот правобранител вели дека најчести се дискриминациите во работниот однос и дискриминацијата по основ на политичка припадност, а исто така и по етничка основа.

Народниот правобранител за животната средина вели дека добива мал број на претставки бидејќи граѓаните спасот го барале во инспекторите и надлежните институции кои имаат ингеренции за преземање на конкретни мерки.

Претставките за правичната судска постапка се однесувале во однос на правото на судење во разумен рок. Исто така, нагласи дека претставките од правосудството се најбројни и се однесуваат на долготраењето на постапките пред Управен суд, првостепени и второстепени судови, како и постапките за заштита на правото на судење во разумен рок пред Врховен суд на РСМ.

Народниот правобранител нагласи и дека активно учествува во донесување закони и во давањето предлози за измени и дополнувања на веќе постоечките законски прописи во насока на подобрување на законската регулатива.

На прашањето дали во изминатиот период има објавено случаи на кршење на човековите права во средствата за јавно информирање, Народниот правобранител рече дека преку средствата за јавно информирање ја информира јавноста за конкретни проблеми кои ги детектирал и начинот на кој истите треба да бидат надминати од страна на органите на власта.

Народниот правобранител смета дека треба да се упатуваме кон ЕСЧП како единствена шанса да се променат донесените правосилни одлуки и да се добие правдата.

Исто така, Народниот правобранител смета дека РСМ постапува по општите мерки во смисла на тоа дека прави промени во легислативата на РСМ.

Резултатите од анкетата и интервјуто укажуваат дека во РСМ треба и понатаму да се работи во насока на почитување на човековите права и слободи. Репрезентативниот примерок од анкетата укажува на тоа дека не се почитуваат човековите права, законската рамка е недоволна, треба да се упатуваме кон ЕСЧП и дека РСМ не ги почитува одлуките на РСМ, а од друга страна РСМ постапува по општите мерки на ЕСЧП.

Во интервјуто со директорот на затворот во Битола се укажува дека се работи на тоа да се почитуваат слободите и правата на лицата лишени од слобода, притворениците и затворениците.

Во интервјуто со Народниот правобранител се вели дека претставките се сè помногубројни. Граѓаните ја користат институцијата Народен правобранител за да ги заштитат своите човекови права.

11. ГЛАВА ЕДИНАЕСЕТТА: ПРОВЕРКА НА ХИПОТЕТСКАТА РАМКА

Генерална хипотеза

Генералната хипотеза е точно поставена во смисла дека функционалноста на судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од поединецот, меѓународните организации (Советот на Европа) и државата.

Посебна хипотеза 1

Точно е дека функционалноста на судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од поединецот. Ова од аспект на тоа дека поединецот е тој кој треба да донесе одлука за да иницира постапка пред домашните судови. Како што видовме во истражувањето и во домашните судови, полномошникот уште во прв степен може да иницира постапка за повреди на Конвенцијата. Кога ќе се исцрпат домашните инстанции, од поединецот зависи дали постапката ќе продолжи да се одвива пред ЕСЧП.

Поединечна хипотеза 1

Волјата на поединецот да побара соодветна судска заштита е одлучувачка за да почне да функционира судската заштита на човековите права, така што и оваа хипотеза е точна. Постапките по принцип можат да бидат премногу долги. Волјата на поединецот го одржува да издржи до крај и да ја дочека разрешницата пред ЕСЧП.

Поединечна хипотеза 2

Волјата на поединецот да побара соодветни правни полномошници кои ќе го застапуваат пред Судот е клучен фактор за заштита на човековите права и е, исто така, точна хипотеза. Полномошниците, како што видовме во истражувањето, се клучните играчи во постапката пред Судот. Доколку тие не постојат, поединецот би бил немоќен да се снајде низ судските лавиринти и да дочека разрешница на спорот.

Посебна хипотеза 2

Точно е дека судската заштита на човековите права според ЕКЧП во РСМ зависи од меѓународните организации. Доколку не би постоел Советот на Европа како меѓународна организација, не би постоела ни ЕКЧП, а ни ЕСЧП.

Поединечна хипотеза 1

Точно е дека судската заштита на човековите права зависи од постапките кои се водат пред меѓународните организации, поконкретно Советот на Европа. Како што видовме и во истражувањето, постапките се поднесуваат до ЕСЧП. Овие постапки се од исклучителна важност бидејќи поединецот може да добие сатисфакција (морална, материјална) од исходот на постапката.

Поединечна хипотеза 2

Точно е дека судската заштита на човековите права зависи од извршните тела во меѓународните организации, конкретно на Советот на Европа, кои го надгледуваат извршувањето на пресудите. Комитетот на министри како тело за мониторинг ја игра клучната улога во надгледувањето на извршувањето. Тој може да имплицира државите да го испочитуваат процесот кој се водел пред ЕСЧП, а исто така, може да предизвика државата да направи и структурни промени внатре во системот, за во иднина да се спречат повреди од истиот тип.

Посебна хипотеза 3

Точно е дека судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од државата. Таа е клучното место каде се случува повредата и е странка во постапките.

Поединечна хипотеза 1

Точно е дека судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од тоа дали државата ги има ратификувано меѓународните акти. Доколку државата не би ја имала ратификувано ЕКЧП, илузорно би било да се расправа за постоење на какви било човекови права, предвидени со ЕКЧП.

Поединечна хипотеза 2

Точно е дека судската заштита на човековите права според ЕКЧП зависи од тоа државата да ги извршува судските одлуки на ЕСЧП. Од трудот може да се види дека процентот на извршени пресуди е премногу мал во Република Северна Македонија. Сепак, тој факт не ја негира точноста на ваквата хипотеза. Поконкретно, од суштинска важност е државата да ги извршува пресудите на ЕСЧП за да се овозможи заживување на Конвенцијата и почитување на човековите права на територијата на РСМ.

ЗАКЛУЧОК

„Ако постои феномен на апсолутно зло, тоа е третирањето на човечкото суштество како ствар.“ (Брунер Џ. 1982)

Човековите права во РСМ се категорија на права кои заслужуваат посебно внимание и третман, како од страна на институциите кои треба да се грижат за нив, така и од научната јавност. Од аспект на законската рамка може да се констатира дека таа е сеопфатна и издржана, но се поставува прашањето колку истата *de facto* се почитува. Што се однесува до ЕСЧП, би можело да се каже дека неговата поставеност како супсидијарен суд придонесува многу за македонското општество, бидејќи секој граѓанин на РСМ може да иницира постапка кога смета дека човековите права не се испочитувале во РСМ од страна на институциите. Меѓутоа, гарантирањето на човековите права треба најпрво да се спроведе внатре во системот. Очекувањата беа дека со воведувањето на Уставниот суд и институтот уставна жалба тоа ќе се постигне, но истото не се случи, барем не во мера во која се очекуваше од јавноста. И кога треба да се одговори од институциите каде е проблемот, се врши префрлување на одговорноста од законодавството кон институциите и обратно. Во тој контекст проблемот би можеле да го лоцираме и кај едните и кај другите. Ова затоа што можеби законската рамка е преобемна, што не значи дека е конзистентна и ефикасна во нашиот законски поредок. Од друга страна, бидејќи се посветува премногу големо внимание на формалноста на законот или, пак во друга крајност, кога не се зема истиот предвид, а притоа не се ставаат човековите права во преден план. Како и да е, човековите права се соочуваат со силен предизвик да бидат испочитувани во македонското општество. Во улогата на заштита на човековите права голема улога играат поединецот како фактор, државата и меѓународните организации. Поединецот е оној кој треба да ја иницира постапката пред домашните судови, а потоа и пред меѓународните судски инстанции. На него треба да му се овозможи да ја препознае и да се спротивстави на повредата.

Бидејќи обичниот човек ретко се обраќа кон меѓународните судски инстанции, полномошниците се тие кои треба да го мотивираат тоа да го стори. Вториот фактор кој игра голема улога во заштитата на човековите права е државата. Токму државата е таа која треба да ратификува што поголем број меѓународни документи за човекови права, како и да ги извршува судските одлуки на ЕСЧП. Но, освен тоа, судовите се тие кои постапуваат и одлучуваат за правата на човекот. Третиот столб од кој се состои

фундаментот на заштита на човековите права е меѓународната организација, поточно ЕСЧП, од чие постапување зависи заштитата на човековите права, но и Комитетот на министри, како тело на СЕ кое се грижи за почитувањето на истите.

Секој човек би можел да се најде пред вратата на ЕСЧП, што е долгогодишен процес со многу премрежја и искушенија и може да нè доведе до главната цел, а тоа е правдата.

РСМ, имајќи ги во предвид поединечните мерки од ЕСЧП, го прави потребното за да го обештети човекот. Сепак, тоа не е случај со општите мерки и системските промени кои треба да се направат. Советот на министри и понатаму останува со низа препораки за промени во системот на РСМ.

Во иднина судската заштита на човековите права во РСМ ќе зависи од тоа колку нашата држава ќе ги имплементира промените сугерирани од ЕСЧП. Тие се стремат да постигнат демократско милие на човекот во неговата држава..

ПРИЛОЗИ

АНКЕТА

Заокружете го одговорот на следниве прашања:

1. Пол

- а) машки
- б) женски

2. Дали сте вработени?

- а) да
- б) не
- в) средношколец
- г) студент

3. Доколку сте вработени, (сте одговориле на прашањето бр. 2 со да), заокружете еден од понудените одговори:

- а) работник
- б) квалификуван работник
- в) вработен со ССС
- г) службеник
- д) раководител

4. Образование:

- а) до основно
- б) основно
- в) ССС

г) високо

д) магистер

ѓ) доктор на науки

5) Дали сметате дека во РСМ се почитуваат човековите права?

а) да

б) не

6) Дали сметате дека законската правна рамка за човековите права во РСМ е доволна?

а) да

б) не

7) Дали сметате дека треба да се обратиме на ЕСЧП, доколку човековите права во РСМ не се гарантираат од судовите?

а) да

б) не

8) Дали сметате дека РСМ ги извршува пресудите на ЕСЧП?

а) да

б) не

9) Дали сметате дека РСМ постапува според општите мерки на ЕСЧП (прави промени во системот на државата)?

а) да

б) не

**Интервју со директорот на Управата за извршување санкции КПУ-затвор
Битола**

(Во интервјуто пожелно е да се одговори на прашањата кои ќе се однесуваат на
изминатиот период од 2017-2010 година)

1) Дали добивате поплаки од притворениците во смисла на нивно мачење или тортура за време на траењето на притворот? (чл. 3 ЕКЧП)

Со моето именување за директор и првото влегување во притворското одделение, август 2017 г., затекнав претесни просторни услови и речиси ништо од опрема во притворските простории. Ваквата состојба даваше впечаток дека притворените лица ја издржуваат мерката притвор во нечовечки услови, а конкретно поплаки за мачење и тортура не сум добил, и покрај што два до трипати неделно разговарам посебно со секој притвореник, а тука е и видеонадзорот. Во јуни 2018 г. притворското одделение беше затворено од Управата за извршување на санкциите и во 2019 г. се отпочна со комплетна реконструкција и опрема на целата затворска зграда, вклучувајќи го и притворското одделение за да во 2020 г. Затвор Битола стане една модерна и европска институција.

2) Дали добивате поплаки од затворениците за време на издржувањето на казната затвор во смисла на нивниот престој (несоодветна храна, здравствена заштита, персонал за ресоцијализација како можни проблеми)?

Разни поплаки и забелешки пријавуваат осудените лица, меѓутоа се трудиме да ги решаваме на најбрз начин, без да се предизвикаат несакани последици. Распоредот на храна го составува комисијата, внимава на вредноста на хранливост на оброкот двапати месечно. При секоја пријава за проблем во здравствената состојба кај осудените и притворените лица, веднаш се повикува брза помош или се носи со спровод до здравствена или стоматолошка установа. Секторот ресоцијализација се вработените воспитувачи чии канцеларии се наоѓаат во осуденички дел и постојано се достапни на осудените лица.

3) Дали сметате дека Законот за извршување на санкции од 2019 дава сеопфатна листа на права на осудено лице или треба да се внесат и други права?

Законот за извршување на санкции е релативно нов и стапи во сила во 2019 г. и сметам дека сè она што се јавуваше како недостаток е отстрането и надополнето со одредби што се однесуваат на денешницата.

4) Дали сметате дека во затворот се почитуваат човековите права?

Се почитуваат и тоа во голема мера поради контролата од повеќе институции врз затворите и тоа: Судот, Народниот правобранител, СРТ-EU, надзорот од УИС и други меѓународни субјекти.

5) Дали сметате дека затворениците и притворениците треба да се обратат на ЕСЧП доколку нивните права во затворот биле негирани, а судовите во РСМ тоа не го потврдиле?

Доста голем број постапки се водат пред ЕСЧП од страна на осудените и притворените лица, па оттаму сметам дека се доволно упатени од нивните бранители, адвокати и меѓусебната комуникација.

6) Кои се вашите препораки за нешто да се промени во КПУ, во смисла на третманот кон затворениците?

Овозможување пристојни услови согласно домашното и меѓународното законодавство, пред сè мислам на просториите каде престојуваат, заедничките простории каде се релаксираат и работилници каде би биле поефективни во издржувањето на казната или притворот.

23.8.2020 г.

Директор на КПУ-Затвор Битола,

Драган Крајовски

Интервју со Народен правобранител на РСМ - Подрачна канцеларија - Битола

Добро би било во интервјутото да се земе во предвид **изминатиот временски период (2017-2020) година.**

1. Дали имате добиено претставка од лице повикано, приведено или лишено од слобода и на што се однесувала (чл.5 ЕКЧП)?

Народниот правобранител посветува особено внимание за начинот на почитување и заштита на правата на лицата лишени од слобода по кој било основ, од страна на органите, институциите или установите каде престојуваат овие лица.

Претставките за повреда на право на лице лишено од слобода, иако во последните години се во помал број, сепак проблемите со кои се соочуваат граѓаните, особено маргинализираните групи, остануваат исти. Најчесто претставките се однесуваат за физичко малтретирање, брутално и понижувачко однесување за време на лишување од слобода и задржување во полициска станица.

При постапување по овие претставки, Народниот правобранител презема мерки и дејствија за испитување на настанот, користејќи го правото на разгледување на сите списи на внатрешните полициски истраги, увид во предметот, пристап кон релевантните документи, како и обезбедување на вербални и материјални докази во рамките на законските овластувања, дејствувајќи како Народен правобранител – механизам за граѓанска контрола. Следствено, Народниот правобранител кога утврдува елементи на противправно лишување од слобода, како и малтретирање во вршење на служба, ја продолжува постапката со доставување барање за поведување постапка за утврдување на казнена одговорност против полициски службеници до надлежното одделение за гонење и истражување на кривични дела сторени од лица со полициски овластувања и припадници на затворска полиција при Основно јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција.

Народниот правобранител констатира дека продолжува практиката кога граѓаните пријавуваат физичко малтретирање или употреба на сила од страна на полициски службеници пред надлежните полициски органи, од страна на полицијата и наместо да се преземат мерки за испитување на наводите, се поднесуваат кривични

пријави против пријавителите и тоа за напад врз службено лице или за попречување во вршење на службено лице. И од страна на Одделот за внатрешна контрола, криминалистички истраги и професионални стандарди при постапувањето по претставките по овој основ, се потпираат на изјавите на полициските службеници, поради што истите најчесто поминуваат неказнето.

2. Дали имате добиено претставки од притвореници и на што се однесувале? (чл. 5 ЕКЧП)

Иако малкубројни, сепак Народниот правобранител редовно и континуирано постапува по барања на притворени лица за разговор, како и по доставени претставки од нивна страна. Во овие претставки, притворените лица најчесто се жалат на судските одлуки во врска со притворот, дел бараат интервенција за замена на притворот со друга мерка, а во дел од претставките, пак укажуваа дека неосновано се обвинети. По овие претставки Народниот правобранител не постапува поради ненадлежност.

Во однос, пак на претставките за здравствениот третман од страна на здравствената служба на установата, Народниот правобранител секогаш интервенира и непосредно преку увид во здравствената документација врши проверка за континуираното следење на здравствената состојба на притворените лица.

3. Дали имате добиено претставки од затвореници?

Поплаките од осудените лица во врска со здравствената заштита во последните години се најбројни, при што се бара интервенција на Народниот правобранител поради несоодветна, ненавремена и неконтинуирана здравствена заштита и здравствен третман на осудените лица. Народниот правобранител, постапувајќи по претставките во врска со здравствената заштита и третман, во повеќе наврати до директорите на казнено-поправните установи и до Управата за извршување на санкциите доставува укажување, потсетувајќи ги на обврската за преземање мерки за подобрување на здравствените и стоматолошките услуги, особено во КПД Идризово.

Се поднесуваат претставки по основ незадоволство од условите во затворите. Видно е дека во последниве години се врши интензивно реновирање на затворите, со што осетно се подобрени просторните услови во кои се издржува казната, како што се КПУ Затвор Штип, Прилеп, Битола, но, за жал, неповолни услови остануваат во најголем дел од просториите во КПД Идризово. Во вакви случаеви, Народниот

правобранител од директорот на установата бара да преземе конкретни мерки заради создавање на потребните услови за издржување на казната затвор, укажувајќи дека треба да се почитува достоинството на осудените лица, и во тој контекст да се води грижа за одржување на нивното здравје и хигиена. Во овој контекст, Народниот правобранител ги зема во предвид не само одредбите од Законот за извршување на санкциите, туку и европските затворски правила во однос на условите за сместување на осудените лица, кои предвидуваат дека мора да се води сметка за почитување на човековото достоинство на осудените лица и да се исполнуваат барањата за одржување на здравјето и хигиената.

По претставките за барање заштита од насилно и непрофесионално однесување на лица од Секторот за обезбедување, Народниот правобранител покрај обраќање до директорот на установата, бара преку надзор од соодветна Комисија и Управата за извршување на санкциите да се утврди состојбата. Меѓутоа, по овој основ на поплаки за тортура, многу тешко се потврдуваат наводите. Народниот правобранител се известува дека при надзорот е утврдено дека постапувањето на службените лица е согласно законските овластувања, односно дека преземените мерки (употреба на зафати) се заради доведување на осудените лица во состојба на послушност, со оглед на тоа што истите биле затекнати во кршење на редот и дисциплината во установата, односно постапувале спротивно на одредбите од Куќниот ред на установата.

4. Дали имате добиено претставки за слободата на изразување во РСМ? (чл.10 ЕКЧП)

Конкретно по овој основ не се поднесуваат претставки пред Народниот правобранител. Повредата на правото на слободата на изразување е најчесто сублимирана во претставки по друг основ. Ова е показател дека, за жал, сè уште свеста на граѓаните за ваквото право кое им е загарантирано со Уставот, посебните закони, но и меѓународни акти, е на ниско ниво и не препознаваат кога истото им се повредува. Народниот правобранител смета и укажува дека е потребно преземање на многу поефективни мерки, дејствија и активни политики од страна на државата за едукација на граѓаните за ова право, начинот како да го уживаат, но и инструментите за заштита кои ги имаат на располагање кога истото им се повредува.

5. Дали имате добиено претставки за слободата на собирање и здружување во РСМ? (чл. 11 од ЕКЧП)

И по овој основ не се поднесени претставки пред Народниот правобранител. При разговорите со граѓаните кои сметале дека им е повредено ова право, се констатира дека истите не ги спроведуваат сите постапки или процедури предвидени со посебните закони кои го регулираат слободното собирање и здружување на граѓаните. Во овие случаи Народниот правобранител дава правен совет кои дејствија и пред кои органи треба да ги преземат за да можат да го уживаат ова право.

6. Дали имате добиено претставки за правото на образование, во смисла на децата со попречен развој и тоа дека РСМ им нема воспоставено нормални услови за учење? (чл.2 од Протокол бр.1)

Проблемот со кој најчесто се соочуваат децата со попречен развој и нивните родители доставуваат претствки до Народниот правобранител во областа на образованието е оној што не за сите деца кои имаат наод и препорака од стручен орган/тело им се обезбедуваат лични асистенти, иако Законот за основното образование им го признава ова право.

Одделот за заштита на правата на деца и лица со попреченост при Народниот правобранител активно го следеше процесот на донесување на новиот Закон за основно образование, особено во делот на ефикасно и квалитетно образование на децата со попреченост во редовното образование. За Народниот правобранител загрижувачки е тоа што во моментов постои само солидна законска регулатива, но без донесена Концепција за инклузивно образование и без нужно потребните подзаконски акти, особено во делот на обезбедување образовни и лични асистенти, како еден од модалитетите на поддршка во учењето за учениците со попреченост, се доведува во прашање квалитетот на инклузивното образование кое го добиваат учениците со попреченост во рамките на редовните основни училишта.

7. Дали имате добиено претставки за правото на сопственост во РСМ за тоа дека државата не им исплатила сума на граѓаните во висина на експроприраната недвижност? (чл.1 од Протокол бр.1 од ЕКЧП)

Во оваа област се поднесуваат многу мал број на претставки, а во последните години ниту една.

Сепак, постапувајќи по претставките во однос на постапките за експропријација, Народниот правобранител констатира дека властите најчесто најпрво ги изведуваат работите на земјишна сопственост на граѓаните, а потоа започнуваат со постапката за експропријација. Исто така, не секогаш властите доставуваат доказ за обезбедени средства за надоместок за експроприраната недвижност, на кој начин и самата постапка неоправдано се одолжува. Во постапките, исто така, е констатирано дека по започнување на постапката за експропријација, властите се обидуваат спогодбено да го утврдат надоместокот, притоа нудејќи помала цена од пазарната вредност што е уставно и законски загарантирано право на сопственикот, поради што не се склучува спогодбата. Забележани се и случаи кога локалните власти го попречуваа и правото на сопственикот да биде експроприран и преостанатиот дел од неговата недвижност кој е значително намален и сопственикот нема економски интерес да го користи. Во вакви случаи, Народниот правобранител укажува на локалните власти дека „правото на јавен интерес“ не смее да го повредува „правото на сопственост“ и ги упатуваше граѓаните да поднесат тужба за надоместок за нанесена штета и изгубена корист во постапката за експропријација, поради намалување на вредноста на расцепканата недвижност.

8. Дали имате добиено претставки за дискриминацијата и во која насока се истите? (чл. 14 од ЕКЧП)

Во оваа област најзастапени се предметите за заштита од дискриминација во работен однос и дискриминација по основ на политичка припадност, потоа, дискриминација по етничка основа, како и барањата за заштита од вознемирување (мобинг) на работното место.

Вознемирувањето на работното место (мобингот) е сè поприсутно во јавната администрација. Слаби се можностите за негово докажување во пракса, што е резултат и на утврдените слабости кои постојат во Законот за заштита од вознемирување на работното место. Инспекциските служби не постапуваа при утврдување на нерамноправен третман кон подносителите на претставките, што се должи на нивното слабо познавање на материјата и праксата на утврдување на дискриминација по законски утврдените основи.

9. Дали имате добиено претставки за правото на здрава животна средина?

И покрај загрижувачката состојба во однос на правото на здрава животна средина во државата, со загаден воздух во поголемите градови од загрижувачки степен, со несредени или диви депонии, со загадени реки, сепак пред Народниот правобранител, за жал, во континуитет се поднесуваат мал број на претставки од оваа област. Ваквата состојба, според Народниот правобранител, е под претпоставка дека граѓаните спасот за загадувањето го гледаат во инспекторатите и надлежните институции на централно и локално ниво, кои имаат ингеренции за преземање на конкретни мерки, но и инструменти за казнување.

10. Дали имате добиено претставки во изминатиот период за правото на правична судска постапка? (чл. 6 ЕКЧП)

Согласно Уставот на РСМ, судството е трета власт во државата, со што преиспитувањето на судските одлуки во однос на правична судска постапка и праведна судска одлука можат единствено да ги вршат хиерархиско повисоките судови.

Народниот правобранител единствено има надлежност во однос на правото на судење во разумен рок, поточно постапува по претставки во кои се укажува за неоправдано одолговлекување на судските постапки, притоа, почитувајќи ја самостојноста и независноста на судската власт.

Претставките од областа на правосудството се најчесто најбројни, а во нив граѓаните укажуваа дека се соочуваат со значителни тешкотии при остварување на своите права, поради долгото траење на постапките пред Управниот суд, првостепените, второстепените судови, Јавното обвинителство, Судскиот совет на Република Северна Македонија, како и постапките за заштита на правото на судење во разумен рок, за кои е надлежен Врховниот суд на Република Северна Македонија.

11. Дали досега имате интервенирано да се променат некои законски прописи кои се однесуваат на гореспоменатите права?

Секако. Народниот правобранител целосно и во континуитет ја спроведува својата надлежност активно да учествува во донесување на закони или да дава предлози за измена и дополнување на веќе постоечките законски прописи во насока на подобрување на законската регулатива за непречено остварување на правата на граѓаните од сите области (Законите за основно и средно образование, Закон за

вонпарничната постапка, Закон за водење на матична евиденција, Закон за здравствено осигурување, Закон за работни односи, Закон за заштита на деца и други).

12. Дали во изминатиот период имате објавено во средствата за јавно информирање за случаи на кршење на човековите права?

Народниот правобранител секогаш е присутен во јавноста и кога смета дека е потребно да информира за конкретна констатирана повреда на право на граѓанинот, од кој орган е сторена повредата и начинот како да се отстрани истата, тоа и го прави. Народниот правобранител и преку јавно дадени мислења ја информира јавноста за конкретни проблеми кои ги детектирал и начинот како истите треба да бидат надминати од страна на органите на власта. Така на пример, само во оваа година, дадени се мислења за начините за заштита на децата до 10 години, како и за условите за нивно безбедно згрижување во услови на пандемија, мислење во врска со наставата во услови на далечинско учење, препораки за остварување на правата на детето во услови на пандемија, на правата на лицата лишени од слобода за време на пандемија и други.

13. Дали сметате дека треба да се обраќаме до ЕСЧП доколку човековите права во РСМ не се гарантирани од судовите?

Да. Народниот правобранител постојано им го посочува ова право на граѓаните, како единствена шанса да ги променат донесените правосилни судски одлуки и да ја добијат правдата која сметаат дека не ја добиле. Ова особено поради фактот што доколку успеат пред ЕСЧП да докажат дека одлуката е базирана врз непрофесионално одлучување од страна на судот и одлуката на ЕСЧП е во нивна корист, таквата одлука, согласно закон, претставува основ за повторување на постапката пред домашните судови.

14. Дали сметате дека РСМ постапува по општите мерки на ЕСЧП, во смисла прави правни промени во легислативата на РСМ?

Секако. Доказ за тоа се донесените бројни закони кои се прилагодени со европското законодавство. Проблемот кој е евидентен е тој што не се применуваат сè уште во практиката, на што Народниот правобранител во континуитет укажува.

Заменик Народен правобранител Лилјана Илиевска

КОРИСТЕНИ КРАТЕНКИ:

ЕКЧП – Европска конвенција за човековите права

ЕСЧП – Европски суд за човековите права

БиХ – Босна и Херцеговина

СЕ – Совет на Европа

ЗОУП – Закон за општата управна постапка

ЗУС – Закон за управните спорови

АВНОЈ – Антифашистичко собрание за народно ослободување на Југославија

АСНОМ – Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија

ЕКЧП – Европска конвенција за човекови права

ЕСЧП – Европски суд за човекови права

КЗ – Кривичен законик

СЕ – Совет на Европа

Користена литература

1. Abhijit Naskar Human Making is Our Mission: A Treatise on Parenting (Humanism Series) 1st Edition, 2017
2. Арнаудовски, Љ. „Судските реформи и остварувањето на главната цел: унапредување и заштита на човековите права“, МАНУ, 2014
3. Вељановска, С. Човекови права, Авторизирани предавања, Кичево 2019
4. Вељановска, С. Судски систем-Авторизирани предавања, 2018, Кичево
5. Vesna Kazic : Ostvarivanje i zastita ljudskih prava u Bosna i Hercegovina kroz praksu., Pravnog fakulteta u Splitu , 2005
6. Водич кон член 8 од Европската конвенција за човекови права, Совет на Европа 2018
7. Gomien D. Davis H. Zwaak L. Law and practice of European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe 1996
8. Груевска- Дракулевска, А. Пенитенцијарниот систем, положбата и заштитата на правата на осудените лица, МАНУ, Скопје 2014
9. Elie Wiesel: Human rights 1996
10. Immanuel Wallerstein: The Modern World-System, 2011
11. Jacobs, White, and Ovey: The European Convention on Human Rights, 2017
12. James Lenhart Conversations for Pacho: Why America Needs Healthcare for All, 2011
13. Јанкулоски, З., Калајџиев, Г. „Водич низ човековите права“, Хелсиншки комитет за човекови права, Скопје 1999
14. John Brunner, The Shockwave Rider , 1982
15. Калајџиев, Г. „Реформите во судството како заштитник на човековите права“, МАНУ, 2014
16. Камбовски, В. „Судски систем“, 2 август, Скопје 2010
17. Камбовски, В. Крстаноски М. Казнено право-општ и посебен дел, Правен факултет – Кичево, 2009
18. Климовски, С. Уставно право и политички систем, Просветно дело, Скопје 2006
19. Конфорта, М. Имплементација на пресудите на Европскиот суд за човекови права, Хрватски зборник за казнена наука и пракса, Загреб 2017

20. Korenica P. The New Kosovo Constitution and Its Relationship with the ECHR: Constitutionalization “Without” Ratification in Post-Conflict Societies, Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 2016
21. Kratki vodici kroz zakonodavni i institucionalni okvir zaštite ljudskih prava u Crnoj Gori, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica 2015
22. Крчински, Б. Уставна жалба – Магистерски труд, Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје 2010
23. Lafranc G. A Look at the European Court of Human Rights Case Law on Moral Issues and Academic Freedom, *Juridica international* 2017
24. Лич, Ф. „Поднесување предмети пред Европскиот суд за човекови права“, Табернакул, Скопје 2010
25. Љубомир Д. Фрчкоски. Меѓународно јавно право, Магор, Скопје 2012
26. Момич, М. Одлуките на европскиот суд за човекови права како извор на правата во Република Србија, Правен факултет, Универзитет во Белград, 2015
27. Неделкова, Л. „Улогата на Врховниот суд во обезбедување единство во примената на законите“, МАНУ, 2014
28. Ортаковски, В., Миленковска, М., Меѓународно јавно право, Факултет за безбедност - Скопје, Скопје 2014
29. Osiris. K: A Freedom That Comes From Within, 2018
30. Павловска-Данева, А. „Управно-правната заштита на граѓаните во Република Македонија: нови законски решенија за старите проблеми во управната постапка“, МАНУ, Скопје 2014
31. Rainey, Bernadette; Elizabeth, Wicks; Clare, Overy The European Convention on Human Rights. Oxford University 2014
32. Rial-Sabad E. Blasime A. The European Court of Human Rights Ruling on Unproven Stem Cell Therapies: A Missed Opportunity?, *Stem Cells and Development Journal* 2014
33. Гирг Стивен - Европска конвенција за човекови права, 2014
34. Тоновски, Ѓ. Меѓународни организации (приказ), Европски универзитет – РМ, Скопје, 2006
35. Feset J. Study of the Case-Law of the European Court for Human Rights Applicable to the Environment Law, *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 2012
36. Фрчковски, Љ.Д. Меѓународно право за правата на човекот, Магор, Скопје 2014

37. Harris D. J., Boyle M. O., Warbrik C. Law of the European Convention on Human Rights, Oxford 2014
38. Hayley Williams Snarky Coloring Book 2019
39. Horovenco B. Protection of partients' rights in the European Court of Human Rights, Zaporizhzhia National University 2015
40. Цаца Ѓ. Ј. Слободите и правата на човекот и граѓанинот во Република Македонија. Студенски збор, Скопје 1994
41. Цаца Ѓ. Ј. Слободите, правата и должностите на човекот и граѓанинот во југословенското социјалистичко општество, уставно-правна студија, Студенски збор, Скопје 1986
42. Цветковски, Ц. Човекови права, Каритас, Скопје 2014
43. Christofersen G., Matsen M. The European Court of Human Rights between Law and Politics Oxford 2011

Устави и закони:

1. Устав на РСМ („Службен весник на РСМ“ број 52/91 и амандмани објавени во „Службен весник“ бр.01/92, 31/98, 91/01, 84/03, 107/05, 03/09, 13/09, 49/11) [www.sobranie.mk/content Odluki%20USTAVUstavSRSM.pdf](http://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAVUstavSRSM.pdf)“.
2. Закон за прекинување на бременоста („Сл. весник на Р Македонија“ бр. 08-2893/1 2019 г. (<https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2019/05/Zakon-za-prekinuvane-na-bremenosta-22-05-2019.pdf>.)
3. Закон за внатрешни работи, „Сл. весник на Р Македонија“ бр.11 2018 г.
4. Закон за извршување на санкциите, „Сл. весник на Р Македонија“ бр. 99, 2019 г. (<https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-izmenuvane-i-dopolnuvane-25-10-2019-2.pdf>.)
5. Закон за заштита на правата на пациентите, „Сл. весник на РМ“ бр.82/2008 и неговите измени и дополнувања објавени во Сл. весник број 12/2009, 53/2011, 150/2015 и 190/2019 (<http://zdravstvo.gov.mk/zakon-za-zashtita-na-prava-na-pacienti/>)
6. Закон за јавни собири, „Службен весник на Република Македонија“ број 66 2012 г. со неговите измени и дополнувања објавени во „Сл. Весник“ бр. 152/15 (<https://www.pravdiko.mk/zakon-za-javnite-sobiri/>)
7. Закон за судовите, „Службен весник на РМ“ бр. 58/ 2006 г. Со неговите измени и дополнувања објавени во „Сл.весник“ бр. 35/2008, 150/10, 83/18 и 198/18
8. Закон за Судски совет, „Службен весник на РМ“ бр. 100 2011 г.

9. Кривичен законик на Република Македонија, „Службен весник на Република Македонија“ број 37/96 и неговите измени и дополнувања објавени во „Службен весник“ број 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14 и 115/14 (<https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Krivichen-zakonik-integralen-prechisten-tekst.pdf>)
14. Закон за кривичната постапка, „Службен весник на РСМ“ број 150/10 и неговите измени и дополнувања, објавени во „Службен весник“ број 51/11, 100/12 и 142/16 (<https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-krivichnata-postapka-18-11-2010.pdf>)
10. Закон за парнична постапка, „Сл. весник на РМ“, бр.07 2011 г. и неговите измени и дополнувања објавени во „Службен весник“ број бр.124/2015
11. Закон за основно образование, „Службен весник на Република Македонија“ бр 161/2019г.(<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/dc070a58a138483aa68da4517a10ac1e.pdf>)
12. Закон за средно образование, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015 и 30/2016 (<http://www.sonk.org.mk/documents/Zakon%20za%20sredno%20obrazovanie.pdf>)
13. Закон за ментално здравје, „Сл. весник на Р Македонија“ бр.71 2006 година
14. http://fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon_za_mentalno_zdravje_Sl.Vesnik_na_R.Makedonija_br.71_od_08.06.2006_godina.pdf
15. Закон за заштита на личните податоци („Службен весник на Република Македонија“ бр. 7/2005 и измените и дополнувањата објавени во „Службен весник“ бр.103/2008, 124/2008, 124/2010, 135/2011, 43/2014, 153/2015, 99/2016 и 64/2018.)
https://dzlp.mk/sites/default/files/u4/zakon_za_zashtita_na_lichnite_podatoci.pdf
https://dzlp.mk/sites/default/files/u4/zakon_za_zashtita_na_lichnite_podatoci.pdf
16. Закон за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.114/06 и измените и дополнувањата објавени во „Службен весник“ бр.6/09, бр.145/12, бр.41/14, бр.33/15 и Одлуката на Уставниот суд на Република Македонија

- („Службен весник на Република Македонија“ број 148/08)
(<http://www.mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20policija,%20precisten%20tekst%2015.04.2015%20.pdf>)
17. Закон за здруженија и фондации, „Сл. весник на Р Северна Македонија“ бр.52 2010 г. <https://www.pravdiko.mk/zakon-za-zdruzenija-i-fondatsii/>
 18. Законот за општа управна постапка, „Сл. весник на РМ“ бр.145 2015 г. <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-opshtata-upravna-postapka-23-07-2015-so-primena-od-31.07.20161.pdf>
 19. Закон за управни спорови, „Службен весник“ бр.159 2019 г. <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-upravni-sporovi-17-05-2019-so-primena-od-25-05-2020-.pdf>
 20. Закон за народниот правобранител, „Сл. весник на РМ“ бр.60 2003 г. со измените и дополнувањата објавени во „Сл. весник на РМ“ 114/2009, 181/2016, 189/2016, 35/2018, <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-narodniot-pravobranitel-22-09-2003.pdf>
 21. Закон за животната средина, „Сл. Весник“ бр. 53/2005
 22. Закон за извршување на одлуките на Европскиот суд за човекови права, „Сл. весник на Р Македонија“ бр.67 2009 г. <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-izvrshuvane-na-odlukite-na-Evropskiot-sud-za-chovekovi-prava-29-05-2009.pdf>
 23. Устав Република Србија, „Службени гласник“ бр. 1/90 и неговите измени и дополнувања објавени во „Службени гласник РС“ бр.98/2006
 24. Закон за Уставен суд на РС, „Сл. весник РС“ бр.109/07 со измените и дополнувањата објавени во „Службен весник“ 99/11, 18/13
 25. Ustav Republike Hrvatske 1990, Narodne novine br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00. 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14
 26. Устав на Република БиХ, „Сл. Весник“ 1995, со неговите измени и дополнувања објавени во „Сл. Весник“ 25/9
 27. Устав на Косово 2008 и амандмани објавени во „Службен весник“ во „Сл. Весник“ бр.25/2012, 6/2013, 20/2015
 28. Устав на Црна Гора, „Службен весник“ бр. 1/2007 со амандмани објавени во „Службен весник“ бр. 38/2013

Интернет извори:

29. <http://pravda.gov.mk/presudi2012.asp?lang=mak&id=7003>

30. <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
31. <https://rm.coe.int/pdf/168075d656>
32. <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1000011998ENGLISH.PDF>
33. https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1998_hrp_report/macedoni.html?fbclid=IwAR1Ji0589HCgZR2rjR7lazedI6qo0ut_SaSKEiC02bCTvfSjV7VESyVBYFs
34. https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136044.htm?fbclid=IwAR2s7J9ppwvVWEYATWSK_fVMRIMdZrVCupFf8pV0BP6DFXrrKtYuXFoqfal
35. https://ec.europa.eu/commission/index_en
36. <http://www.mk.undp.org/content/north-macedonia/en/home/about-us/undp-and-the-un.html>
37. <http://biroescp.gov.mk>
38. <https://akademik.mk/objaven-tekstot-na-predlog-zakonot-za-spetsijalno-javno-obvinitelstvo-se-predviduvaat-novi-nadlezhnosti-na-sjo/>
40. http://ustavensud.mk/?page_id=4609
41. <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/echr-system/recommendation-on-execution-judgments>